

Izdaju:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej“, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,

11070 Novi Beograd, tel/fax: + 38111 630 3022, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, Univerzitet u Nišu, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policijska akademija, Srbija; dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijska akademija, Srbija; dr Alenka Šelih, redovna profesorka Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Goražd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austrija; dr Nina Peršak, University of Ghent, Belgija; dr Ivo Aertsen, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Jan Van Dijk, Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija; dr Joanna Shepland, University of Sheffield, Velika Britanija; dr Sandra Walklate, University of Liverpool, Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija; dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University of Sidney, Australija; dr Estela Valverde, Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of Sydney, Australija; dr Robert Elias, University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free State, Južna Afrika; dr Karuppanan Jaishankar, Raksha Shakti University, Indija, dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska.

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchof (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)

i dr Marc Groenhuijsen (Tilburg University, Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Sanja Čopić

Sekretarka redakcije:

mr Ljiljana Stevković

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Slobodanka Konstantinović Vilić, redovna profesorka Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Mirjana Dokmanović, Institut društvenih nauka, Srbija; dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Sanja Čopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović, Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, Univerzitet u Nišu, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski, Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, La Trobe University, Australija.

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga: Tatjana Rondović

UDK
343.98

ISSN (štampano izdanje)
1450-6637

ISSN (on line izdanje)
2406-0941

Tiraž:

200 primeraka

Štampa

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage

in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema broja:
Žrtve i mediji

Theme:
Victims and the media

**Viktimizacija kao strategija umetničke
reprezentacije prošlosti:
slučaj NATO bombardovanja SRJ**

Victimization as a Strategy of the Artistic
Representation of the Past:
The Case of the NATO Bombing of the FRY

Nina Mihaljinac 339

**Značaj društvenog konteksta
medijskog izveštavanja o žrtvama**

The Relevance of the Social Context
for Media Coverage of Victims

Olivera Pavićević
Aleksandra Bulatović 357

**The Media: Minimizing Re-Victimisation
through Duty of Care for Victims and Responsible
Journalism**

Mediji: Minimiziranje reviktimizacije kroz dužnost da
se brine o žrtvama i odgovorno novinarstvo

Sarah Simons 377

**Normativni okvir medijskog izveštavanja
o žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji**

Normative Framework of Media Reporting on Victims
of Crime in the Republic of Serbia

Jelena Jemuović 395

Ostale teme

Other issue articles

Femicid u partnerskim odnosima

Femicide in Partnership Relations

Danijela Spasić
Dag Kolarević
Zoran Luković 411

**The Power of Restorative Apologies
(Real and Imagined) for Victims and Offenders**

Moć restorativnih izvinjenja (stvarnih i zamišljenih)
za žrtve i učinioce

Lorenn Walker

Cheri Tarutani

Ben Furman 435

Prikazi konferencija

Conference reviews

**XVII Annual Conference of the European Society
of Criminology**

***Challenging 'Crime' and 'Crime Control'
in Contemporary Europe***

Sedamnaesta godišnja konferencija Evropskog
udruženja za kriminologiju

Izazovi 'kriminaliteta' i 'kontrola kriminaliteta'
u savremenoj Evropi

Sanja Čopić 459

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 339-355
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703339M>
Originalni naučni rad
Priljeno: 10.5.2017.
Odobreno za štampu: 28.12.2017.

Viktimizacija kao strategija umetničke reprezentacije prošlosti: slučaj NATO bombardovanja SRJ

NINA MIHALJINAC*

*K*oristeći istraživanje koje je mapiralo oko 160 radova vizuelnih umetnosti na temu NATO bombardovanja SRJ, rad se bavi problemima ugradnje različitih narativa sećanja i umetničkih reprezentacija traume u javni diskurs sećanja u Srbiji (stvaranje žrtvene kulture, rivalskih sklopova sećanja, zaborav). Cilj rada je da se ukaže na moguće metode razvoja holističke, inkluzivne i kritičke kulture sećanja, koja bi vodila lečenju kolektivnih trauma, te na značaj javnog uvažavanja svih narativa sećanja, pa tako i viktimizacija, koje su često politički zloupotrebjene. U tom smislu, rad nudi novu tipologiju sećanja na kolektivne traume, zasnovanu na psihološkim analizama tipova traumatskog reagovanja, kojom se postiže: 1) uvažavanje patnje i svih narativa sećanja, 2) kritika političkih zloupotreba i redukcionizma. Naglašava se da je, u cilju prevazilaženja društvenih tenzija koje nastaju usled građenja zvaničnih žrtveno-patriotskih narativa, neophodno razbiti binarno konstruisane identitete „dobrih“ i „loših“, te otkriti i prikazati i druge narative prošlosti, na primer, umetničko aktivističke, koji se ne bave primarno pitanjem žrtava.

Ključne reči: viktimizacija, trauma, narativ ozdravljenja, kultura sećanja, umetničko svedočenje.

* Dr Nina Mihaljinac je docentkinja na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu.
E-mail: nmihaljinac@gmail.com.

Značaj (umetničkog) sećanja na traumu

Opšte je mesto da istoriju koju nismo neposredno doživeli pamtimo kroz medijske i umetničke reprezentacije. Na primer, II svetski rat kroz filmove o Holokaustu (*The Pianist*, Roman Polanski, 2002; *Schindler's list*, Steven Spielberg, 1993; *Hiroshima monamour*, Alain Resnais, 1959), romane i dnevnike (*Dnevnik Ane Frank*) ili televizijske serijale (*Allo 'Allo!*, David Croft, 1982), pri čemu pojedini teoretičari govore o tome da je „svedočenje postalo krucijalni oblik našeg odnošenja prema događajima našeg vremena“ (Felman, Laub, 1992: 5). Svedočenje je postalo veliki nefikcionalni format, koji je potekao, ali se razvio i izvan specifičnog slučaja Holokausta nakon snimanja filma *Šoa* (*Shoah*, Claude Lanzmann, 1985), a uopšteno gledajući, iako je testimonijalna umetnost bila predmet naučnih istraživanja i ranije, svedočanstva o Holokaustu su doprinela ekspanziji zanimanja za testimonijalne i autobiografske narative: dnevnike, pisma, autobiografije. Testimonijalna književnost nije stvar slobodnog vremena, već upravo suprotno, hitnosti: ona postoji u vremenu, ne samo kao memorijal, nego i kao umetnička menica, kao pokušaj da se „zakasnela“ svest dovede do nivoa „prenagljenih“ događaja“ (Felman, Laub, 1992: 114), ona nije jednostavni poetski izraz, nego angažman umetnika da poveže svest i istoriju, da stvori određeni broj povezanih reči o nepovezanom uticaju traumatskog događaja. Hartman zapaža da „umetnički intelekt, povezan s testimonijalnim imperativom, zauzima izuzetno važnu ulogu u beleženju i prenosu traumatskog iskustva (Hartman, 2006a). Traumatskom iskustvu je potreban medij koji će obezbediti duže trajanje sećanja nego što ljudski um može da obezbedi. Umetnost i komunikativno pamćenje u interakciji mogu dostići taj cilj“ (Felman, Laub, 1992: 4).

Umetnost, kao i naučna istraživanja u oblasti studija traume pomažu da se održi sećanje na žrtve kolektivnih traumatskih događaja i da se razvija kultura sećanja, koja, kao deo kulturnog identiteta, „označava manje ili više osmišljen odnos prema prošlosti i konstruktivni karakter stava prema prošlim iskustvima, a s obzirom na sadašnjost ili budućnost“ (Kuljić, 2006: 10). Pored toga, studije traume (čiji su predmet i umetnički radovi) pokazuju kako se mogu lečiti kolektivne traume, ali i kritički analiziraju mehanizme javne upotrebe, konstrukcije i recepcije traumatskih narativa. Tako su u okviru studija traume definisani i analizirani brojni etički problemi reprezentacije traumatskog iskustva: od izazova (ne)mogućnosti predstavljanja traume, preko pitanja posedovanja prava da se

govori o traumi i adekvatnog načina njene reprezentacije, do problema političkih instrumentalizacija i građenja žrtvene kulture (na primer, Avishai Margalit, Aleida Assmann, Astrid Erll). Takođe, različiti autori su izneli različite tipologije svedočenja traume: na primer, Aleida Assmann je definisala tipove svedoka pred sudom, istorijskog, moralnog i religijskog svedoka (Assmann, 2011); Felman i Laub su u sferi umetnosti prepoznali tipove ispovednog svedoka, svedoka koji leči, svedoka koji se leči (Felman, Laub, 1992).

Tema ovog rada, viktimizacija kao strategija umetničke reprezentacije sećanja na NATO bombardovanje SRJ¹ odabrana je iz nekoliko razloga: a) postoji mali broj naučnih analiza koje se bave traumom NATO bombardovanja sa stanovišta kulture sećanja, odnosno, trauma bombardovanja je potisnuta politikom zaborava u Srbiji, a posebno pitanjem predstavljanja bombardovanja u umetnosti; b) u zvaničnom i veoma ograničenom diskursu sećanja na bombardovanje u Srbiji (mediji, komemoracije) proizvedena su dva dominantna rivalska narativa o bombardovanju, takozvanih „patriotskih” i „izdajničkih” grupa (Kuljić, 2006: 17), čija je osnova u simboličkim podelama društva u Srbiji: prvi narativ, stvoren u Miloševićevom propagandnom medijskom diskursu, predstavlja Srbe kao apsolutne žrtve bombardovanja (potiskujući temu odgovornosti za ratne zločine), a drugi, stvoren u diskursu NATO medija, prikazuje ih kao apsolutne krivce (viktimizujući zajednicu kosovskih Albanaca). Zato se, u kontekstu sećanja na bombardovanje u Srbiji, uglavnom prepoznaju narativi viktimizacije, i budući da su oni u mnogim slučajevima politički zloupotrebljeni, na njih se u intelektualnim krugovima uglavnom gleda negativno. Viktimizacija nije dominantna strategija sećanja samo u Srbiji: *Kako reklamirati žrtvu* (Drašković, 2000), *Simptom žrtve* (Peraica, 2008), *Postjugoslavenski film: stil i ideologija* (Pavičić, 2011), *Želja da se bude Jevrejin* (Živković, 2013), samo su neki od tekstova koji uočavaju i kritikuju procese stvaranja žrtvene kulture na teritoriji postratnih država bivše Jugoslavije, te govore o zloupotrebi pojmova žrtva i trauma, političkoj instrumentalizaciji i parazitiranju na stvarnim žrtvama rata.

„U poslednje dve decenije, predstavnici akademske zajednice širom sveta počeli su da preispituju idealizaciju patnji žrtava i politizaciju te uloge, naglašavajući da zahtev za priznavanjem statusa žrtve nije uvek politički progresi-

¹ Rad je nastao kao deo doktorata *Svedočenje i reprezentacija traume u vizuelnim umetnostima: NATO bombardovanja SRJ* odbranjenog na Univerzitetu umetnosti u Beogradu januara 2017. godine

van i da može ići ruku pod ruku sa poricanjem prava drugih. Treba biti oprezan sa moralnom superiornošću koju žrtve zastupaju, koja može biti instrumentalizovana u svrhu učvršćivanja nacionalističkih i konzervativnih pozicija“ (Peraica, 2008: 8).

Sa idejom da se uspostavi metodologija sećanja koja će, s jedne strane, uvažiti realnu patnju i traume različitih zajednica, i staviti moguće verzije traumatskog reagovanja u ravnopravan odnos, a, sa druge strane, kritikovati redukcionizam i revizionizam, u ovom radu je predložena tipologija svedočenja koja je zasnovana na psihoanalitičkim uvidima u različite modele reagovanja na događaje koji se nazivaju „Velikom pretnjom.“ Tipologija prepoznaje četiri tipa svedočanstva traume: svedočanstvo paralize, svedočanstvo agitacije, svedočanstvo optužbe i svedočanstvo viktimizacije.

„Traumatizovane osobe žive u besu ili strahu, paraliziraju ili agitaciji, viktimizaciji ili optužbama, sa takvim kompleksom varijacija simptoma da je ponekad veoma teško razumeti šta je bila inicijalna Velika Pretnja“ (Mandić, 2011: 238).

Iako su žrtve predmet svih umetničkih narativa o bombardovanju, modeli njihove reprezentacije se razlikuju. Umetnička svedočanstva paralize prikazuju momenat zamrzavanja u trenutku velike pretnje (na primer, u slučaju NATO bombardovanja, to su radovi umetnika poput Gorana Stojčetića ili Ivana Petrovića, koji su bili na Kosovu 1999. i koji su veoma brzim tehnikama, crtežom ili fotografijom, neposredno prenosili „zamrznuta“ unutrašnja stanja ili opažaje u trenucima direktne životne ugroženosti); svedočanstva optužbe pronalaze krivca i optužuju ga za počinjene zločine (recimo, radovi Olivere Gavrić Pavić optužuju američku elitu za neaktivnost i „salonsku demokratiju“, radovi Milice Tomić ili Raše Todosijevića ukazuju na srpsku krivicu i odgovornost tokom ratova devedesetih; mnoga dela nastala u okviru ULUS-ovog *Ratnog ateljea*, reprodukujući retoriku domaćih masovnih medija, optužuju „NATO agresore“ za rat i zločine); svedočanstva agitacije – kao reakcije iritacije – vođena su željom da se stanje koje izaziva traumu obustavi, prekine, pozivaju na mir, predložavaju istine o ratu, traže uzroke (na primer, projekat *Stop the violence* Bečke akademije umetnosti, u kom je učestvovalo preko pedeset svetskih umetnika); svedočanstva viktimizacije na prvom mestu govore o traumi i patnji žrtava.

Tipologija ne samo da pored viktimizacije prepoznaje druge strategije reprezentacije trauma, konkretno bombardovanja, nego i utvrđuje i njene raz-

ličite modalitete (viktimizacije drugog, autoviktimizacije, viktimizacije kolektiva). Krajnji cilj tako ustanovljene tipologije je da se ukaže na neophodnost objektivnog i obuhvatnog pristupa javne reprezentacije prošlosti, budući da jedino uvažavanje različitih modela traumatskog reagovanja i glasova sećanja može doprineti razvoju kritičke, inkluzivne, demokratske kulture sećanja, kulture koja ne stvara podele, nego razvija empatiju, solidarnost, društveno razumevanje i objektivan kritički odnos spram društveno osetljivih pitanja. Upravo pišući o kosovskim konfliktima, domaći stručnjaci smatraju da je zbog značaja interpretacije konflikata „za formiranje kolektivnog sećanja, veoma važno na svim nivoima postići maksimalnu moguću inkluzivnost i reprezentovanost u prikupljanju i prezentovanju podataka“ (Nikolić-Ristanović, Radovanović, Popović, 2013: 118).

Drugim rečima, cilj ovog rada je da skrene pažnju na to da su svi traumatski narativi utemeljeni na realnim pretnjama i patnji, da osvetli značaj evidentiranja što šireg spektra narativa sećanja na bombardovanje, posebno mesto dajući umetničkim ili intelektualnim svedočanstvima (Hartman, 2006b), te da pokaže značaj i smisao uvažavanja i rekuperacije svih traumatskih sećanja (i viktimizacija i drugih). Takođe, rad pokazuje da je tek u procesu legitimisanja svih traumatskih reakcija moguće ozdravljenje kolektiva tj. stvaranje narativa ozdravljenja (Ofer, 2007: 332), koje podrazumeva uvažavanje diverziteta žrtvenih narativa, bez obzira na mogućnosti njihove političke zloupotrebe. Na taj način, rad kritikuje politiku sećanja zasnovanu na binarnim identitetskim odnosima, na primer, dobrih i loših.

NATO bombardovanje i strategija viktimizacije

NATO bombardovanje je predstavljeno u brojnim, iako – zbog mehanizama politike zaborava – nedovoljno poznatim radovima vizuelnih umetnosti. Istraživanje predstavljeno u ovom radu obuhvatilo je preko sto šezdeset dela vizuelnih umetnosti na temu bombardovanja, čiji autori dolaze iz Srbije, Albanije i drugih zemalja regiona Jugoistočne Evrope, zapadnoevropskih država, SAD-a i drugih zemalja, koji pripadaju različitim generacijama i koji su svojim radovima proizveli sasvim različite ideološke i političke diskurse traume bombardovanja. Zanimljivo je da, uprkos dominantnim rivalskim sklopovima sećanja na bombardovanje (viktimizacije i optužbe), veliki broj umetničkih radova

o bombardovanju proizveo je narative agitacije, aktivizma (oko 70%). To znači da je najveći broj umetnika posredstvom radova „agitovao“ za mir i nastojao da dekonstruiše dominantne retorike rata, otkrije njegovu ekonomsku ili ideološku pozadinu, te obznani istinu o sukobima. Svega oko 20% analiziranih radova na temu bombardovanja proizvodi narative viktimizacije, međutim, s obzirom na političke zloupotrebe, kao i odgovore intelektualnih krugova na te zloupotrebe, ovde je posebna pažnja posvećena tom tipu strategija svedočenja.

Umetnički narativi viktimizacije predstavljaju posledice svesnog i destruktivnog delovanja, pri čemu umetničke reprezentacije traume uspostavljaju širok spektar pozicija žrtvi. U odnosu na ulogu umetnika, tj. odnos naratora i traumatizovanog, tu su radovi viktimizacije drugog (prikaz tuđe žrtve iz pozicije neutralnog naratora, umetnika koji nije traumatizovan); autoviktimizacije (traumatizovani umetnik prikazuje sopstvenu žrtvu), kao i radovi viktimizacije kolektiva (prikazi stradanja nacije, javnog prostora, kulturnih dobara). Narativi viktimizacije mogu da reprodukuju dominantne žrtvene narative stvorene u zvaničnim mas-medijskim diskursima, a mogu pružati uvid u potisnute, nevidljive, čak i kontroverzne, subverzivne verzije priča o žrtvama nasilnog događaja, a stepen njihove ugrađenosti u dominantni narativ sećanja zavisi od javnih politika – kulturne politike i kulture sećanja. Narativi o žrtvi drugog podrazumevaju prisustvo svedoka koji svedoče o tuđoj patnji, a koji nisu ni žrtve ni počinio. Takvi svedoci NATO bombardovanja, a posebno srpsko-albanskih konflikata na Kosovu, mogu biti pripadnici drugih nacija i etničkih zajednica, poput Makedonaca.

Makedonci su svedočili talasu izbeglištva kosovskih Albanaca tokom 1999. godine i formiranju izbegličkih kampova. Kao rezultat „osećaja da direktno svedoče ljudskoj drami i patnji“ (Pandilovski, 1999) grupa makedonskih umetnika, inače različitih etničkih pripadnosti i političkih stavova o istorijskim i tada aktuelnim političkim okolnostima, organizovala se u cilju pružanja doprinosa beleženju istorije i realizovala je izložbu u Muzeju grada Skoplja pod nazivom *Artist and refugees*.

„Ovo umetničko svedočenje o situaciji nemerljivo negativnog procesa destrukcije u našem regionu, označava jednu retku priliku kada su makedonski umetnici želeli da odgovore na aktuelnu situaciju istražujući duboke ljudske teme, specifičnost situacije, postavljajući društvu provokativna pitanja, pre nego da uđu u proces samoizolacije. Način na koji je tema izbeglica u Makedoniji obrađena je važan momenat u našoj novijoj istoriji jer do sada, sa nekoliko izuze-

taka, izložba nije okarakterisana kao formalistička, neprovokativna i nepolitička. Projekat *Artist and refugees* predstavlja pokušaj istraživanja vizuelnog jezika teme koja nas muči na kraju milenijuma u balkanskom regionu, ali i pokušaj pokretanja pitanja o informacijama i interpretacijama informacija. Umetnici su pokušali da istraže događaje, odnose, uzroke, zalazeći što je dublje moguće u različite nivoe balkanskog konflikta, zadržavajući kritičku svest o kontekstu i nastojeći da analiziraju promene situacije na Balkanu i njegovim posebno kompleksnim korenima kao što je rat, koji se konstantno pojavljuje kao primitivno sredstvo rešavanja konflikata u regionu“ (Pandilovski, 1999).

Izložbu *Artist and refugees* činilo je deset umetničkih radova izvedenih uglavnom u medijima prostornih instalacija, videa i fotografije, što potvrđuje teze da vizuelni mediji predstavljaju najadekvatnija sredstva transgresije iskustva traume, bilo zato što prenose „isečke“ realnosti (kao što je to slučaj sa fotografijom i videom), bilo zato što, kao simulacije realne situacije (prostorne instalacije), angažuju um i telo gledalaca, nastojeći da na taj način intenziviraju njihovu empatiju. Prikazi izbegličke sudbine tematski variraju – od direktnog fotoreporterskog prenosa situacije, preko istraživanja odnosa izbegličkog i neizbegličkog stanovništva do preispitivanja političke pozadine čitavog događaja. U okviru projekta nastali su radovi koji na različite načine prikazuju žrtvu. Jedna grupa radova pokazuje žrtve direktno, na primer, albanske izbeglice kao žrtve (*Pain + Food = Souvenir* i video performans *Washing* Ismeta Ramičevića, *Album sa uspomename* Ljupke Deleveve, fotografije *Stenkovec, Vase – Veles* Milča Mančevskog). Druga grupa radova prikazuje ih sa kritičko-ideološkom distancom, na primer, radovi koji prikazuju uslove neokolonijalizma i globalnih ekonomskih odnosa ili opasnosti formiranja nacija-država (fotografije Elizabete Avramovske kroz prikaz humanitarne pomoći - garderobe sa logotipima i sličnim obeležjima SAD-a, interpretiraju političku pozadinu kosovskog konflikta; rad Zanete Vangeli *F.Y.R.O.M. Experiment* ukazuje na izuzetnu složenost tadašnje političke situacije u regionu i kompleksnost procesa konstituisanja nacija-država na teritoriji bivše Jugoslavije). Treći korpus radova u projektu bavi se univerzalnim ljudskim žrtava ratova, a posebno verskih (Stefan Saskov i Lara Taskovska konstruisali su narativ većitog izbeglištva u projektu *Abandoned Eternity*, od vremena opisanih u Starom zavetu do najnovijih u balkanskom regionu, pri čemu ovaj rad može biti izuzetno koristan za analizu aktuelne izbegličke krize).

Potreba da se prikaže univerzalnost patnje i ukaže na problem ljudske destruktivnosti tipične su za viktimizacije drugog. Na primer, italijanski umetnik Paolo Canevarri izveo je video rad *Bouncingscull* na temu bombardovanja u kom se prikazuje srušena zgrada Generalštaba. „Bilo kakav izraz neuspeha ljudske vrste, poput bombardovane zgrade, neuporedivo jača slika od bilo kakve kreacije“ (Canevarri, 2014). Rad, koji je izložen na Venecijanskom bijenalu 2007. u selekciji Roberta Stora (kada je predstavljen i jedan od najznačajnijih umetničkih projekata na temu bombardovanja, *Warframes* Zorana Naskovskog), prikazuje tinejdžera koji u sred bombardovane zgrade Generalštaba u Beogradu šutira lobanju, kao što bi to činio sa nekom običnom loptom u nekom običnom dvorištu. Teza o apsurdnosti bombardovanja izvedena je strategijom oneobičavanja prizora obične dečije igre, a figura dečaka – kao simbola nevinosti – u okolini bombardovane zgrade, razotkriva traumu pojedinaca, ali i momenat prekida i onesposobljavanja društvenog razvoja.

Autoviktimizacije podrazumevaju autodijegetičko ili autofikcionalno predstavljanje sopstvene traume kroz umetnički rad u prvom licu, a umetnici istovremeno zauzimaju dve pozicije: žrtve i svedoka-reportera. Takav je slučaj s autorskim stripovima Aleksandra Rakežića Zografa na temu NATO bombardovanja SRJ: *Saluti dalla Serbia Punto Zero* (1999, 2001), *Comofui de bombardeado por el mundo libre* (2000), *Cronache da sottole bombe*, *Lettere di Djordje Vidanovic* (2000), u kojima Zograf paralelno prikazuje sopstvenu, ličnu traumu rata, kao i kolektivnu traumatsku stvarnost. Na jednom planu, strip predstavlja narativ autofikcije (prisutni su stvarni likovi autora, njegove supruge, komšija i ličnosti poput vojnika KFOR-a, epizode snoviđenja i halucinacija, personifikacije rata itd.), a na drugom, konstruiše društvenu satiru koja razotkriva „mrak iz perspektive malog čoveka“ (Zograf, 2015).

Zografova hronika bombardovanja, *Regards from Serbia*, kao konglomerat stripova, tekstova i e-mailova koje je umetnik slao prijatelju u SAD tokom bombardovanja, objavljen je u celini kao edicija *Top shelf comix-a*, a pojedinačni stripovi su izlazili u brojnim novinama i časopisima u Americi i Evropi (dok je u Danskoj, prema rečima umetnika, izdavač stripa optužen za prosrpstvo). U Srbiji je strip objavljen prvi put na srpskom jeziku tek 2009. godine u nedeljniku *Vreme*.

„To nije analiza koja bi zadirala u strateški aspekt te situacije, koja bi bila tragična... Strip predstavlja psihološku sliku... Nema faktografije, prikazani su obični ljudi, komšiluk, male životne anegdote, ljudska strana situacije. Nama

ljudima više znači da čujemo ljudsku priču“ (Zograf, 2015). Pretenzije da se pruži socio-politička analiza bombardovanja, zajedno sa faktografskim podacima, zamenjene su „lakše razumljivim samoironičnim pogledom malog čoveka koji se našao usred gungule“ (Zograf, 2015), a argument za odabir takvog postupka otkriva se u stavu umetnika da je zvanična istorija jednako subjektivna kao i privatna. Bombardovanje se samostalno pojavljuje i nameće kao scenario, kao veliko istorijsko kretanje naspram kojeg je pojedinac nemoćan. Međutim, priča pojedinca, pa tako i umetnika, o nadređenom istorijskom toku naspram faktografske, istorijske istine, može se razumeti kao „rafiniranija, subjektivna, nezvanična historiografija, koja možda bolje od statističkih podataka može da dočara užas situacije“ (Zograf, 2015). Drugim rečima, zvanične verzije rata stvarale su jednu sasvim drugačiju verziju stvarnosti, od stvarnosti koje su doživljavali svedoci i učesnici.

„Dok su nam NATO komandanti i političari SAD-a i Velike Britanije s radošću govorili da koriste precizna oružja kako bi hirurški napadali samo posebne mete, realnost života s druge strane i „preciznost“ tog napada je ipak malo drugačija“ (Tomaselli, 2007).

U jednom od „najfinijih svedočanstava rata koje se tiče emotivnog i fizičkog sloma izazvanih blizinom smrti i destrukcije“ (Spurgeon, 2007) pojavljuje se i crtež osamdeset i osmoro dece poginule tokom bombardovanja. Iako je zvanični diskurs srpskih medija dominantno koristio žrtveni narativ kao sredstvo manipulacije i prikriivanja istine o ratu, Zografova slika viktimizacije podriiva čak i oficijelni prikaz bombardovanja, budući da država nije ustanovila i javno objavila nikakav zvaničan spisak žrtava. Prema rečima umetnika, jedini spisak žrtava po imenima objavljen je tokom 1999. godine u novinama *Danas*. Drugim rečima, iako se radi o svedočanstvu viktimizacije, ono podriiva medijski konstruisane narative viktimizacije (Srbija) i eufemizacije (inostrani mediji). Tako, segment rada koji tretira pitanja globalnih ratova i globalne komunikacije, i na planu forme, i na planu sadržaja, nedvosmisleno smešta strip u polje medijskog aktivizma.

Primer još jednog rada autoviktimizacije je video *Collateral Damage* Dragane Žarevac, montiran u Nemačkoj tokom bombardovanja Jugoslavije 1999. godine, a snimljen u Budimpešti tokom izbeglištva majke (Dragane Žarevac) i njenog sina. Video prikazuje sina koji živi naizgled normalnim životom – spava, budi se, igra se u parku. No, u krupnim kadrovima detetovog lica otkriva se por-

tret uplašenog, traumatizovanog deteta, kao i zazorna činjenica da čitava situacija predstavlja simulaciju normalnosti. Otud *Collateral Damage* spada u grupu radova koji se bave pozicijom dece i običnih ljudi u ratu, pozicijom nevinih, nevoljnih žrtava i svedoka rata i može se odrediti kao anti-ratno svedočanstvo viktimizacije, koje ironizuje eufemističku retoriku nove vrste tehno-ratovanja.

Treća vrsta radova viktimizacije, viktimizacije kolektiva, predstavlja priču pojedinca o stradanjima koja su zadesila njegovu zajednicu, pri čemu kolektivno biće ima svoje otelovljenje u posebnim grupacijama – poginulim borcima, razrušenim domovima, zgradama i bogomoljama, uništenim kulturnim dobrima, nevinim ljudima, ženama, nacionalnim ili verskim simbolima. Dija-pazon radova viktimizacija kolektiva je veliki i ukazuje na diverzitet pozicija i doživljaja žrtvi. Na primer, umetnik Nenad Bračić prikazao je fenomen uništavanja knjiga tokom bombardovanja (*Metafizička biblioteka*), Aleksandar Jestrović kritički je analizirao suštinsku impotenciju srpske države koja je sakrivena iza poznatih amblema mačo kulture u Srbiji, kao i temu porasta malignih oboljenja nakon bombardovanja (*Satanizacija Srbije*). U korpusu viktimizacija o bombardovanju, ipak, dominiraju teme nacionalnog i verskog stradanja, čiji su autori i Srbi i kosovski Albanci.

Spomenik *Majka Grčka i Majka Srbija* umetnika Milića od Mačve eklatantan je primer vođenja kulturne politike i politike sećanja zasnovane na konceptu viktimizacije srpske nacije. Spomenik je postavljen na Vidovdan 1999. godine u Kruševcu, na gradskom Trgu Kosturnica iznad nekadašnje kosturnice partizana (Stanković, 2013) i označava tradicionalne prijateljske odnose Srbije i Grčke. Alegorijski prikaz dveju domovina, pravoslavnih majki, Grčke koja pomaže posrnulu Srbiju, te vreme i mesto otkrivanja spomenika, proizvode narativ viktimizacije hrišćanske Srbije i srpske pobede u porazu – još od srednjeg veka i Kosovskog boja koji se odigrao na veliki hrišćanski praznik Vidovdan, preko pogibije u ime slobode u oba svetska rata, sve do savremenog rata i srpskog stradanja tokom bombardovanja.

Za razliku od svojih „modernističkih očeva“ – umetnika starije generacije, koji su „kanonizovali političku traumu na Kosovu kao umetničku vrednost“ (Boynik, 2008: 9), mlađi albanski umetnici su se retko bavili pitanjem traume, kao i temom NATO bombardovanja. Ipak, među tim retkima je Sokol Beqiri, čiji rad *When angels are late* prikazuje albansku i muslimansku žrtvu, te dekonstruiše propagandni diskurs spasonosne misije bombardovanja kao akcije anđela spasioca, optužujući NATO za „kašnjenje“ u intervenisanju. Rad citira Karavađovu sliku *Žrtvovanje Isaka*, a u središtu slike se nalazi rupa kroz koju se

može videti kratak video koji prikazuje glavu čečenskog vojnika koju gazi vojnička (ruska) čizma. Pomoću citata, rad govori o tome da je „anđeoska“ intervencija NATO-a došla prekasno, da je Isak ubijen, vera izneverena – žrtva pravovernih Albanaca učinjena.

Uspostavljena analogija između Čečenije i Kosova, kriznih zemalja i malog drugog, pruža jasni interpretativni okvir političke situacije, koju određuje muslimansko stradanje u okviru pravoslavne države, kao i u savremenom globalnom svetu. Gledano iz aspekta geopolitike emocija, moglo bi se reći da ovaj rad govori o kulturi poniženja muslimanske zajednice u Evropi, a iz aspekta postkolonijalnih studija, orijentalizma i balkanizma – da *When angels are late* predstavlja primer konstrukcije drugosti kroz strategiju viktimizacije. Rad je uvršten u izložbu Haralda Zemana *Krv i med: budućnost je na Balkanu* (Beč, 2003), koja je gotovo ključna za tumačenje problematike savremene umetnosti i balkanizma.

„U ovim radovima umetnici se bave reprezentacijskom logikom balkanizma, dok se neki bave direktnim socio-političkim kontekstom Balkana. Njihovi radovi se često tiču tema patnje, gubitka i nasilja ili ukazuju na različite društvene probleme s kojima se ljudi i umetnici suočavaju u njihovim zemljama. Ja sam ih označila kao Balkan-autoreferencijalne, ali ne u smislu nekakvog domorodačkog balkanizma što bi bilo iskrenije, nego kao kritičku refleksiju i/ili akciju u svom okruženju. Mnogi radovi koji izražavaju iskustva patnje i nasilja dolaze iz država bivše Jugoslavije. Milka i When angels are late Sokola Beqirija sa Kosova, Women at work Maje Bajević iz Bosne i Hercegovine i Labin Art Express iz Hrvatske, izražavaju i reflektuju traumatska i tragična iskustva ratova u bivšoj Jugoslaviji i komuniciraju kritičke i proaktivne stavove u odnosu na autoritarne režime devedesetih“ (Minić, 2003).

Versko stradanje tematizovano je i u mnogim drugim viktimizacijama kolektiva u kontekstu NATO bombardovanja. Na primer, Dragan Jovanović, profesor Fakulteta likovnih umetnosti (FLU) u Beogradu, izveo je lend art projekat na donjem Kalemegdanu 1999. pod nazivom *Beli Anđeo*. Rad prikazuje mileševskog Belog anđela, veličine 220 hektara i 250 metara kvadratnih, tako da piloti NATO-a, u akciji nazvanoj Milosrdni anđeo, mogu da vide „da i mi imamo anđela“ (Jovanović, 1999). Udruženje likovnih umetnika Srbije (ULUS) organizovalo je *Otvoreni ULUS-ov ratni atelje* tokom 1999. godine u galeriji ULUS-a u Knez Mihailovoj reprodukujući zvanični narativ srpskih (hrišćanskih)

žrtava. Iako je načelni sud stručne kritike o celokupnoj akciji ULUS-a bio pozitivan (uz uzgredne negativne kritike), eskapistički ili apologetski odnos prema stvarnosti i jeziku masovnih medija predstavljao je razlog zašto većini radova u okviru *Otvorenog ateljea* nije posvećena posebna pažnja, tako da su ostali nepoznati široj publici (Despotović, 1999). Ipak, među produkcijom ovog ateljea istakala se *Freska Todorova, rukom naroda*, umetnika Tadora Stevanovića, pošto je predstavljena na Venecijanskom bijenalu 1999. godine u okviru nacionalnog paviljona, u selekciji tadašnjeg direktora Muzeja savremene umetnosti (MSU) u Beogradu, Radoslava Trkulje. U formi platna dužine 107 metara, Stevanovićev rad pozivao je beogradsku publiku da se uključi u izradu freske i to radi lečenja kolektiva od traume bombardovanja kroz hrišćanski, religiozni zanos i veru u spasenje, dok je u Veneciji širio poziv na međunarodnu komemoraciju srpske žrtve.

Potom, fotografije umetnika Paolo Pellegrin *Kosovo 1999-2000*, koje prikazuju kolone izbeglica proteranih sa Kosova, izlagane su na velikom broju međunarodnih izložbi; medijski je zapažena instalacija izvedena na prištinskom stadionu 2015. godine, 12. juna (kada se obeležava kraj rata i početak oslobađanja Kosova), *Thinking of you*, umetnice Alkete Xhafa Mripe, koja je imala za cilj komemoraciju kolektivne žrtve albanskih žena silovanih tokom rata na Kosovu 1999. godine, kao i pokretanje ove teme u javnosti u svrhu oslobodjenja traume i prekida stigmatizacije žrtava silovanja.

Za domaći kontekst, a i za pitanje identifikacije sa Jevrejima (koja je za neke teoretičare, poput Živkovića, problematična, jer smatraju da doprinosi preuveličavanju patnje Srba i stvaranju žrtvene kulture), izuzetno je značajna skulptorska instalacija *Apel za mir 1999* umetnice Vide Jocić. Instalaciju, koja je izložena u Paviljonu Veljković (CZKD) 6. aprila 1999., na godišnjicu bombardovanja Beograda u II svetskom ratu, neophodno je posmatrati u kontekstu autorkine biografije i njenog celoživotnog umetničkog rada. Antiratno, mirotvoračko, feminističko stvaralaštvo Vide Jocić „rođene 1921, prvoborca, nosioca Spomenice '41, pripadnice Valjevskog partizanskog odreda, beogradske ilegalke koja je prošla kroz logore smrti na Banjici, u Aušvicu i Ravenzbriku, umetnice koja je svojevremeno diljem Evrope na najbolji način propagirala jugoslovensko likovno stvaralaštvo“ (Despotović, 1999b), obeleženo je činjenicom da je preživela Holokaust. Kao i svi prethodni *Apeli* (*Aušvic 49865* iz 1958. godine, Beograd, 1959. *Krakov, Apel* iz 1971. Beograd, *Apel* iz 1987. *Ravenzbirk, Apel za mir* iz 1993, Beograd), obeležen iskustvom prošlosti i okrenut

ka budućnosti, *Apel za mir* iz 1999. godine je skulptura koju čini trideset isto-
vetnih stajaćih ženskih figura u molitvenom gestu. Autentični doživljaj Holo-
kausta u slučaju umetničkog reagovanja na NATO bombardovanje pojavljuje
se kao breme prošlosti ili breme svedočenja, kao zaveštanje na mirotvorački
aktivizam, što će reći da u radu Vide Jocić, Holokaust, autentično sećanje tra-
umatizovanog svedoka, predstavlja nevidljivi kontekst čije je prisustvo nemi-
novno. Zato je snaga *Apela za mir*, za obustavu rata velika i dramatična.

*„Obraćam se svim preživelim logorašima, njihovim prijateljima i potomcima,
da podignu glas protiv ovog zločina: bombardovanja Jugoslavije, i novog faši-
zma. Posvećujem ovu izložbu našim patnjama i pepelu rasutom u svim logo-
rima Drugog svetskog rata“* (Jocić, 1999).

Za razliku od retoričkih strategija viktimizacije koje su korišćene u mas-
medijskom diskursu Miloševića, umetničko stvaralaštvo Vide Jocić „poisto-
vetilo se sa borbom protiv Holokausta, čija je žrtva i sama bila, i tu je svoju
poruku pretočila u borbu protiv svake vrste nasilja, razaranja, straha, kolek-
tivne smrti, užasa novih katastrofa u koje smo danas i sami uvučeni“ (Subo-
tić, 1999). Osim pripovedanja o ličnoj traumi, svedočanstvo umetnice pred-
stavlja moralnu obavezu prema društvu i zajednici u kojoj živi, a radovi Vide
Jocić funkcionišu kao materijalizacija glasova žrtvi, koji se suprotstavljaju jav-
nom zaboravu i interesu počilaca, pa u tom smislu, izlagane u celoj Evropi,
ove skulpture predstavljaju glas otpora i borbe protiv ćutanja i transnacio-
nalne politike brisanja prošlosti. *Apel za mir* iz 1999. godine, inače, predstavlja
poklon Gradu Beogradu. Međutim, spomenik ne stoji izložen u javnom pro-
storu, a Zavod za zaštitu spomenika ne pruža zvanične podatke o tome gde
se spomenik nalazi.

Zaključak: problem političke zloupotrebe narativa viktimizacije i uvažavanje svih glasova

Jedan od osnovnih problema reprezentacije traume jeste zloupotreba,
stvaranje žrtvene kulture i zvaničnih patriotsko-žrtvenih narativa prošlosti,
pa se u etičkim polemikama skreće pažnja na neophodnost pravljenja raz-
like između propagandnih viktimizacija kolektiva i autentičnih svedočanstava
pojedinaца.

Sasvim je izvesno da pojedini umetnički radovi-viktimizacije o traumatskoj prošlosti nastoje da pozovu na osvetu, otvore političko-propagandni govor ili iskoriste temu ratnih žrtava u vlastite profesionalne svrhe, ali reakcija kulturne javnosti ne bi trebalo da bude cenzura ili stigmatizacija, nego uspostavljanje takve dijaloške platforme koja bi omogućila uvažavanje, analizu, kritiku i preispitivanje takvih, kao i svih ostalih narativa prošlosti. To je posebno bitno ako se uvaži zapažanje Jenny Edkins o subverzivnom potencijalu nekih reprezentacija traumatičnih događaja, njihovom kapacitetu za pružanje otpora i podrivanja vladajućih narativa sećanja (Edkins, 2006: 212). U kontekstu NATO bombardovanja, to je slučaj s prikazom albanskih žrtava u Srbiji ili civilnih žrtava bombardovanja u međunarodnim okvirima, s idejom dekonstrukcije humanitarne retorike rata. Međutim, kada takvi radovi stoje samostalno, oni mogu da produbljuju rane (osećanja poniženosti, traume i tako dalje), podele i konflikte. Dakle, takve subverzivne, ali i sve druge reprezentacije rata najbolje je staviti u što širi, obuhvatni, dijaloški kontekst reprezentacije, na jednu zajedničku otvorenu komunikacijsku platformu, pa kritički analizirati i prikazati sa više stanovišta i uglova problematike sukoba.

Dakle, bez obzira na mogućnosti političke instrumentalizacije žrtvenih narativa, značaj legitimacije svih, čak i apologetskih narativa i radova, otkriva se u činjenici da svedoče i održavaju sećanje na traume i patnje ljudi pogođenih ratnim i drugim traumama, kao i da predstavljaju dokaze o delovanju određenih totalitarnih i represivnih politika. Prema filozofu Avishai Margalit, „pored totalne identifikacije, drugi ekstrem, kao greška u stvaranju žrtvenog narativa, odnosio bi se na potpuno poricanje traume“ (Margalit, 2002: 100). Otud demokratski postavljena kultura sećanja nalaže poštovanje osećanja onih koji su izvestili o sopstvenoj ili tuđoj traumi (minimum empatije), kao i njihovog prava na sećanje. Osim toga, svedočanstvo kao subjektivni iskaz ne treba da ima status istinitog, nego ga treba razumeti kao put ka istini. Diverzitet svedočanstava predstavlja ekvivalent ideoloških pozicija koje se formiraju u vezi sa određenim istorijskim događajem, tako da, ukoliko želimo da razumemo prošlost u svoj njenoj složenosti, njihovo javno prepoznavanje ne sme biti selektivno. Ne samo to, diverzitet svedočanstava i narativnih diskursa upućuje na različite i jednako validne ljudske reakcije na traumu (paraliza, bes, agitacija, viktimizacija).

S tim u vezi bi se mogao izneti zaključak o politici sećanja u Srbiji i Jugoslaviji, politici reprezentacije traume, politici imenovanja, stvaranja oficijelnih

narativa – da su prihvatanje i holističko javno predstavljanje diverziteta narativa traume od suštinske važnosti za lečenje kulturne traume i kolektivnog identiteta. Holistički pristup podrazumeva prikazivanje svih narativa sećanja, a potiskivanje bilo koje verzije prošlosti može da vodi produblivanju mržnje i društvenih anomalija.

Literatura

- Assmann, A. (2011) *Duga senka prošlosti*. Beograd: XX vek.
- Boynik, S. (2008) Force of trauma. U: A. Peraica (ur.) *Victim's symptom: PTSD and Culture*. Amsterdam: Institute of Network Cultures, str. 29-35.
- Canevarri, P. (2014) Intervjuisala Nina Mihaljinac, 15. oktobar. Rim.
- Edkins, J. (2006) Remembering relationality: Trauma time and Politics. U: B. Duncan Bell, (ur.) *Memory Trauma and World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 99-115.
- Felman, S, Laub, D. (1992) *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. Abington: Routledge.
- Hartman, G. (2006a) The Humanities of Testimony. *Poetics Today*, 27, str. 238-259.
- Kuljić, T. Đ. (2006) *Kultura sećanja - teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mandić, T. (2001) *Vikariska traumatizacija*. Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti. Beograd.
- Margalit, A. (2002) *The Ethics of Memory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nikolić Ristanović, V., Radovanović, U., Popović, M. (2013) Kosovska knjiga pamćenja kao primer evidentiranja ratnih stradanja: metodologija i značaj za utvrđivanje činjenica o prošlosti, kolektivno sećanje i proces pomirenja. *Temida*, 3-4, str. 117-133.
- Ofer, D. (2006) Testimonies in the Study of Health and Medicine in the Ghetto. *Poetics Today*, 2, str. 332-357.
- Pavičić, J. (2011) *Postjugoslavenski film: stil i ideologija*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- Peraica, A. (ed.) (2008) *Victim's symptom: PTSD and Culture*. Amsterdam: Institute of Network Cultures.
- Zograf, A. R. (2015) Intervjuisala Nina Mihaljinac, 10. jul. Beograd.

Internet izvori

Despotović, J. (1999, 28. maj) Masovna terapeutska razbibriga, Treći program Radio Beograda. Dostupno na: http://www.jovandespotovic.com/?page_id=3037, stranici pristupljeno 22.5.2014.

Despotović, J. (1999, 7. april) Vida Jocić – Apel za mir, Treći Program Radio Beograda. Dostupno na http://www.jovandespotovic.com/?page_id=5408, stranici pristupljeno 19.8. 2015.

Dražković, D. (2000) *Kako reklamirati žrtvu*. CyberRex. Dostupno na: <http://urtica.org/artworks/urtica-medica-est-essay-sr.html#.V55mb5N97dc>, stranici pristupljeno 7.8. 2015.

Hartman, G. (2006b) Shoah and Intellectual Witness. *Reading on Library*, 4. Dostupno na: <http://readingon.library.emory.edu/issue1/articles/Hartman/RO%20-%202006%20-%20Hartman.pdf>, stranici pristupljeno 12. 12. 2015.

Jocić, V. (1999, 7. april) Intervju Jovana Despotovića, Treći Program Radio Beograda. Dostupno na http://www.jovandespotovic.com/?page_id=5408, stranici pristupljeno 19.8. 2015.

Jovanović, D. (1999, 10. april) Mileševski beli anđeo na Kalemegdanu!, Glas javnosti. Dostupno na: <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/1999/04/10/glavne-vesti.html>, stranici pristupljeno 5.3.2014.

Minić, D. (2003, 19. septembar) Blood and honey - Representing the Balkans, *E-cart*, 1. Dostupno na: <http://www.e-cart.ro/1/danica/ro/gri/danica.html>, stranici pristupljeno 2.8.2015.

Pandilovski, M. (1999) About Artist and refugees. Dostupno na: <http://www.scca.org.mk/begalci/default.htm>, stranici pristupljeno 2.11.2015.

Spurgeon, T. (2007, 7. januar) *Regards from Serbia – Interview with Aleksandar Rakezic Zograf*. The Comics Reporter. Dostupno na: <http://www.comicsreporter.com/index.php/resources/interviews/7202/>, stranici pristupljeno 11.9. 2015.

Stanković, R. (2013, 6. novembar) Sele Majku Grčku i Majku Srbiju, Politika. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/269291/Srbija/Sele-Majku-Grcku-i-Majku-Srbiju>, stranici pristupljeno 1. 6. 2014.

Subotić, I. (1999, 10. april) Tragika modernog doba, Vreme, 5. Dostupno na: http://www.vreme.com/arhiva_html/vb5/7.html#lzozbe stranici pristupljeno 15.9.2015.

Tomaselli, S. (2007, 1. jun) Review of Aleksandar Zograf, *Regards from Serbia, A Cartoonist's Diary of a Crisis in Serbia*. Top Shelf Productions, 3AM Magazine. Dostupno

na: <http://www.3amagazine.com/3am/regards-from-serbia/>, stranici pristupljeno 11.9.2015.

Živković, M. (2013) *Želja da se bude Jevrejin*. El Mundo Sefard. Dostupno na <http://elmundosefarad.wikidot.com/zelja-da-se-bude-jevrejin>, stranici pristupljeno 16.12.2016.

NINA MIHALJINAC*

Victimization as a Strategy of the Artistic Representation of the Past: The Case of the NATO Bombing of the FRY

Using the research that mapped around 160 visual art works on the topic of NATO bombing of the FRY, the paper deals with the problem of incorporating various narratives of memory and artistic representations of collective traumas into the public memory discourse in Serbia (creation of sacrificial culture, rival memories, forgetting). The aim of the paper is to point out the possible methods of developing a holistic, inclusive and critical culture of remembrance that would lead to the treatment of collective traumas, and to underline the importance of showing public respect for all narratives of memory, and thus also narratives of victimization, which can often be politically abused. Therefore, the paper offers a new typology of representation of collective traumas, based on psychological analyses of types of traumatic reactions. The typology aims to achieve 1) equal appreciation of sufferings and all narratives of remembering, 2) critique of political misuses of narratives of trauma and reductionism. In order to overcome social tensions arising from the construction of the official sacrificial-patriotic narratives, it is necessary to break the binary constructed identities of "good" and "bad" ones, and to discover other narratives of the past, such as activist artistic memories.

Key words: victimisation, trauma, healing narrative, cultural policy, culture of remembrance, artistic testimony.

* Dr Nina Mihaljinac is Assistant Professor at Faculty of Dramatic Arts in Belgrade.
E-mail: nmihaljinac@gmail.com.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 357-376
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703357P>
Pregledni rad
Priljeno: 10.9.2017.
Odobreno za štampu: 25.12.2017.

Značaj društvenog konteksta medijskog izveštavanja o žrtvama

OLIVERA PAVIČEVIĆ*
ALEKSANDRA BULATOVIĆ

Medijsko prikazivanje žrtava nasilja, trauma, bolesti, siromaštva i katastrofa u globalnim okvirima zauzima značajan deo javnog informisanja i utiče na identitet svih aktera, aktivnih i pasivnih. Medijsko prikazivanje oblikuje razmišljanje i rasuđivanje na grupnom nivou, a uticaj tog prikazivanja doseže do solidarnosti u zajednici koja je, kao nemonetarna forma društvenih interakcija, pozicionirana na izvoru društvenog kapitala. Društveni kontekst medijskog izveštavanja o žrtvama oblikovan je kapacitetom društvenog sistema da žrtvu prepozna, prizna, osnaži i zaštiti. Kao aspekt tog kapaciteta, medijsko izveštavanje o žrtvama predstavlja indikator vidljivosti viktimizacije. U radu se razmatra priroda fenomena medijskog izveštavanja o različitim oblicima viktimizacije i etičkim aspektima izveštavanja o žrtvama. Cilj rada je da doprinese kritičkoj analizi medijske prezentacije žrtava na osnovu razmatranja povećane vidljivosti žrtava i njihove patnje, koju generiše medijsko izveštavanje, a čije je dominantno obeležje prikazivanje žrtava u interpretativnom i performativnom maniru.

Ključne reči: žrtva, medijski prikaz, društveni kontekst, patnja, javni diskurs.

* Dr Olivera Pavičević je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com.

Dr Aleksandra Bulatović je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: abulatovic@sezampro.rs.

Uvod

Medijsko prikazivanje žrtava nasilja, trauma, bolesti, siromaštva i katastrofa značajan je segment sadržaja javnog informisanja u globalnim okvirima. Opisivanje fenomena medijskog prikazivanja žrtava nasilja putem utvrđivanja društvenog značaja, oslonjeno je na razmatranje njegove prirode i etičkih aspekata (Calain, 2013). Središnji prostor diskusije o socio-kulturnom i pravnom kontekstu medijskog prikaza žrtve zauzimaju identifikacija žrtve i „rizik od objektifikacije“ kao procesa predstavljanja ili tretiranja osobe kao objekta (stvar koja ne razmišlja, koja se može koristiti kako ko želi), te makro i mikropolitčki uticaji u globalnom medijskom prostoru (Nussbaum, 1995). Veća vidljivost žrtava, u zavisnosti od izvora viktimizacije (rat, prirodne katastrofe, nasilni kriminalitet, siromaštvo), nameće humanitarne, biomedicinske, krivično-pravne, socio-kulturne i druge nedoumice u vezi sa njihovom medijskom prezentacijom.

Predmet ovog rada je analiza medijskog pristupa patnji žrtava i utvrđivanje na koji način to oblikuje javni diskurs. U razmatranju odnosa medija i žrtve, rad se oslanja na ideju o „udaljenom spektaklu patnje“ kao širem okviru analize globalnih tendencija u medijskom tretmanu žrtava (Boltanski, 2004).

U savremenom svetu se uočava značajan porast vidljivosti žrtava i njihove patnje, što nameće pitanja o načinima da se žrtvama pomogne. U perspektivi u kojoj se procenjuje pomoć koju žrtva dobija, razmatra se da li je „dobri Samarićanin“ (saosećajna osoba koja nesebično pomaže drugom, tj. dobrotvor koji pomaže unesrećenom) faktički vinovnik tih patnji, da li je on motivisan sopstvenim interesima koristeći patnje drugih i da li iza patnje žrtve stoji nasilje gore od onog koje ona trenutno trpi (Boltanski, 2000).

Odnos medija i žrtava seksualnog nasilja značajan je za analizu zbog složenosti i delikatnosti koju on podrazumeva, velikih mogućnosti medijske (zlo) upotrebe, te obilja materijala zahvaljujući dugoj istoriji njegovog prisustva u medijskom izveštavanju. Cilj rada je da doprinose kritičkoj analizi medijske prezentacije žrtava na osnovu razmatranja povećane vidljivosti žrtava i njihove patnje, koju generiše medijsko izveštavanje, a čije je dominantno obeležje prikazivanje žrtava u interpretativnom i performativnom maniru.

Kada je reč o poređenju teorijskih paradigmi i iskustvenog materijala odnosa između žrtve i medijskog izveštavanja, teorijski aspekt rada utemeljen je na hipotetičko-deduktivnom metodu zaključivanja.

Analitička dimenzija rada zasniva se na parcijalnoj analizi pojedinačnih faktora, koji predstavljaju sastavne delove globalnog medijskog i socio-kulturnog konteksta medijskog izveštavanja o žrtvama, posebno fokusirajući analizu izveštavanja medija o žrtvama seksualnog nasilja. Razvijanje argumentacije u ovom radu počiva na ideji da promene koje medijsko izveštavanje izaziva u emocionalnim reakcijama javnosti, njihovom kvalitetu i dinamici, mogu usmeravati osvetljavanje mehanizama viktimizacije medijskog izveštavanja o žrtvama.

Medijski spektakl distancirane patnje

Emotivne reakcije publike na izloženost neprekidnim globalnim prikazima žrtava različitih vidova nasilja opredeljuju pravac analize odnosa medija, žrtava i medijske publike. Luc Boltanski govori o fenomenu „distancirane patnje” (*distant suffering*) prezentovane masovnim medijima koji otvara pitanja etičkih i političkih implikacija efekata prikazanog trpljenja i načina na koji gledaoci mogu reagovati na nju, s obzirom da ne mogu delovati direktno na okolnosti u kojima žrtva doživljava patnju (Boltanski, 2004).

Saosećanje, kao emocija izazvana svešću o nesreći druge osobe (afektivna i kognitivna reakcija), u javnoj sferi je posredovana prikazima patnje drugih (Nussbaum, 2001). Saosećanje može izazvati uznemirenost moralnog senzibiliteta javnosti i kolektivnu zabrinutost. Masovni mediji kao posredna veza između različitih društvenih situacija imaju mogućnost interpretacije koja može voditi povećanoj percepciji građana o stradanjima ljudi, ali i „ciničnoj eksploataciji ljudske patnje” (Höijer, 2004: 514).¹ Zbog toga se kao kontroverzno kvalifikuje pitanje o tome da li intenzitet i eksplicitnost u medijskoj prezentaciji ljudske patnje u različitim kontekstima vodi ka desenzitizaciji javnog mnjenja za ljudsku nesreću, ka moralnoj ravnodušnosti i slepilu, ili ka hipersenzibilizaciji koja traži načine da se krize i žarišta patnje razreše (Bauman, Donskis, 2013).

Medijski prikazi patnje koja se događa nekom drugom i negde drugde dovode do tenzije između altruističkih žudnji, sa jedne strane, i apsorbova-

¹ Empirijske studije o emotivnim reakcijama publike na televizijske vesti koje uključuju nasilje u Švedskoj i Norveškoj pokazale su podelu publike na one koji reaguju na patnju udaljenih drugih i one koji su prema njoj manje ili više indiferentni (Höijer, 1996; Höijer, Olausson, 2002). Polovina ispitanika (51%) je rekla da često reaguju na daleku patnju, oko četvrtine (23%) da su totalno ravnodušni, a ostali odgovori se odnose na one koji retko reaguju (14%) i one koji su dali nejasne odgovore (7%) (Höijer, 2004).

nja sažaljenja kroz spektakle tuđe patnje, sa druge (Boltanski, 2004). Zbog toga se postavljaju pitanja o uslovima u kojima je medijski spektakl udaljene patnje moralno prihvatljiv i načinu na koji gledalac može da bude uključen u akciju rešavanja problema koji izaziva patnju. Luc Boltanski na ova pitanja odgovara ukazivanjem na značaj političke posvećenosti koja je posredovana govorom kao verbalnim iskazom patnje – reči patnje obavezuju osobu koja ih izgovara i na taj način ih čini delotvornim: „Savremenu krizu sažaljenja karakteriše, upravo, gubitak poverenja u efikasnost govora, fokus na medije i efekte „spektakla” koji oni proizvode, s iskušenjem da se vrate zajednici, i najzad i najdublje, da izazovu skepticizam u pogledu mogućnosti bilo kog oblika političke akcije orijentisane prema horizontu moralnih ideala” (Boltanski, 2004: 16). „Spektakl patnje”, koji je kroz medijske slike prezentovan velikom broju ljudi, podstiče „politiku sažaljenja”, koja zamenjuje akciju posmatranjem nesrećnih (Arendt, 1990).

Razumevanje savremenog medijskog prostora i mogućnosti ostvarivanja ideje o pravdi podrazumeva izlazak iz apatije i težnju ljudi da se ostvare kao „moralni subjekti”. Biti moralni subjekt znači biti posvećen i angažovan, uz izbegavanje moraliziranja i uključivanje saosećanja u politiku, koja udaljeni spektakl patnje rešava posvećenošću (Boltanski, 2004). Jaz između egoističnog impulsa i altruističke žudnje za posvećenošću, koje kod gledaoca izazivaju medijski posredovane humanitarne kampanje, najčešće se završava osećanjem sažaljenja prema tuđoj patnji, koja ostaje u sigurnosti gledanja televizije u fotelji svoje sobe (Taylor, 1989 prema Boltanski, 2004: 14). Nemogućnost delovanja sažaljenje transformiše u ravnodušnost i apatiju.

Pomoć žrtvama traži beskompromisno i pravedno identifikovanje žrtve u konkretnom kontekstu, medijsku depasivizaciju žrtve (izbegavanje prikazivanja žrtava isključivo u stanju podnošenja patnje) i medijski prostor otvoren za govor žrtve uz prezentovanje delovanja žrtve u rešavanju okolnosti stradanja. U svojoj analizi medijski posredovane distancirane patnje, Boltanski pretpostavlja da gledaoci kao demokratski građani imaju ulogu u lobiranju i pritisku na svoje vlade da preduzmu akciju, pri čemu ističe da, bez obzira na opasnost od manipulacije, ankete javnog mnjenja predstavljaju moćne alate (Boltanski, 2004). Međutim, javni prostor posredovan medijima i udaljenim spektaklima patnje proizvodi efekte koji se odražavaju na politički, pravni i socijalni tretman učinioca i žrtava.

Emocionalizacija javnog mnjenja i emocionalizacija prava

Fenomen emocionalizacije javnog prostora, koji je zasnovan na emotivnoj kulturi društava tzv. pozne modernosti, a koju definiše aktuelna faza razvoja modernih ustanova, obeležena radikalizacijom i globalizacijom osnovnih svojstava modernosti, doveo je do „povratka emocija - reemocionalizacije“ javnog prostora, posebno značajnih za krivični i kazneni sistem (Karstedt, 2002: 301). Za Susanne Karstedt, emocionalne reakcije na zločin dobijaju sve istaknutije mesto u krivičnom pravosuđu. Emocije se pojavljuju kao moralni principi koji neminovno traže preispitivanje odnosa institucija i „autentičnih emocija“ pojedinaca i analizu uticaja emocija na krivično pravosuđe i kulturu uopšte (Karstedt, 2002). Kriminalitet i sudska praksa ponovo uključuju u razmatranje i pojedinačne i kolektivne emocije (Skillen, 1980; Pratt, 2000; Freiberg, 2001 prema Karstedt, 2002: 303). Jake emocionalne reakcije su usmerene ka prestupnicima i žrtvama i obrnuto.

Društveni moral je utemeljen na emocijama i one postaju neizbežni deo samog tkiva javnog prava. „Afektivno skretanje“ čini emocije izuzetno važnim za pravo, pravdu i sudska praksu (Zariski, 2014). Pre gotovo tri veka, Adam Smith je govorio o spletu različitih emocija koje proističu iz društvenih situacija i dovode do formiranja kolektivnih odobravanja i neodobravanja, koja čine društveni moral (Smith, 1759). Odnos razloga i osećanja čini kognitivno-emocionalnu prirodu moralnih sudova, pri čemu prevaga emocionalnog ima specifičnu putanju u javnom diskursu modernih društava.

Emocionalizacija javnog diskursa, koji se formira na temelju moralnih osećanja prema učiniocima i žrtvama, u najvećem delu je zasnovana na „negativnim osećanjima“. Moralno gađenje, poniženje i osvetoljubiva osećanja postaju značajan barometar društvenog morala, koji služi kao legitimna osnova za zakonske i pravne procedure (Solomon, 1999; Bades, 1999; Karstedt, 2002). U odnosu na zakon i krivično pravosuđe emocije imaju negativnu konotaciju, pa čak i nešto neetičko usled njihove iracionalnosti, nekontrolisanosti, besa, osvete, ljutnje i zluradosti (Solomon, 1999). Dominacija negativnih moralnih osećanja narušava balans u kome su osećanja simpatije i empatije veoma važna i koji moral razumeju kao vezu između „ogorčenosti i nežnosti“ (Smith, 1759). Javna sfera u kasnoj modernosti posredovana je saosećanjem i sažaljenjem prema žrtvama i moralnim prezirom i ogorčenošću prema učiniocima. Tako dolazi do intenziviranja emocionalnog diskursa prema kriminalu, te su krivične poli-

tike eksplicitno zasnovane na izražavanju kolektivnih osećanja straha i besa. Shodno tome, političari se takmiče u rešavanju „emocionalnih potreba javnosti“, dok im ona uzvraća kroz tzv. reakcije javnosti i funkcionisanje biračkog tela (Karstedt, 2002: 303). Nacionalne, pa čak i globalne publike, postaju „visoko emocionalni moralni posmatrači dalekih patnji žrtava i učinilaca“ (Boltanski, 2004). Moralni stavovi formirani na „zadovoljavanju imperativnih potreba srca“ čine emocije najzaraznijim elementom socijalne razmene (Tarde, 1969: 203).

Medijska i javna sfera, koju neprestano ispunjavaju nove patnje žrtava i emocije koje one izazivaju, traži najoštrije kažnjavanje učinioca, a moralno promišljanje, u realnom kontekstu, zahteva „dobronamernu nezainteresovanost“, koja je neophodna za istinski moralne posmatrače (Karstedt, 2002). Autentičnost osećanja zahteva nepristrasnost, distanciranost i, paradoksalno, određeni stepen ravnodušnosti u odnosu na javne diskurse o prestupima i žrtvama. Mogućnost otklona od javnog i medijskog diskursa omogućuje razlikovanje restorativnih od reaktivnih osećanja i procesa. Taj otklon znači mogućnost kritičkog promišljanja o medijskoj prezentaciji žrtava, a ne moralnu tupost koja se pojavljuje kao efekat smanjivanja osetljivosti, tj. desenzitizacije.

Uopšteno govoreći, *desenzitizacija* se odnosi na postepeno smanjivanje emocionalnog odgovora na stimulanse koji izazivaju uznemirenost, kao funkcija prilagođavanja na ponavljanje izloženosti stimulanu (Krahe i dr., 2011). U kontekstu nasilja u medijima desenzitizacija opisuje proces kojim se smanjuju početni uznemirujući odgovori na nasilne stimulanse, čime se menja unutrašnje stanje pojedinca (Carnagey, Anderson, Bushman, 2007). Desenzitizacija je proces koji podrazumeva promene u emotivnoj reakciji na nasilje i patnju drugih u smeru smanjivanja kapaciteta za empatiju. Posmatranje uticaja ponovljenih nasilnih stimulansa dovelo je do hipoteze da desenzitizacija čini ključni mehanizam u ispoljavanju dugoročnih efekata pojačane izloženosti prikazanom nasilju. Istraživanja su pokazala da, što je više vremena prolazilo u gledanju nasilnih medijskih prikaza, gledaoci su postajali sve manje emotivno odgovorni, odnosno, pokazivali su smanjenu empatiju prema žrtvama u stvarnom svetu (Averill i dr., 1972 prema Karhe i dr., 2011; Mullin, Linz, 1995)².

² Rezultati istraživanja su pokazali da su emocionalni odgovor i fiziološka uznemirenost postajali manji tokom ponavljanja nasilnih medijskih sadržaja, a ispitanici u eksperimentalnoj grupi su postajali sve manje saosećajni sa žrtvama porodičnog nasilja u stvarnom životu. Dinamika ove promene osetljivosti se menjala, tako što su negativni trendovi smanjene osetljivosti bili najizraženiji u prva tri dana od izlaganja nasilnim medijskim sadržajima (Mullin, Linz, 1995).

Desenzitizacija, kao smanjenje reaktivne uznemirenosti na ponovljene nasilne medijske sadržaje, i senzibilizacija, kao povećano uživanje u nasilnim medijskim sadržajima, predstavljaju ključne mehanizme emocionalne reakcije na nasilne medijske sadržaje (Karhe i dr., 2011).

Različiti mediji, karakteristike publike i drugi društveni, kulturni i institucionalni faktori otvaraju diskusiju u kojoj meri će biti ispoljena neka od ovih reakcija, u kakvoj su korelaciji i šta će biti njihov ishod na socijalno-psihološkom nivou. Istraživanje u kome je ispitivana povezanost uobičajenog prikaza nasilja u medijima, agresivnih spoznaja i agresivnog ponašanja pokazalo je da emocionalne reakcije na ponovljene nasilne sadržaje u medijima pokazuju dinamiku koju karakteriše slabljenje straha i anksioznosti i povećanje prijatnih osećanja u odnosu na nasilje, što vodi većoj verovatnoći proaktivnog agresivnog ponašanja (Karhe i dr., 2011).

Senzacionalistički pristup kriminalu u medijima, pojednostavljeni pristup krivičnim delima i pripisivanje krivice individualnim devijacijama i nemoralnosti, uz eksplicitne prikaze zverskih predatorskih učinilaca i njihovih zločina, podstiče negativne emocionalne reakcije i smanjuje mogućnost sagledavanja šireg društvenog i strukturnog konteksta koji produkuje nasilje (Best, 1990).

Društveni kontekst emocionalne kulture podrazumeva postojanje paradoksa između zahteva za individualnom autonomijom i samoregulacijom, na jednoj strani, i, na drugoj strani, kolektivnih emocionalnih doživljaja podstaknutih medijskim pričama o patnji žrtava, koji ne uključuju direktne interakcije između pojedinaca. Udaljeni „spektakli patnje“ izazivaju snažne emocionalne reakcije, poput tuge, besa, ljutnje i saosećanja. Ove emocije čine moralna osećanja, koja nisu deo direktne interakcije između pojedinaca i ne odvijaju se u društvenom prostoru zajednica. Kao takvim, nedostaju im uzajamnost i trajanje, postaju mračnije i nestabilnije, a objekti našeg saosećanja, besa i straha se brzo menjaju u skladu sa načinom na koji mediji funkcionišu (Karstedt, 2002). Jaz između individualizacije emocionalnosti, sa jedne strane, i distancirane emocionalnosti, sa druge, dovodi do erozije emotivnog grupnog prostora koji izaziva društveno neprihvatljive reakcije u vidu nekontrolisanog besa.

Pravila regulacije socijalnih emocionalnih procesa odvijaju se u društvenom i kulturnom prostoru koji ohrabruju ili sputavaju kolektivne izraze emocija. Društveni i kulturni obrasci određuju emocionalni prostor žrtve, pri čemu medijska prezentacija zločina i žrtve ima izuzetno značajnu ulogu.

Žrtve kriminala i mediji

Medijski prikazi kriminala i njegovih aktera zahtevaju kritičku pažnju usmerenu na karakterističnu prirodu i zahteve medija, njihove mogućnosti da budu objektivni, kao i njihov veliki uticaj. Način na koji mediji predstavljaju događaje utiče na ono što publika smatra dobrim, lošim, pozitivnim ili negativnim, moralnim ili zlim (Kellner, 1995: 14). Karakteristike različitih tipova medija, kao i karakteristike publike, određuju nivo tog uticaja. Mediji učestvuju u društvenoj konstrukciji stvarnosti artikulišući dominantne vrednosti, pri čemu medijska uređivačka politika može biti pristrasna, posebno u „privilegovanju ideološke perspektive moćnih“ (Schlesinger, Tumber, 1994: 7 prema Pollak, Kubrin, 2007: 60).

Konstruišući percepciju stvarnosti na opštem nivou, mediji konstruišu i stvarnost kriminaliteta. Mediji su među najvažnijim agentima u širenju koncepta o kriminalu. Preko 75% javnosti tvrdi da svoje mišljenje o kriminalu formira na osnovu onoga što vidi ili čita u vestima, što je tri puta više u odnosu na 22% onih koji su rekli da osnovne podatke o kriminalu dobijaju iz ličnog iskustva (ABC News, 1996 prema Pollak, Kubrin, 2007: 61).

Kreacija i interpretacija medijske slike o kriminalu podrazumeva i odstupanje u medijskoj prezentaciji događaja. Reč je o različitim kriterijumima i postupcima, poput: medijskog uključivanja ili izostavljanja pojedinih informacija, jezika koji se koristi, fokusa koji su usmereni na različite aktere (žrtve, učionice, svedoke) i stepena atraktivnosti vesti (poželjna je nepredvidljivost, neuobičajenost, visok rizik viktimizacije drugih, seksualni aspekt, visok nivo eksplicitnog nasilja, određene starosne i statusne karakteristike aktera) (Jewkes, 2004).

O „vrednosti vesti“ i kriterijumima koji čine neki događaj medijski atraktivnim pisali su brojni teoretičari (Chibnall, 1977; Hall i dr., 1978; Katz, 1987; Ericson, Baranek, Chan, 1989; Schlesinger, Tumber, 1994; Greer, 2003; Jewkes, 2004). Kriterijumi koji određuju koji događaji zaslužuju medijsku pažnju su veoma raznovrsni, ali svaka navedena lista kriterijuma medijske privlačnosti uključuje nasilje i kriminal kao negativne elemente privlačnosti. Tako se kod različitih autora može uočiti ponavljanje elemenata negativnog: nasilje, devijacija, povreda, tuga, dramatizacija, individualna patologija, skandal, izloženost, zastrašivanje i represija, nasilje i njegovo pojednostavljivanje, rizik i njegova pojačana percepcija, konzervativna ideologija i politička diverzija zastra-

šivanjima koji odvlače od šireg problema (Galtung, Ruge, 1965; Chibnall, 1977; Jewkes, 2004).

Nasilje u dugom vremenskom kontinuitetu predstavlja osnovnu vrednost vesti. Zločini kojima je data medijska pažnja ne utiču samo na učesnike (žrtve, učinioce, svedoke), već utiču na širu društvenu zajednicu, što rezultira rekonfiguracijom ponašanja i verovanja, jer „kriminalni signali“ usmeravaju pažnju i intenziviraju interes za pojedina društvena pitanja i probleme (Innes, 2003). U ovom smislu, medijske prezentacije nasilja i kriminala, koje se obraćaju masovnoj publici, oblikuju se spram zahteva da mediji budu atraktivni (krajnji izraz su senzacionalistički spektakli raznih vrsta), ali i mogućnosti da široku publiku upoznaju sa problemima koji bi ostali skriveni od javnosti i time izazovu određene institucionalne i društvene promene. Kada žrtve zločina predstavljaju simboličnu prezentaciju problema koji potencijalno utiče na šire društveno okruženje, žrtve će verovatno dobiti visok nivo javne podrške (Greer, 2007).

Brojne su taksonomije žrtava s obzirom na određene razlike među njima. Žrtve krivičnih dela često su široko svrstane u tri grupe, a to su: medijski nedovoljno zastupljene žrtve kriminala, previše zastupljene žrtve i pogrešno predstavljene žrtve zločina (Greer, 2007). Žrtve koje su nedovoljno zastupljene često su i pogrešno predstavljene. Kritičko razmišljanje o različitim kategorijama žrtava kriminala mora imati u vidu medijsko iskrivljavanje i neadekvatnu reprezentaciju. Ne dobijaju sve žrtve zločina jednaku pažnju u medijima. Postoje žrtve koje se smatraju „idealnim“ (Christie, 1986). One dobijaju potpuni i legitimni status žrtve kao pojedinci ili grupe koje su pogođene kriminalom u najvećoj meri. Formira se javni diskurs o njihovoj izuzetnoj ugroženosti i nevinosti čime postaju dostojni simpatije i saosećanja. „Hijerarhija viktimizacije“ generiše kolektivno saosećanje i sažaljenje i može imati značajni uticaj na politiku i praksu socijalne i krivične pravde (Greer, 2007: 21).

Činjenica da nasilje, pored etičkih i političkih odrednica, predstavlja i „kognitivno pitanje povezano sa definicijom nasilja“, konceptualizaciju nasilja čini zavisnom od društvenih, kulturnih i istorijskih okolnosti (Delanty, 2000 prema Hoijer, 2004: 517). U tom smislu, žrtve nasilja će se menjati u skladu sa kulturno-kognitivnom konstrukcijom koja ne samo da određuje da li je reč o žrtvi (nekada to nisu bile pretučene žene ili deca), već uspostavlja diskurs globalnog saosećanja prema „vrednosti“ žrtve (Hoijer, 2004). Empatija se usmerava prema političkim kriterijumima koji skreću fokus masovne pažnje i ogorčenosti putem medijskog fokusiranja na „poželjne žrtve“. Izvan makropolitич-

kog nivoa, na užim nivoima (nacionalnim, lokalnim) uočava se različita medijska pokrivenost prema kriterijumima „medijske vrednosti žrtve“.

Pažnja medija se usmerava prema demografskim karakteristikama žrtava, kao što su klasa, rasa, pol, godine i seksualnost, često u vrlo pojednostavljenom maniru. Analiza šireg konteksta proizvodnje vesti mora uključiti i šire kulturno-političko okruženje i uvek imati u vidu „novinsku vrednost“ kao odrednicu izbora. Medijski senzacionalizam kao imperativ u profesionalnom radu, te neobjektivnost, mogu ponovo, na specifičan način, „žrtvovati žrtve“ i stvoriti mitove i stereotipe koji isključuju druge žrtve. One ostaju na margini jer su njihove priče manje atraktivne. Nedostatak mere u načinu na koji se priča o žrtvama pojavljuje u medijima donosi sekundarnu viktimizaciju žrtava, njihovu ponovnu dehumanizaciju. Izbor o tome koji će zločini biti predstavljeni u medijima, a koji ne, ne zavisi samo od medijskih menadžera, već od ograničenosti interakcije sa žrtvama (čuvanje privatnosti kao apsolutno pravo žrtve). Shodno tome, malo je verovatno da će mediji stupiti u kontakt sa određenim žrtvama, naročito sa žrtvama seksualnog nasilja, žrtvama nasilja u porodici, žrtvama pojedinačnih napada ili imovinskih krivičnih dela koja se kvalifikuju kao kriminalitet belog okovratnika. Geografska lokacija, takođe, igra ulogu u stepenu pokrivenosti, naročito kada su u pitanju ruralni prostor ili udaljene lokacije.

Medijska slika o kriminalu značajno utiče na percepciju javnosti i kolektivne emocionalne reakcije. Međutim, upoređivanje prikaza kriminala u medijima i službene statistike o kriminalu naziva se i „zakon suprotnosti“, a to znači da su karakteristike kriminala, kriminalaca i žrtava predstavljenih u medijima u većini slučajeva dijametralno suprotne obrascu koji predlaže zvanična statistika o kriminalitetu, učiniocima i žrtvama (Reiner, Livingston, Allen, 2000). Medijska pokrivenost kriminala u velikoj meri preuveličava rizik od kriminala sa kojima su suočeni pripadnici ekonomski privilegovane bele rase, isto toliko se preteruje i u prezentaciji žena, dece i starih ljudi kao žrtava kriminala (Chermak, 1995; Chiricos i dr., 1997; Reiner, Livingston, Allen, 2000; Greer, 2003). Kri-tička medijska pokrivenost zahteva odgovore i odgovornost jer ima uticaja na pravosuđe i socijalnu politiku. Uloga medija je da, kroz slike žrtava, usmeravanje i fokusiranje šire društvene pažnje i podrške, dovedu do promena čiji eho nadilazi pojedinačne događaje. Međutim, medijski interesi podrazumevaju različite faktore uticaja, nejednakosti, specifične prirode medija, kao i karakteristike kulturnog i društvenog okruženja.

Žrtve seksualnog nasilja i mediji

Od tridesetih godina XX veka masovni mediji igraju ključnu ulogu u oblikovanju šireg diskursa o seksualnom zlostavljanju. On daje nesrazmernu pažnju ređim oblicima seksualnog nasilja i ubistvima, navodeći da su učinci divlje zveri, psihopate, manijaci. Ovaj model je nastavio da oblikuje dominantne pojmove seksualnog napada, te se konstrukcija seksualnog prestupnika smešta u rizične javne prostore uz opasnost od muških manijaka, a ne vidi se kao rezultat svakodnevnih intimnih odnosa (Shelby, 2013).

Promene u medijskom izveštavanju o nasilnom kriminalitetu odnose se na redefinisane one koje se smatra odgovarajućim predmetom izveštavanja, posebno kada je reč o seksu i nasilju. Nekada su ugledni mediji izbegavali da izveštavaju o ovim krivičnim delima, posebno kada je reč o nivou detalja koji bi bili uključeni u izveštaj (Pollak, Kubrin, 2007). Nasilje i seks dobijaju visoku medijsku vrednost i shodno tome, nasilni i seksualni prekršaji, koji čine manje od deset procenata ukupnog kriminaliteta registrovanog u policijskoj statistici, čine dve trećine medijskog izveštavanja o kriminalitetu (Reiner, Livingston, Allen, 2000). I pored izrazite zastupljenosti u medijskom izveštavanju, medijski prikazi seksualnog zlostavljanja svrstavaju žrtve ovog nasilnog kriminaliteta u grupu pogrešno prikazanih žrtava zločina.

Muško seksualno nasilje nad ženama je, u toku tabloidnog buma sedamdesetih godina prošlog veka, u novinskim izveštavanjima poprimilo oblik „meke pornografije“ isključivo u svrhu podizanja novinskog tiraža (Greer, 2003). Pristrasno, netačno, neodgovorno i arbitrarno izveštavanje o seksualnim nasilnim zločinima umanjivalo je značaj ženskih optužbi, prikazujući tendenciju medijske polarizacije žena na moralne i nemoralne (Benedict, 1992). Rodno pristrasni jezik izražavanja, stereotipi i mitovi o silovanim ženama implicitno usmeravaju javno mnjenje da sudi o ženskim navikama, načinu ponašanja i izgledu, ocenjujući da li je žrtva „zaslužila“ seksualno nasilje ili ne. Napuštanje „meke pornografije“ kao manira medijske prezentacije seksualnog nasilja i odraza supermačističke ideologije nije podrazumevalo i napuštanje tradicionalnih patrijarhalnih stereotipa u aktuelnim medijskim reprezentacijama seksualnog nasilja. Oni su struktuirani i skriveni u visoko maskuliziranim terminima, koji doprinose očuvanju tradicionalnih patrijarhalnih stereotipa o muškosti i ženskosti, kao i „odgovarajuće“ ženske seksualnosti, dok malo toga doprinosi prevladavanju mitova o silovanju i borbi za zaustavljanje

nje seksualnog nasilja nad ženama (Greer, 2007: 40). Pripisivanje krivice žrtvi putem medijske analize njene seksualne istorije i prikazivanje žena žrtava kao nesposobnih da obezbede sopstvenu sigurnost su modaliteti konstrukta, koji održavaju patrijarhalne stereotipe u medijskoj prezentaciji žena žrtava seksualnog nasilja (Stanko, 2001).

Istraživanje načina na koji srpska štampa izveštava o problemu seksualnog nasilja pokazalo je da je kriminalitet nasilja dominantan u odnosu na ukupni kriminalitet, kao i da se seksualni delikti u mnogo većoj meri nalaze u medijima nego što o tome govore naučna istraživanja (Matović, 2013). Iskripljavanje stvarnog kriminaliteta uključuje i novinske priče koje obiluju stereotipima. Delo su uglavnom izvršila nepoznata lica, naglasak je na samoj radnji koja se prikazuje do detalja, a znatno manje interesovanje se posvećuje uzrocima i eventualnim posledicama. U tom smislu, Vesna Nikolić-Ristanović konstatuje da je „(...) priča o izvršiocu svedena na ono „monstrum“, „zver“... i na jedno još dublje stvaranje stereotipa. U tim tekstovima ne vidimo šta je to što je dovelo do nasilja. U svakom društvu, pa i našem, na pojedinca utiču razni socijalni i individualni faktori. Svi smo mi kombinacija jednih i drugih, kakvi ćemo biti zavisi od odrastanja pa nadalje” (Nikolić-Ristanović, 2016: 9).

Promena u odnosu na ranije prikazivanje seksualnog nasilja kao odgovornosti žrtve ogleda se u prikazivanju silovatelja kao krivca, a pojedini članci su doveli do društvene reakcije koja je imala za rezultat izmene zakona, što je jedna od dobrih strana novinskog prikazivanja seksualnih delikata (Matović, 2013). Prvenstvo u okviru seksualnih delikata ima silovanje, tako da se stiče utisak da je ono jedini oblik seksualnih delikata, dok se manja pažnja usmerava na seksualno uznemiravanje ili ucenjivanje. Žrtve su uglavnom ženskog pola, a važna osobenost je i da se ponekad koristi puno ime ili prezime osobe koja je žrtva ili čak njena fotografija.

Vidljivost žrtava traumatskih događaja čini deo talasa kvantitativnog i kvalitativnog porasta prikazanog nasilja u medijima. Nasilje postaje slikovitije, seksualnije i sadistički orijentisano. Govoreći na tribini nedeljnika *Vreme*, koja je održana u septembru 2016. godine, Tamara Skrozza je istakla da je tokom pet godina njenog učestvovanja u radu Komisije za žalbe Saveta za štampu, to telo samo u dva navrata raspravljalo o žalbama koje se direktno tiču nasilja nad ženama.³ S obzirom da se prilozi koji se bave ovom temom pojavljuju

³ Savet za štampu je samostalno telo profesionalaca iz medijske sfere koje prati poštovanje Kodeksa novinara Srbije u štampanim i onlajn medijima i rešava žalbe pojedinaca i institucija

svakodnevno, jasno je da mali broj žalbi nije rezultat novinarskog pridržavanja Kodeksa novinara, već naprotiv, to znači da se praktično krše sva pravila i da kod žrtava, koje bi imale direktno pravo žalbe, izazivaju osećaj nemoći i besmislenosti svakog otpora i protesta. Koalicija ženskih nevladinih organizacija koje pružaju individualnu podršku ženama sa ciljem da utiču na smanjenje nasilja nad ženama u Srbiji, *Mreža žena protiv nasilja*, reagovala je i podnela žalbu Komisiji za žalbe Saveta za štampu zbog otkrivenog identiteta žrtve i detaljnog opisivanja nasilja u jednom srpskom dnevnom listu.⁴ To je samo po sebi kršenje Kodeksa novinara koji predstavlja etički standard profesionalnog postupanja novinara, jer se u njemu ističu poštovanje privatnosti, poštovanje prava na dostojanstvo i integritet ljudi o kojima novinar izveštava, izbegavanje spekulacije i prisustvo „duha saosećanja i diskrecije“. Čak i uz najbolju nameru, žrtvama se, ponekad, uskraćuje svako pravo na privatnost, urušava im se dostojanstvo, a njihovo ponašanje redovno se stavlja pod lupu kako bi se „objasnilo zašto“ im se desilo to što se desilo. Zvanični podaci često se nedosledno tumače kako bi se realnost preokrenula i iz nečeg jezivog transformisala u nešto „zabavno“ za publiku (Skrozza, 2016). Uprava za rodnu ravnopravnost je 2011. godine objavila dokument *Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama*.⁵ Međutim, iako ova publikacija nudi jasne preporuke, izveštavanje o nasilju nad ženama u Srbiji čini deo društvene i kulturne prakse koju odlikuje izrazito patrijarhalan obrazac koji normativizuje nasilje prema ženama.

Podizanje javne uznemirenosti oko određene vrste zločina (u ovom slučaju seksualnog) posredovano medijima, koji informišu senzacionalistički, preuveličano i stereotipno, ima tendenciju izazivanja moralne panike i pojednostavljivanje problema koje je štetno u razumevanju seksualnog zločina (Greer, 2003). Medijska pokrivenost usmerava se na slučajne seksualne zločine, ignorišući učestalost seksualnih zločina koje su izvršili intimni poznanici žrtve. U medijskim prikazima seksualnog nasilja i njegovih žrtvi prisutan je tradicio-

na sadržaje štampanih medija. Dostupno na: www.savetzastampu.rs/latinica/sta-mozemoda-uradimo-za-vas, stranici pristupljeno 14.11.2017.

⁴ Videti detaljno u tekstu „Kad zagrebeš noktima“, *Vreme*, br. 1317, dostupno na: <http://vremeprotivnasilja.rs/2016/03/26/kad-zagrebes-noktima/>, stranici pristupljeno pristupljeno 11.10.2017.

⁵ Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju, dostupno na: <http://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/Prirucnik-za-medijsko-izvestavanje-o-nasilju.pdf>, stranici pristupljeno 5.8.2017.

nalan seksualni scenario. Muškarci su okarakterisani kao aktivni progonitelji (ženske) seksualnosti, dok su žene „prirodno“ pasivni primaoci (muškog) seksualnog preimućstva (Bradshaw, Kahn, Saville, 2010). Seksualno nasilje je koncipirano kao spoljna pretnja koja ne pogađa primarno ženu, već čast porodice i njenih muških članova (Brownmiller, 1975).

Intenziviranjem izveštavanja o seksualnim zločinima drukčije se usmerava preovlađujuća pažnja i zabrinutost javnosti. Izveštavanje o seksualnom nasilju u kući dospeva u javnost, dok se ono ranije tretiralo kao privatna ili porodična stvar, i podstiču žrtve da ga prijavljuju što se može smatrati pozitivnim efektom pojačanog medijskog interesovanja (Greer, 2003). Međutim, problem povećane vidljivosti žrtava traumatskih događaja zahteva posebnu pažnju u medijskom izveštavanju.

Uvećavanje medijske pokrivenosti žrtava nasilja i nesreća različitih vrsta zahteva od novinara da odgovorno izveštavaju i da saraduju sa žrtvama. Mnogi novinari priznaju da im nedostaju odgovarajuće veštine za interakciju sa osobama koje su pretrpele traumu prolazeći kroz tragične situacije. U vezi sa tim, u SAD su uspostavljeni programi za obuku novinara kako da pokrivaju tragične događaje i kako da se senzibiliju za saradnju sa žrtvama. Obuka za izveštavanje o traumatičnim iskustvima integrisana je u novinarske programe pružajući novinarima novu perspektivu u identifikaciji sa žrtvama, pri čemu izveštavanje nema za primarni cilj informisanje javnosti, već izveštavanje o perspektivi žrtve, njenom doživljaju traumatizujućeg iskustva i skretanje pažnje na žrtvu njenim stavljanjem u fokus izveštavanja (Rubin, 2006). Način da se poboljša izveštavanje o seksualnim i drugim zločinima uključuje pronalaženje načina za izbegavanje stigme i pružanje mogućnosti žrtvama da izaberu da njihov identitet ne bude otkriven javnosti. Ranjivost žrtve nije okončana sa učinjenim zločinom, ona potencijalno može da raste u naknadnom raspletu događaja, koji uključuje i medijsku eksploataciju događaja. Senzibilizacija novinara podrazumeva uvažavanje činjenice da posledice traumatičnog i tragičnog događaja mogu biti višestruko uvećane senzacionalističkom medijskom pokrivenošću. Stigmatizovani pojedinac je primoran da se, uz oznaku koju nosi, suoči s predrasudama okoline prema toj oznaci (socijalne i psihološke posledice), a one su često generalizovane i utiču na njegovu ličnost i identitet (Heatherton i dr., 2000; Bulatović, 2011: 470). Intimno i seksualno poniženje i stigma koja nepovratno povezuje ime žrtve sa onim što joj se

desilo navodi da iznošenje u javnost ličnih podataka o žrtvi silovanja bez njenog pristanka zahteva krivičnu odgovornost (Benedict, 1992).

Zaključna razmatranja o kontroverzama u medijskom prikazivanju žrtava i patnji

Medijske prezentacije žrtava tragičnih događaja, uključujući žrtve različitih vidova kriminaliteta često su zasnovane na efektima šoka. Dok, na jednoj strani, prikazivanje patnji žrtava izaziva osećanja poput brige, uznemirenosti i saosećanja, alternativna perspektiva može biti medijsko pretvaranje patnje u spektakl za masovnu konzumaciju. Emocionalna dinamika, koju izaziva globalni medijski spektakl patnji, intenzivirana je i ubrzana, a ishodi emocionalizacije javnosti predmet su različitih tumačenja. U okviru različitih emocionalnih reakcija javnosti, najčešće se uočava porast generalizovane negativne emocionalizacije javnosti kao što su moralno zgražavanje i osećanja uznemirenosti i besa. Ovakve reakcije javnosti ukazuju na kratkoročnost i nestalnost emocionalnih refleksija na prikazanu patnju – postupno nastaje prilagođavanje na ponovljene prizore trauma i nasilja u vidu smanjivanja kapaciteta za zabrinutost i empatiju (desenzitizacija) i pojavu pozitivne senzibilizacije (osećanja prijatnosti pri gledanju nasilja i njegovih žrtava).

Povećana medijska vidljivost žrtvi i njihovih patnji nosi dvojaku moć, koja može potencijalno da vodi pozitivnim promenama u odnosu na određene društvene probleme u vidu mobilizacije javnosti i institucija da se prevaziđu krize, društveni problemi i njihove kolektivne ili individualne posledice. U tom smislu, mediji ostvaruju funkciju svedočenja (*témoignage*)⁶, dajući žrtvi mogućnost da progovori o svom stradanju, prekidajući tišinu koja obavija patnju (Calain, 2013). Mobilizacija resursa za prevazilaženje krize u okviru lokalne zajednice i globalno kroz negovanje filantropskih osećanja u javnosti da bi se ona motivisala da obezbedi pomoć žrtvama, u stalnoj je opasnosti da isklizne iz okvira moralnih normi, jer žrtve ponovo postavlja u poziciju žrtvovanja. Takođe, nemogućnost da se na efekte prikazane patnje odgovori odmah kroz akciju pomoći ili podrške, udaljenu patnju suštinski usmerava ka kolektivnom

⁶ *Témoignage* je izraz na francuskom koji se prevodi kao „svedočenje“, a koristi se da označi principijelno postupanje koje podrazumeva da se dobrovoljno svedoči o onome što je iskustveno poznato.

osećanju nemoći, čineći posvećenost i aktivizam irelevantnim za svakodnevni život pojedinca.

Viktimizacija je društveno konstruisan fenomen i ta činjenica društvenosti ukazuje na potrebu obezbeđivanja njegove vidljivosti. Balans između podizanja svesti i svojevrsnog „zamora“ u saosećanju, u savremenoj globalnoj medijskoj epohi predstavlja ključno pitanje pojačane medijske vidljivosti žrtava i njihove patnje (Chouliaraki, 2008). Nov pristup bi trebalo da bude utemeljen na razvijanju individualne i javne odgovornosti kao suprotnosti narcisoidnoj privatnosti koja je kreirana u okviru globalnih medija.⁷ Prikazivanje žrtava u medijima trebalo bi da se temelji na moralnom uverenju da je potrebno obezbediti vidljivost patnje i nastojanju da se balansira između potrebe zaštite dostojanstva žrtve i prava javnosti da bude informisana o stvarima za koje ima opravdani interes da joj budu poznate. Moralni imperativi, na osnovu kojih ovo balansiranje može biti uspostavljeno, zahtevaju nov pristup medijskom tretmanu žrtava, a isključuju senzacionalizam, komercijalizaciju spektakla patnje i dehumanizaciju žrtava.

Literatura

Arendt, H. (1990) *On revolution*. Harmondsworth: Penguin.

Bauman, Z., Donskis, L. (2013) *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Benedict, H. (1992) *Virgin or Vamp: How the Press Covers Sex Crimes*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Best, J. (1990) *Threatened Children: Rhetoric and Concern about Child-Victims*. Chicago: The University of Chicago Press.

Boltanski, L. (2000) The legitimacy of humanitarian actions and their media representations: the case of France. *Ethical Perspectives*, 7, str. 3-16.

Boltanski, L. (2004) *Distant Suffering Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bradshaw, C., Kahn, A. S., Saville, B. K. (2010) To Hook-Up or Date: Which Gender Benefits? *Sex Roles*, 9-10, str. 661-669.

⁷ Globalni mediji su prezasićeni performansima koji uključuju spektakl patnji, pasiviziraju gledaoce i udaljavaju ih od patnje drugih, čak i kada dele zajednički životni i društveni prostor sa žrtvama.

Brownmiller, S. (1975) *Against our Will: Men, Women, and Rape*. New York: Fawcett Books.

Bulatović, A. (2011) Odnos rasta kriminala i društvene stigmatizacije. U: A. Fatić, B. Banović (ur.) *Društveni aspekti organizovanog kriminala*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 461–472.

Calain, P. (2013) Ethics and images of suffering bodies in humanitarian medicine. *Social Science and Medicine*, 98, str. 278-285.

Carnagey, N., Anderson, K., Bushman, B. (2007) The effect of video game violence on physiological desensitization to real-life violence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, str. 489–496.

Chermak, S. (1995) *Victims in the News: Crime and the American News Media*. Boulder, CO: Westview Press.

Chibnall, S. (1977) *Law and Order News: An Analysis of Crime Reporting in the British Press*. London: Tavistock.

Chiricos, T., Eschholz, S., Gertz., M. (1997) Crime, News and Fear of Crime: Toward an Identification of Audience Effects. *Social Problems*, 3, str. 342-57.

Christie, N. (1986) The ideal victim. U: E. Fattah (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy*. Basingstoke: Macmillan, str. 17-130.

Ericson, R., Baranek, P., Chan, J. (1989) *Negotiating Control: A Study of News Sources*. Milton Keynes. Open University Press.

Galtung, J., Ruge, M. (1965) Structuring and selecting news. *Journal of Peace Research*, 2, str. 64-91.

Greer, C. (2003) *Sex Crime and the Media: Sex Offending and the Press in a Divided Society*. Cullumpton: Willan.

Greer, C. (2007) News Media, Victims and Crime. U: P. Davis, P. Francis, C. Greer (ur.) *Victims, Crime and Society*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, str. 21-25.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., Roberts, B. (1978) *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*. New York: Holmes and Meiser.

Heatherton, T. F., Kleck, R. E. Hebl, M. R., Hull J. G. (ur.) (2000) *The Social Psychology of Stigma*. London: Guilford Press.

Höijer, B. (1996) The Dilemmas of Documentary Violence in Television. *Nordicom Review*, 1, str. 53-61.

Höijer, B., Olausson. U. (2002) *Medborgare om medierna och Kosovokonflikten*. Örebro University: Studies in Media and Communication, 23.

Höijer, B. (2004) The Discourse of Global Compassion: The Audience and Media Reporting of Human Suffering. *Media, Culture & Society*, 4, str. 513-531.

Innes, M. (2003) Signal crimes: detective work, mass media and constructing collective memory. U: P. Mason (ur.) *Criminal Visions: Representations of Crime and Justice*. Cullompton: Willan, str. 13-32.

Jewkes, Y. (2004) *Media and Crime*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Karstedt, S. (2002) Emotions and criminal justice. *Theoretical Criminology*, 3, str. 299-317.

Katz, J. (1987) What makes crime 'news'? *Media, Culture & Society*, 1, str. 47-75.

Kellner, D. (1995) Cultural studies, multiculturalism and media culture. U: G. Dines, M. J. Humez (ur.) *Gender, Race and Class in Media: A Text Reader*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, str. 5-17.

Krahe, B., Möller, I., Kirwil, L., Felber, J., Berger, A. (2011) Desensitization to Media Violence: Links With Habitual Media Violence Exposure, Aggressive Cognitions, and Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, str. 630-646.

Mullin, C. R., Linz, D. (1995) Desensitization and resensitization to violence against women: Effects of exposure to sexually violent films on judgments of domestic violence victims. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, str. 449-459.

Nikolić-Ristanović, V. (2016, 28. jul) Kazne ne rešavaju problem, *Vreme*, Dodatak Nedeljnika: Protiv nasilja, str. 8-11.

Nussbaum, M. (1995) Objectification. *Philosophy and Public Affairs*, 4, str. 249-291.

Nussbaum, M. (2001) *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pollak, J. M., Kubrin, C. E. (2007) Crime in the News: How Crimes, Offenders and Victims Are Portrayed in the Media? *Journal of Criminal Justice & Popular Culture*, 14, str. 59-83.

Reiner, R., Livingstone, S., Allen, J. (2000) No more happy endings? The media and popular concern about crime since the Second World War. U: T. Hope, R. Sparks (ur.) *Crime, Risk and Insecurity*. London: Routledge, str. 107-126.

Schlesinger, P., Tumber, H. (1994) *Reporting Crime: The Media Politics of Criminal Justice*. Oxford: Clarendon Press.

Skrozza, T. (2016, 31. mart) Slučajevi nasilja nad ženama pred Savetom za štampu - Kad zagrebeš noktima, *Vreme*, 1317.

Solomon, R. (1999) Justice v. vengeance: On law and the satisfaction of emotion. U: S. A. Bandes (ur.) *The passions of law*. New York: New York University Press, str. 123–148.

Stanko, E. (2001) Theorizing About Violence Observations From the Economic and Social Research Council's Violence Research Program. *Violence Against Women*, 6, str. 543-555.

Tarde, G. (1969) *On communication and social influence: Selected papers*. Chicago: University of Chicago Press.

Zariski, A. (2014) Senti Alteram Partem: Rights, Interests, Passions, and Emotions in Judicial Mediation. *Journal of Arbitration and Mediation/Revue d'arbitrage et de médiation*, 2, str. 1-20.

Internet izvori

Chouliaraki, L. (2008) Distant suffering in the media. Inaugural Public Lecture, LSE. (Unpublished). Dostupno na http://richmedia.lse.ac.uk/publicLecturesAndEvents/20080227_1830_distantSufferingInTheMedia.mp3, stranici pristupljeno 12.7.2017.

Matović, M. (2013) Seksualno nasilje-analiza štampe. Otvoreni Univerzitet. Dostupno na: <https://ouniverzitet.wordpress.com/2013/12/16/milica-matovic-seksualno-nasilje-analiza-stampe/>, stranici pristupljeno 1.8.2017.

Rubin, D. (2006) Victims in the media: A new journalism emerges. *McGill Reporter*, 38. Dostupno na: www.mcgill.ca/reporter/38/12/rentschler/, stranici pristupljeno 26.7.2017.

Shelby, M.R.(2013) Obscuring Sexual Crime: Examining Media Representations of Sexual Violence in Megan 's Law. Thesis, Georgia State University. Dostupno na: http://scholarworks.gsu.edu/sociology_theses/42., stranici pristupljeno 26.7.2017.

Smith, A. (1759) *The Theory of Moral Sentiments*. Jonathan Bennett. Dostupno na: www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/smith1759.pdf., stranici pristupljeno 20.7.2017.

Uprava za rodnu ravnopravnost (2011) *Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/Prirucnik-za-medijsko-izvestavanje-o-nasilju.pdf.>, stranici pristupljeno 5.8.2017.

DR OLIVERA PAVIĆEVIĆ*

DR ALEKSANDRA BULATOVIĆ

The Relevance of the Social Context for Media Coverage of Victims

Media coverage of human suffering caused by trauma, illness, poverty and disasters worldwide takes up a significant part of media coverage and affects the identity of all actors, both active and passive. Media presentation shapes our thinking and reasoning at the group level, and has far reached impact. The social context of media reporting on victims is shaped by the capacity of the social system to recognize, acknowledge, strengthen and protect the victim. As an aspect of this capacity, media coverage of victims is indicator of victimization visibility. This paper discusses nature of media reporting as a phenomenon appearing in various forms as per given sources of victimization, and the ethical aspects of media presentation of victims. The aim of the paper is to contribute to the critical analysis of the media coverage of victims, by reconsidering an increased visibility of victims and their suffering, which is generated by media reporting, and whose dominant characteristic is presenting victims in the interpretative and performing manner.

Key words: victim, media coverage, social context, suffering, public discourse.

* Olivera Pavićević, PhD, Research Fellow, Institute for Criminological and Sociological Research. E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com.

Aleksandra Bulatović, PhD, Research Fellow, Institute for Criminological and Sociological Research. E-mail: abulatovic@sezampro.rs.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 377-394
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703377S>
Pregledni rad
Priljeno: 13.2.2017.
Odobreno za štampu: 20.12.2017.

The Media: Minimizing Re-Victimisation through Duty of Care for Victims and Responsible Journalism¹

SARAH SIMONS*

This article discusses how professionally unethical practices by journalists during collection and dissemination of crime incident information in Africa, could exacerbate harm to victims of terrorist attacks. The views expressed the outcome of a desk-based study on crime reporting in Africa. Writing through the lens of 'vulnerability' from a non-western context, this article highlights double standards applied by some foreign and international press, who observe stipulated ethical reporting standards "at home" thereby avoiding further harm to crime victims, while disregarding these guidelines, or applying them selectively "abroad". Reports on the Westgate Mall 21/9/2017 terrorist attack in Nairobi are used to illustrate the potential of 'jigsaw puzzle effect' in leading to additional victimisation by making victims identifiable, compromising their safety and psychological well-being while portraying disrespect for human dignity. The author advocates responsible journalism as a reflection of the duty of care for victims' welfare and encourages further discussion on ethical considerations in professional crime reporting.

Keywords: terrorism, victims, victimisation, media-victimisation, responsible journalism, Africa.

¹ This article arises from a conference paper entitled *Re-Victimization by the Media: Advocating Duty of Care for Responsible Journalism in Africa*, presented at the 7th Annual Conference of the Victimology Society of Serbia *Security and victimization: Challenges of social reaction and victims' protection*, Belgrade, 24th and 25th November 2016.

* Dr Sarah Simons, Seafarers International Research Centre (SIRC), Cardiff University, School of Social Sciences, United Kingdom. Email: sagnelasimons@gmail.com.

Introduction

The media plays a pivotal role in connecting the 21st century globalized information age. The World Wide Web avails increasingly interactive, mobile and inexpensive 'new media' and interactive platforms, with the potential for collecting, compiling and facilitating the dissemination of both bad and good news across the world faster than ever before. Advancements in information communication technology (ICT) also enable a globally connected and increasingly proactive audience to participate in the content collection, sharing and communication through media websites real-time by posting images and stories as the events unfold. Therefore, when news of terrorism events is relayed in print, audio or visual form unless the content is carefully packaged guided by victim-sensitive professional conduct, the journalists' interpretation of the facts had the potential to re-victimize individuals and communities who could have already experienced the initial harmful impacts of terrorist attacks. Thus, the editorial challenge for news editing prior to its dissemination remains a professional ethical challenge and responsibility from which the media cannot escape. In recent years, the increase in libel cases arising from content posted on social media, and of defamation cases brought against print and electronic mass media outlets, highlights the potentially serious and costly consequences of misrepresentation of facts by the media. Guidelines that could inform decisions for policy and practice of ethical journalism indicate rules and codex that journalists could follow.

Professional ethical journalist conduct encourages compliance with universal standards recommended for the treatment of those harmed by crime. Such recommendations are tailored to protect the privacy and identity of vulnerable and child victims in order to minimize the avenues for re-victimisation of those already affected by crime. For instance, the United Nations *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*² provides a compendium of standards and norms in crime prevention that specifies some practical ways through which secondary victimisation of child victims can be avoided, by stating that:

"Child victims and witnesses should have their privacy protected as a matter of primary importance. Information relating to a child's involvement in the justice

² United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations Resolution A/RES/40/34, 29 November 1985.

process should be protected. This could be attained through maintaining confidentiality and restricting disclosure of information that may lead to the identification of a child who is a victim or witness in the justice process. Measures should be taken to protect children from undue exposure to the public by, for example, excluding the public and the media from the courtroom during the child's testimony, where permitted by national law" (Section X. 26-28: The Right to Privacy).

From a Human Rights perspective, recommendations urge the protection of victims' privacy, while ensuring confidentiality and protection for victims as a basic human right covering both those affected directly and indirectly by crime incidents. In this regard, United Nations *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*³, recommends that:

"Victims should be treated with humanity and respect for their dignity and human rights, and appropriate measures should be taken to ensure their safety, physical and psychological well-being and privacy, as well as those of their families" (Section IV. 10: Treatment of Victims).

In addition, in instances whereby a victim is a person below eighteen years of age, United Nations *Convention on the Rights of the Child*⁴, 1989 (UNCRC) advises that the best interests of the child should guide policy and practice. In this regard, UNCRC states that:

"In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration" (United Nations Convention on the Rights of the Child, Annex 3).

The *Handbook on Justice for Victims* provides practical guidelines for conduct by frontline professionals in implementing the *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. The handbook cautions against publishing the identity of child victims through photographs

³ *United Nations Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*. United Nations Resolution 60/147 of 16 December 2005.

⁴ *United Nations Convention on the Rights of the Child*. United Nations Resolution 44/25 of 20 November 1989.

or broadcasting images that could place the subject in danger. Professionals coming in contact with victims and witnesses are advised to refrain from showing photographs or broadcasting images of deceased victims, body bags and/or seriously injured victims (UNODCCP, 1999).

With respect to the child's interests, UNCRC Article 16 elaborates on these interests stating that:

"No child shall be subjected to arbitrary or unlawful interference with his or her privacy, family, or correspondence, nor to unlawful attacks on his or her honor and reputations", and that "The child has the right to the protection of the law against such interference or attacks" (United Nations Convention on the Rights of the Child, Article 16).

Regional and national guidelines to safeguard victims add their voice to the global impetus to shield the most vulnerable in society. In establishing minimum standards on the rights, support, and protection of victims of crime and their families, the *European Union Directive 2012/29/EU*⁵ suggested to its members to consider the protection of victims of crime from secondary and repeat victimisation. In addition, *The Directive* suggests mechanisms for protecting victims from secondary victimisation, on the rehabilitation and hope for the victim's recovery, by stating that:

"Measures should be available to protect the safety and dignity of victims and their family members from secondary and repeat victimisation, from intimidation and from retaliation, such as interim injunctions or protection or restraining orders" (European Union Directive 2012/29/EU, Article 20 Section 52).

The Directive goes further to highlight the pivotal role of protection of privacy in preventing secondary and repeat victimisation, intimidation, and retaliation through a range of measures including non-disclosure or limitations on the disclosure of information concerning the identity and whereabouts of the victim (European Union Directive 2012/29/EU, Section 54). In making special reference to victims of terrorism, *The Directive* emphasizes the crippling social dimension of this crime on individuals' social relations. It states that:

⁵ *European Union Directive 2012/29/EU*, Available at: http://ec.europa.eu/justice/criminal/victims/index_en.htm, page accessed 31/7/2017.

“Victims of terrorism have suffered attacks that are intended ultimately to harm society. They may, therefore, need special attention, support, and protection due to the particular nature of the crime that has been committed against them. Victims of terrorism can be under significant public scrutiny and often need social recognition and respectful treatment by society. Member States should, therefore, take particular account of the needs of victims of terrorism, and should seek to protect their dignity and security” (European Union Directive 2012/29/EU, Article 20 Section 16).

The Directive also provides member states with general parameters for ensuring the protection of victims’ privacy and traceable information in the electronic domain, stating that:

“Member States shall ensure that competent authorities may take during the criminal proceedings appropriate measures to protect the privacy, including personal characteristics of the victim, images of victims and of their family members. Furthermore, Member States shall ensure that competent authorities may take all lawful measures to prevent public dissemination of any information that could lead to the identification of a child victim. In order to protect the privacy, personal integrity and personal data of victims, Member States shall, with respect for freedom of expression and information and freedom and pluralism of the media, encourage the media to take self-regulatory measures” (European Union Directive 2012/29/EU, Article 21, Section 1and 2).

Specific ethical guidelines for journalists, that set rules for their interaction with crime victims when collecting information for public media consumption, contain advice that urges caution when gathering information on sensitive matters. For instance, the Independent Press Standard Organisation (IPSO), the regulatory body for newspapers and magazines in the United Kingdom, seeks to balance press freedom with ensuring ethical journalism. It does so by setting out an *Editors’ Code of Practice* (Independent Press Standards Organization, 2016), which newspapers and magazines have to abide by in order to uphold the standard of journalism, while at the same time protecting individuals’ rights and holding newspapers to account for their actions. Regarding handling crime victims and witnesses, the code of practice provides clear guidance on how to handle victims in different sensitive circumstances to show respect and dignity. For instance, when relating with grieving

victims, or individuals reporting suicide incidents, or with victims of sexual assault and with child victims, the code advises journalists the following:

Intrusion into grief or shock: In cases involving personal grief or shock, inquiries and approaches must be made with sympathy and discretion and publication handled sensitively.

Reporting suicide: When reporting suicide, to prevent simulative acts care should be taken to avoid excessive detail of the method used, while taking into account the media's right to report legal proceedings.

Children in sex cases: Even if legally free to do so, the press must not identify children under 16 who are victims or witnesses in cases involving sex offenses. In any press report of a case involving a sexual offense against a child: a) The child must not be identified; b) The adult may be identified; c) The word "incest" must not be used where a child victim might be identified; d) Care must be taken that nothing in the report implies the relationship between the accused and the child.

Victims of sexual assault: The press must not identify victims of sexual assault or publish material likely to contribute to such identification unless there is adequate justification and they are legally free to do so (Independent Press Standards Organization, 2016).

Apart from these international and national policies, in-house editorial rules have been instrumental in directing policies and practice by corporate mass media organizations when dealing with victims and witnesses. Thus having a policy in place reflects corporate social responsibility for responsible journalism. National guidelines to enhance protection of victims have played a role in influencing ethical journalism and regulating the media. However, the conduct of some journalists continues to project ethical journalism contrary to practical guidelines provided in their policy and practice, and even when such editorial parameters are published on their websites. A random check on the BBC website revealed that their editorial policies and guidelines take into account the protection of crime victims and witnesses by anonymising vulnerable and child witnesses, and not divulging any of their personal information to ensure that they are not traceable. In this regard, the policy states the following:

Disguising Identities: There may be legal reasons why the identities of people involved in a trial are not included in crime reports. If it is necessary to protect the identity of crime victims and witnesses, anonymity would normally entail

exclusion of the name, address, photograph, or any other clue that could reveal the victim's identity either directly or indirectly through a 'jigsaw effect'. This occurs when separate reports, which could be in different media, provide different details of a case that when pieced together reveal the identity of the person involved. The risk is at its highest when reporting the sexual crime within the family. In this regard, the British Broadcasting Corporation (BBC) provides commendable guidelines to journalists reporting on incest as serious sexual offence. It specifically advises them to "take care not to refer to incest where the victim could be identifiable" (BBC Editorial Guidelines: Section 6 *Fairness, Contributors, and Consent* 6.4.10 - 6.4.12 and Section 18 *The Law*: 18.6 - 18.9).

Children and Young People: We must take great care when dealing with anyone under 18 involved as a witness or victim when reporting an investigation into an alleged criminal offense in the UK. We must make judgments about their vulnerability before revealing their name, address, school or another educational establishment, place of work, or any still or moving picture of them (BBC Editorial Guidelines: Section 9: *Children and Young People as Contributors*). If criminal proceedings follow, "there are legal restrictions surrounding the publication of information leading to the identity of anyone under 18 who is a witness or a victim" (BBC Editorial Guidelines: Section 18: *The Law*: 18.9).

In this article, my observation that some international journalists apply these regulations selectively is substantiated by illustrating how they adhere to professional ethical guidelines ensuring victim protection while reporting similar incidents in their countries while flaunting such rules when reporting on terrorism incidents in Africa. Thereby exposing victims and potential witnesses of criminal incidents in Africa to further harm during interviews intended to glean the facts from them about the incidents. Using the Westgate Mall specific terrorism event online reports posted, this article discusses some specific ways in which the media failed to exercise duty of care when reporting on terrorism events in Africa. The instances include divulging of the identity of victims, and of investigating officers, in a manner that makes the individuals traceable, degrading them and susceptible to further harm.

Challenges of Terrorism Incident Reporting in Africa

From a general survey of open-sourced news reports on recent terrorism-related events in Africa, one observes that the media has provided an avenue through information on these incidents be publicised in a manner that could be counter-productive for direct victims and other individuals affected by these incidents. Reports of terrorist incidents in Africa both by media houses based inside and outside Africa, appear to project disrespect for victims' dignity, by compromising the safety of eyewitnesses while also posing a threat to the psychological well-being of vulnerable individuals, including people closely associated with the victims of such events. In this way, reports on these incidents have the potential to re-victimize people, who might have already experienced the initial harmful impacts of the criminal event(s). When tragic and violent incidents occur, and when the crime scene bears terrorists' trademark, then news of a terrorist attack often travels fast and further afield. The speed with which such tragic news spreads, can be attributed to a combination of the increased role of social media platforms in the collection and dissemination of incident information, and the improved ability for bystanders to upload such information to mass media news outlets in text, video recorded and live-streamed form in real-time. Thus, information technology is crucial in providing first responders and mass media organisations with both solicited and unsolicited information on incidents (Simon et al., 2014). However, unless the first-hand incident information is handled with caution, edited prior to dissemination and publicised responsibly, the content can be harmful for both the viewers and the victims. This is particularly true in the case of child victims.

Researchers emphasize the negative effects of exposure of child victims in the media, by stating that: "When the names of child victims and other identifying information appear in the media it can exacerbate trauma, complicates recovery, discourages future disclosures and inhibit cooperation with authorities for the children involved" (Jones, Finkelhor, Beckwith, 2010: 348)

Vulnerability – Exacerbating Reporting

If a vulnerable victim is understood to constitute one who is susceptible to the criminal conduct against them, by virtue of their protected characteristics, including age, physical or mental condition (The Law Dictionary, 2017)

then children, and adults who were either injured, in shock and/or survivors fleeing the site of the attack could each be regarded as vulnerable victims. Thus interviewing an incapacitated or fleeing survivors could be regarded as eliciting information under duress. A brief perusal of some news reports of the Westgate terrorist revealed some worrisome content. Firstly, the narration of unnecessary graphic details of the terrorist attack and the printing of full names of those who testified of having gone through those experiences. In some cases, such reports contained photos of the named victim/survivor, thereby revealing the identity of survivors. This complete disregard of the need for anonymity of direct victims, re-victimizes them by exposing them and the information they knew about the incident. While the intimidation, bribing and 'disappearance' of witnesses in high profile criminal cases in Kenya is not uncommon (Mueller, 2014: 33), unmasking of witnesses by journalists reporting on the Westgate attack, was a malpractice that made the victims susceptible to further risk of harm as they could be targeted by the terrorists to deter them from featuring as investigation witnesses.

Secondly, in some cases divulging of the identity of vulnerable victims, including children and those bereaved by the incident, made both sets of victims easily identifiable and/or traceable. In the Westgate Mall incident, some foreign journalists working for well-established foreign print and electronic media organizations could be culpable in exposing victims by flaunting safeguarding guidelines that they normally adhered to in their countries, when reporting on this incident. For instance, both live footage as well as news items posted online about victims of the Westgate attack, included photographs of victims, their full names, places of work, residential addresses, children's schools, universities some victims attended and even course studied. In the light of the stipulations on victim protection outlined in the *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* mentioned earlier in this article, the practice of interviewing survivors, minutes after they miraculously escaped from the crime scene, amounted to journalist professional misconduct. Such traumatized direct victims having had no psycho-social support yet, could be vulnerable. Therefore, the duty of care for victims needs to motivate the prioritization of the safety and emotional welfare of those harmed by crime. Furthermore, the publishing photo of wounded victims was an invasion of their privacy at a moment of extreme vulnerability when the casualty is unable to evade journalists.

To illustrate this concern, online reports by the well-known UK based newspaper about the Nairobi Westgate Mall attack in Nairobi accessible online, provided the particulars of some of the victims who survived the attack including their names, nationality, profession, her husband's name and her account of what she had witnessed. The report read as follows:

"Amber Prior, the mother of that young boy, tells of her family's terrifying ordeal at the hands of the militant Islamist group Al Shabaab. Mrs. Prior, a French national who runs a production company with her British husband Daniel, describes how she was seriously injured, witnessed the deaths of many around her and how she successfully pleaded for the lives of her two children and two others when she came face to face with the gunman" (The Telegraph, 2013).

Reporting on the same incident in a front-page article entitled 'Courage: Amelie and Elliott next to a body outside Westgate Shopping Mall in Nairobi', *The Mirror* published an image (obtained from *Reuters*), of Amber Prior's children standing beside the body of a dead victim holding a packet of chocolate. The article stated that one of the attackers had given the children the chocolate (Fletcher, 2013). Both *The Mirror* and *National Post* named the children and published their photos in a digital newspaper without pixelating the children's faces (National Post Staff, 2013). This directly contravenes the guidelines provided for professionals interacting with child victims, as stipulated in *The Handbook on Justice for Victims* (UNODCCP, 1999). It would have been preferable if the children had been anonymized. To add insult to injury, the *National Post* newspaper went further in narrating the verbatim between one of the children and the attackers and between the attacker and the children's mother. Also included in the report was the name of the children's father's uncle and the city from which their father hailed. Although the mother's photo is not shown, mention of her particulars in the article about the same incident published in a third publication, *The Telegraph*, completes the 'jigsaw effect' by making both the children, their parents, and relatives traceable and remained vulnerable victims in need of protection. This is worrisome because at the time the current journal article was submitted, the attackers remained at large. This fact further highlighted the risks to which divulging of the identity of victims/survivors of terrorist attacks exacerbates their vulnerability both as victims and as potential witnesses.

Furthermore, it remains unclear whether or not the survivors/victims' consent was obtained to publish their personal information to a global audience, and if so, whether in answering questions posed by a cameraman, a fleeing survivor's cooperation can be construed to amount to informed consent. In addition, the Westgate incident photos remained posted online and freely accessible years later, and even at the time this article was submitted for publication. The victims who were interviewed or photographed escaping the Westgate Mall crime scene, their relatives and the relatives of those deceased by the incident, who might have watched the live footage remain susceptible to multiple levels of victimisation. Firstly, the victims experienced direct victimisation by the terrorists who attacked the mall. Secondly, they were re-victimised by the journalists who interviewed or photographed them outside the mall. Thirdly, they experienced secondary victimisation by the mass media through four practices, including: (a) posting on their websites of pictures of the traumatizing incidents depicting the victims in terrible attacks; (b) displaying detailed narratives of the incidents on their websites long after the incidents have occurred; (c) replaying video clips of tragic incidents on anniversaries of terrorist incidents; and (d) drawing similarities between new incidents and tragic events that occurred in the past. These practices emotionally harm the surviving victims and hinders their attempts to bring closure to their suffering.

Immediately after a terrorist attack, mobile recording devices such as smartphones, digital buttons, and smartwatches enable bystanders, strangers and freelance journalists out in the field to capture and upload video clips of incidents onto social media. Thus, the raw footage could find its way onto social media and interactive mass media websites. The sensitivity with which the media handles such information and information depicting vulnerable victims, provides editors with the opportunity to exercise duty of care for victims. In this regard, journalists could adhere to the practice of temperance in selecting news content while protecting the identity, dignity and privacy of crime victims. Although crime affects individuals differently, it is an accepted practice that victims often require some level of counselling to attain some measure of emotional and mental equilibrium before their consent to participate in an interview about the attack could be construed to be an informed decision. It remained unclear whether the journalists requested the consent of victims to interview, photograph or publish the reports on the

Westgate attack. In the interest of public safety, editorial diligence needs to be exercised in broadcasting of information on (suspected) terrorist incidents. Opportunities to vet news content prior to its dissemination include scrutinizing video clips depicting footage from crime scenes, verifying the content of recorded eyewitness testimony for authenticity, revisiting crime scene video footage prior to going on air, or online publication. Such simple measures could go a long way in limiting the avenues through which the safety of victims and witnesses could be compromised. This could also limit the monitoring of events at the scene by the perpetrators (Simon et al., 2014) and the possibility of intimidation or elimination of witnesses considered as *prima facie* crucial for investigation of the criminal incident.

In addition, video recordings of victims' and eyewitness' reports obtained at the scene are posted in the public domain without their consent. Human beings are not mere repositories of information. Each person owns their views, has a right to be consulted prior the capturing of their image or voice either on electronic devices or in print. The victim also has the right to receiving an explanation about what information was required, and to what end, the information that they provided could be used. In this way, an individual providing eyewitness testimony is provided with an opportunity to make an informed decision regarding the sharing of their reconstruction of the circumstances that pertained to the terrorism event being reported on. Notwithstanding the freedom of expression, obtaining informed consent from a victim or bystander, prior to televising these reports is a basic and fundamental human right (UNODCCP, 1999). It is unclear from reports on terrorism incidents in Africa, whether or not obtaining of informed consent is considered or not prior to dissemination of news on these events.

It is universally acceptable duty of care for the next-of-kin to be treated with dignity (Penson et al., 2002: 251). This could include their preparation (counseling) prior to informing them of the death, sudden hospitalization, injury or disappearance of a family member, work colleague or a close associate. This works on the principle that when receiving bad news, and especially about tragic events affecting those close to them, this could trigger psycho-social and emotional distress with serious health implications (Gibson, 2006). From a survey of a handful of reports on terrorist incidents, the violent nature of these unfortunate incidents, and especially the incidents that occur in Africa, appear to be sensationalized in the press, without any sensitivity to

the impact that news of the incident may have on the surviving victims and local communities affected. Most terrorism incident news reports covering information on the crime scene often contain photographs of the incident scene, that may or may not include the deceased, and yet to be identified, or who may still be missing or who are held captive. A typical incident scene may depict bloodied personal items, clothed corpses, body parts and personal items strewn around, or photos of familiar premises adjacent to the incident site. Most offices and recreation venues now have televisions left on for the entertainment of clients. When terrorist attacks occur, people watch the televised news on terrorist attacks. Occasionally the sight of a familiar location such as an office building, hotel or popular beach, or of personal items strewn on a crime scene, or the registration number of a car damaged by the impact of an explosive, might provide the first inkling to an unsuspecting viewer of the fate that may have befallen their loved one or close associate. Therefore, it is important that such tragic *Breaking News* be packaged and presented in a manner not likely to cause unnecessary distress to viewers.

Breaking News and updates crime incidents such as the Westgate terrorist attack and two-day siege that followed, are occasionally preceded by a written warning to viewers about the graphic character of the pictures contained in the news, stating that: 'The following report contains graphic content. Viewer discretion is advised'. Then after a few seconds of such a cautionary announcement, the news video clip is played. To make such warnings meaningful to the viewers, perhaps such warnings could be followed by a realistic time break, such as a commercial break, to allow the audience time to decide whether or not to watch the graphic content.

It is the position of this paper, that such a short notice appears to be more of a formality since the interval between the viewer warning and the playing of the news video clip does not accord the audience sufficient time to decide whether to watch the graphic details or not. This illustration further fuels the debate on the balance between viewers' discretion, TV violence and regulation of the media (Kim, 2009: 1385).

Conclusion

This article is an opinion piece derived from personal observations of how unethical journalism could lead to re-victimization of terrorism incident survivors during the following three phases of news information generation: during journalists' interactions with incident survivors during news information collection; in determining the content of news broadcasted; through the mode of dissemination of terrorist incident reports. Each of these phases provide additional avenues through which crime victims could experience additional harm unless deliberate steps are taken to ensure that victim protection is incorporated in information communication policy and practice. Using three open-sourced news articles on The Nairobi Westgate Mall attack carried out in Nairobi in September 2013, this article illustrates how incident reports posted online had the potential to re-victimize the direct, indirect and tertiary victims. The discussion and illustrations focused on two major flaws by the media when reporting on this specific tragic terrorism event in Africa. These were the lack of privacy and practices that led to divulging the identity of victims and of their relatives as well. The article invites an inter-disciplinary discourse between journalists and victimologists on the need for journalists to apply uniform standards in safeguarding children and vulnerable adult victims when reporting on terrorism incidents, even in absence of national victim protection regulatory mechanisms. The article suggests an in-depth content analysis of a broader range of reports on crime incidents in Africa, to assess whether there is a general tendency for foreign journalists reporting on criminal activities in Africa to play by different set of rules when reporting at home and abroad. While acknowledging the small sample of news briefs used to illustrate this point in this article, the aim is to provoke a discussion around the journalists' duty of care in safeguarding victims through responsible and ethical journalism in all jurisdictions. In conclusion, therefore, the author advocates for responsible journalism in Africa as one means through which the media could directly contribute to mitigating the risk of secondary victimisation of crime victims, and their family members.

Some simple but practical steps have been suggested that could be followed by journalists to project a responsible attitude when collecting and reporting on crime events in Africa. The call to frontline journalists and stringers in the field to exercise duty of care by reducing the vulnerability of the (potential)

crime victims covered in their stories cannot be over-emphasized. They include anonymising victims through pixelating their faces in audio recordings and photos, an online search for illustrations of good practice by the media worth replicating, to empowering crime victims with ideas on how to deal with the media. These include providing them with information on available support systems within easy reach, as an invaluable resource that victims could refer for guidance on how to handle the press in the aftermath of a crime incident. In this regard, Victim Support UK website provides freely available information about the need for victims to exercise caution in dealing with the media. Information provided could enable victims to make informed decisions on how to handle the media in the aftermath of a tragic event. The notice states that:

"If you've been affected by a crime and you're getting calls or visits from the media as a result, you need to think about the pros and cons of speaking to the press before you talk to them. There are systems in place to help protect you, but there are some risks that you need to be aware of. There are a number of people you can talk to about your options" (Victim Support UK, 2017).

As information on criminal incidents continues to feature in to capture the public's attention through print and electronic media, perhaps there is a need to train journalists reporting on terrorist incidents in Africa on the practicalities of ethical journalism. A hope-filled future for responsible journalism in Africa could be helped with the establishment of an Ombudsman to implement the process of holding the media to account (Pritchard, 2000: 2), to monitor and regularly conduct due diligence on media representation of crime in Africa. Such an office could also fulfill the role of collecting evidence on crime reporting in Africa that could contribute to building an evidence-base for policy and practice of responsible journalism in Africa, as a first step towards exercising duty of care for those harmed by crime.

References

- Gibson, M. (2006) *Order from Chaos: Responding to Traumatic Events*. Policy Press, New edition.
- Jones, L., Finkelhor, D., Beckwith, J. (2010) Protecting Victims' Identities in press coverage of Child Victimization. *Journalism*, 3, pp. 347–367.

Sarah Simons *The Media: Minimizing Re-Victimisation through Duty of Care for Victims and Responsible Journalism*

Kim, S. (2009) Viewer Discretion is Advised - A Structural Approach to the issue of television violence. University of Pennsylvania. *Law Review*, 142, pp. 1383-1441.

Mueller, S. D. (2014) Kenya and the International Criminal Court (ICC): politics, the election, and the law. *Journal of Eastern African Studies*, 1, pp. 25-42.

Penson, R, Green, K., Chabner, B., Lynch, T. (2002) When Does the Responsibility of Our Care End: Bereavement. *The Oncologist* , 3, pp. 251-258.

Pritchard, D. (ed.) (2000) *Holding the Media Accountable: Citizens, Ethics, and the Law*. Indianapolis: Indiana University Press.

Simon, T., Goldberg, A., Aharonson-Daniel, L., Leykin, D., Adini, B. (2014) Twitter in the Cross Fire - The Use of Social Media in the Westgate Mall Terror Attack in Kenya. *PLoS ONE*, 8, pp.104-136.

United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations Resolution A/RES/40/34, 29 November 1985.

United Nations Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. United Nations Resolution 60/147 of 16 December 2005.

United Nations Convention on the Rights of the Child. United Nations Resolution 44/25 of 20 November 1989.

UN Office for Drug Control and Crime Prevention (UNODCCP) (1999) *The Handbook on Justice for Victims*. Centre for International Crime Prevention. New York.

Internet Sources

BBC Editorial Guidelines *Section 8: Reporting Crime and Anti-Social Behavior*. BBC, Available at: <http://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/crime/dealing-with-witnesses>, page accessed 31/7/2017.

European Union *Directive 2012/29/EU*. Available at: http://ec.europa.eu/justice/criminal/victims/index_en.htm, page accessed 31/7/2017

Fletcher, D. (2013) Nairobi attack: Family of brave boy who told militant 'you're a very bad man' relieved to have survived: Father of four-year-old Elliott Prior who confronted militants speaks of sadness about 'senseless atrocity'. A *Reuters* image published in *Mirror*. Available at: <http://www.mirror.co.uk/news/world-news/nairobi-attack-family-elliott-prior-2298744>, page accessed 7.8.2017.

Independent Press Standards Organization (2016) *Editors Code of Practice*. Independent Press Standards Organisation. Available at: <https://www.ipso.co.uk/>, page accessed 31.7.2017.

National Post Staff (2013, 24 september) You're a bad man': Astonishing story emerges of how a British boy, 4, stood up to Nairobi terrorist. National Post Staff. Available at: <http://news.nationalpost.com/news/youre-a-bad-man-astonishing-story-emerges-of-how-a-british-boy-4-stood-up-to-nairobi-terrorist> on 10/02/2017 23:32, page accessed 10.02.2017

The Law Dictionary Online. Available at: <http://thelawdictionary.org>, page accessed 7.8.2017.

The Telegraph (2013, 5 october) Kenya mall attack: a mother who negotiated with terrorist to spare children tells of the ordeal, published online, Nairobi. Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/kenya/10358285/Kenya-mall-attack-Mother-who-negotiated-with-terrorist-to-spare-children-tells-of-ordeal.html> on 10/02/2017 22:21, page accessed 10.2.2017.

Victim Support UK (2017, 31 july) *Coping with Crime: Dealing with the Media*'. Support UK. Available at: <https://www.victimsupport.org.uk/help-and-support/coping-crime/dealing-media>, page accessed 31.7.2017.

SARAH SIMONS*

Mediji: Minimiziranje reviktimizacije kroz dužnost da se brine o žrtvama i odgovorno novinarstvo

Ovaj rad analizira na koji način profesionalno neetička praksa novinara tokom prikupljanja i diseminacije informacija o kriminalnim incidentima u Africi može da pooštri primarnu viktimizaciju i štetu koju su pretrpele žrtve terorističkih napada. Stavovi izloženi u radu predstavljaju rezultat pregledne studije o izveštavanju o kriminalitetu u Africi. U radu, koji je pisan kroz prizmu „ranjivosti“, i to u kontekstu koji nije „zapadnjački“, ukazuje se na postojanje dvostrukih standarda koje primenjuju neki strani i međunarodni novinari, koji poštuju etička pravila prilikom izveštavanja u svo-

* Dr Sarah Simons je istraživačica na Univerzitetu Kardif, Fakultetu društvenih nauka, u Velikoj Britaniji. Email: sagnelasimons@gmail.com.

jim zemljama kako bi sprečili dalju štetu po žrtve, dok zanemaruju ta ista pravila ili ih selektivno primenjuju kada su u inostranstvu. Medijska izveštavanja o terorističkom napadu u tržnom centru Westgate, izvršenom 21. septembra 2017. godine u Najrobiju, iskorišćena su da ilustruju potencijal „efekta slagalice“ koji dovodi do dodatne viktimizacije i to kroz identifikovanje žrtava, kompromitovanje njihove bezbednosti i psihološke dobrobiti, uz istovremeno pokazivanje nepoštovanja njihovog ljudskog dostojanstva. U radu se zalaže za odgovorno novinarstvo kao refleksiju dužnosti da se brine o dobrobiti žrtava i podstiče se na dalju diskusiju o etičkim pitanjima u profesionalnom izveštavanju o kriminalitetu.

Ključne reči: terorizam, žrtve, viktimizacija, medijska viktimizacija, odgovorno novinarstvo, Afrika.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 395-410
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703395J>
Pregledni rad
Priljeno: 9.9.2017.
Odobreno za štampu: 25.12.2017.

Normativni okvir medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji

JELENA JEMUOVIĆ*

Predmet ovog rada je normativni okvir medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji. Cilj rada je da pruži pregled međunarodnih i nacionalnih pravnih akata koji regulišu izveštavanje medija o žrtvama kriminaliteta, radi izvođenja zaključka o usklađenosti nacionalnih propisa sa međunarodnim standardima. Sloboda medija jeste neprikosnovena u svakom demokratskom društvu, ali postoje jasna pravila koja se prilikom izveštavanja moraju poštovati. Od značaja su i etički standardi kojih se novinari moraju pridržavati u svom poslu, koji se u radu takođe analiziraju. U zaključku se ističe da je pravni okvir Republike Srbije relevantan za medijsko izveštavanje o žrtvama kriminaliteta usklađen sa međunarodnim standardima.

Ključne reči: mediji, žrtve kriminaliteta, pravni akti, sloboda izražavanja i informisanja, Srbija.

Uvod

Uloga medija u savremenom društvu je velika. Mediji su najznačajniji kreatori javnog mnjenja i svakodnevno utiču na formiranje opštih stavova i vrednosnih merila građana. Sloboda izražavanja i informisanja predstavlja ključni element otvorenog demokratskog društva, ali mediji u svom delovanju moraju biti i odgovorni (Čerkež, 2009: 34). Istinito, blagovremeno i potpuno informisanje dovodi do razmene informacija, ideja i mišljenja, kao i

* Jelena Jemuović je asistentkinja na Departmanu za pravne nauke Državnog univerziteta u Novom Pazaru. Email: jjemuovic@np.ac.rs.

jačanja vrednosti demokratskog društva, očuvanja i zaštite ljudskih prava i tolerancije. Ovaj značajan cilj mogu ostvariti samo oni mediji koji su u svom radu slobodni u izražavanju, koji se pridržavaju profesionalnih etičkih normi i standarda, i koji svoje izvore informacija i ličnosti o kojima izveštavaju tretiraju sa dostojanstvom i poštovanjem (Janković i dr., 2016: 47). Mediji profesionalnim izveštavanjem mogu uticati na percepciju javnosti o kriminalitetu kao društveno štetnoj pojavi i odvratanju pojedinaca od kriminalnog delovanja. Takođe, mogu doprineti uspešnom procesuiranju izvršilaca kažnjivih dela otkrivanjem relevantnih informacija, dok objektivnost i profesionalizam medija prilikom izveštavanja o kriminalitetu može biti u funkciji prevencije sekundarne viktimizacije žrtava.

Međutim, mediji češće vrše funkciju „promotera“ nasilja senzacionalističkim i neselektivnim izveštavanjem o krivičnim delima, koji mogu dovesti do uznemirenosti, straha i panike kod javnosti (Bjelajac, 2015: 123). Iznošenje neproverenih informacija, impliciranje da je žrtva svojim ponašanjem izazvala nasilje ili mu doprinela ima za posledicu da se žrtva suočava sa osudom umesto da dobije podršku. Takođe, time se utiče i na oblikovanje društvenih stavova, odnosno, na prihvatanje i opravdavanje nasilja od strane društva.

Mediji, dakle, moraju biti obazrivi prilikom izveštavanja o kriminalitetu, a naročito kada su u fokusu izveštavanja žrtve. Zato je od velikog značaja normativno regulisanje ovog pitanja, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Cilj ovog rada jeste upravo analiza normativnog okvira Republike Srbije i njegove usklađenosti sa relevantnim međunarodnim dokumentima u oblasti medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta.

Za potrebe ovog rada, pojam medija definiše se na isti način na koji je to učinjeno u Zakonu o javnom informisanju i medijima.¹ Pomenutim zakonom medij se definiše kao „sredstvo javnog obaveštavanja koje rečima, slikom, odnosno zvukom prenosi urednički oblikovane informacije, ideje i mišljenja i druge sadržaje namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika“ (član 29, st. 1). Pri tome se, kako je navedeno u Zakonu o javnom informisanju i medijima, pod medijem naročito podrazumevaju dnevne i periodične novine, servis novinske agencije, radio program i televizijski program i elektronska izdanja tih medija, kao i samostalna elektronska izdanja, a koji su registrovani u Registru medija (član 29, st. 2).

¹ Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015, 12/2016.

Za potrebe analize, u radu je prihvaćeno šire određenje pojma žrtve kriminaliteta, koje je dato u Deklaraciji Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći.² Njome je predviđeno da se žrtvama smatraju kako žrtve krivičnih dela, tako i žrtve kršenja ljudskih prava koja nisu propisana kao krivična dela, odnosno žrtve zloupotrebe moći. Deklaracija propisuje i da se osoba može smatrati žrtvom nezavisno od činjenice da li je izvršilac krivičnog dela identifikovan, uhapšen, da li mu se sudi ili je osuđen, i bez obzira na porodične odnose koji mogu postojati između učinioca i žrtve. Takođe, žrtve mogu biti i članovi uže porodice ili lica zavisna od neposrednih žrtava, kao i osobe koje su pretrpele štetu usled pokušaja da pomognu žrtvi u nevolji ili da spreče nanošenje štete trećem licu. Dakle, pod žrtvama se podrazumevaju kako direktne, tako i indirektne žrtve kriminaliteta.

Međunarodni pravni okvir medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta

Kada je reč o međunarodnim aktima koji regulišu predmet ovog rada, treba napomenuti da ih je moguće svrstati u dve grupe. Jednu grupu čine međunarodni akti koji garantuju slobodu izražavanja medija. Pri tome, u okviru ove grupe, međunarodna dokumenta je moguće dalje svrstati u dve podgrupe: dokumenta koja su prvenstveno posvećena ljudskim pravima i slobodama i ona koja akcenat stavljaju na pitanja slobode izražavanja i informisanja. Sa druge strane su propisi kojima se definiše položaj žrtava, koji, između ostalog, sadrže odredbe o zaštiti žrtava od sekundarne viktimizacije do koje može doći i usled neadekvatnog izveštavanja medija.

Pravo slobode mišljenja i izražavanja sadržano je u članu 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija³ kojim se svakom garantuje pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, uključujući i pravo da ne bude podvrgnut uznemiravanju zbog svojih mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvom, bez obzira na granice.

² Deklaraciju usvojila generalna skupština UN odlukom 40/34, 29. novembra 1985. godine.

³ Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine.

U članu 10 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁴ garantuje se sloboda izražavanja time što je predviđeno da svako ima slobodu izražavanja, koja uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ipak, ograničenje je bilo neophodno, pa se u stavu 2 člana 10 jasno određuje da se ovo pravo može podvrgnuti ograničenjima pod određenim uslovima, između ostalog, zbog zaštite ugleda i prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva. Garantovana prava neophodno je koristiti u skladu sa principima pravde i zakonitosti, pri tom ne kršeći prava drugih i poštujući granice ustanovljene međunarodnim standardima, nacionalnim zakonima i ostalim pravilima (Nikolić, 2010: 123).

Deklaracija o slobodi izražavanja i informisanja⁵ zalaže se za načelo slobode izražavanja i informisanja, kao osnovni element demokratskog pluralističkog društva. U tom smislu u Deklaraciji se navodi da je potrebno obezbediti zaštitu prava svakog pojedinca, bez obzira na granice, da izrazi svoje mišljenje, da traži i prima informacije, kao i da ih slobodno saopštava. Podstiče se medijski pluralizam, a osnovne karakteristike medija moraju biti nezavisnost i samostalnost. Ciljevi su i odsustvo cenzure, kao i sprovođenje otvorene informativne politike u javnom sektoru.

Deklaracijom o pružanju informacija o krivičnim postupcima putem medija⁶, pozivaju se mediji i novinari da utvrde etičke smernice i standarde kojih će se pridržavati u svom radu, kao i da poštuju dostojanstvo, bezbednost i, ako informacija nije od javnog interesa, pravo na privatnost žrtava, podnosioca zahteva, osumnjičenih, osuđenih, svedoka i njihovih porodica. Takođe, insistira se na posebnoj pažnji kada je reč o interesima maloletnika i drugih posebno ranjivih kategorija lica koja učestvuju u krivičnom postupku. Preporukom R (2003) 13 Komiteta ministara Saveta Evrope o pružanju informacija koje se odnose na krivične postupke putem medija⁷ preporučuje se da se mišljenja i informacije koje se prenose prethodno provere ili bar da budu

⁴ Usvojena od strane Saveta Evrope 1950. godine.

⁵ Usvojio Komitet ministara Saveta Evrope 29. aprila 1982. godine.

⁶ Usvojio Komitet ministara Saveta Evrope na 848. sastanku zamenika ministara 10. jula 2003. godine.

⁷ Usvojio Komitet ministara Saveta Evrope na 848. sastanku zamenika ministara održanom 10. jula 2003. godine.

zasnovane na razumnim pretpostavkama. U Preporuci se jasno ističe da je prilikom izveštavanja važno osigurati posebnu zaštitu žrtvama i savetuje se da se ima u vidu štetni uticaj otkrivanja informacija koje omogućavaju identifikaciju žrtava prilikom izveštavanja o njima.

Rezolucijom Komiteta Saveta ministara Saveta Evrope (74) 26 o pravu na odgovor – položaj pojedinca u odnosu na štampu,⁸ preporučuje se državama članicama da položaj pojedinca u odnosu na medije bude uređen na sledeći način: da kada je reč o informacijama koje se odnose na pojedince i koje je objavio bilo koji medij, dotični pojedinac ima mogućnost da bez odlaganja objavi ispravku netačnih informacija koje se na njega odnose. Neophodno je i da ispravke, koliko god je moguće, dobiju isti značaj koji je imala prvobitno objavljena informacija.

Brojni su propisi međunarodnog karaktera koji predviđaju zaštitu žrtava kriminaliteta. Zaštita im se pruža i od sekundarne viktimizacije do koje može doći usled neadekvatnog izveštavanja medija. Ovde razlikujemo dokumenta koja ovakvu zaštitu pružaju svim žrtvama kriminaliteta, a zatim propise koji predviđaju mere zaštite posebno ranjivih kategorija žrtava. U nastavku rada daćemo prikaz pomenutih akata.

Direktivom 2012/29 EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta,⁹ žrtvama i njihovim porodicama pruža se zaštita od sekundarne viktimizacije, između ostalog, i time što se države članice Evropske unije obavezuju na preduzimanje mere radi sprečavanja javnog širenja svih informacija koje bi mogle dovesti do otkrivanja identiteta žrtve. Države članice se podstiču da, uz poštovanje slobode izražavanja i pluralizma medija, donesu sopstvene mere usmerene na zaštitu privatnosti žrtava, njihovih ličnih podataka i dostojanstva.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka¹⁰ promoviše zaštitu žrtava od bilo kakvog publiciteta koji će nepotrebno uticati na privatni život ili dostojanstvo žrtve.

⁸ Usvojio Komitet ministara Saveta Evrope na 233. sastanku zamenika ministara 2. jula 1974. godine.

⁹ Usvojena od strane Evropskog parlamenta i Saveta EU 25. oktobra 2012. godine.

¹⁰ Usvojena od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 28. juna 1985. godine na 387. zasedanju zamenika ministara.

Konvencija UN o pravima deteta¹¹ prvenstveno pruža zaštitu detetu od nezakonitog mešanja u privatni i porodični život, dom, ličnu prepisku, kao i zaštitu od napada na čast i ugled. Članom 40 predviđeno je da države članice imaju obavezu da pruže garancije da se ni za jedno dete neosnovano ne tvrdi, da ne bude optuženo ili da se ne smatra učiniocem krivičnog dela zbog radnje ili propusta koji nisu bili zabranjeni nacionalnim ili međunarodnim zakonom u vreme kada su učinjeni. Dakle, sa detetom se mora postupati na način kojim se podstiče njegovo osećanje dostojanstva i vrednosti.

Fakultativnim protokolom o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (2000)¹² države ugovornice obavezuju se na preduzimanje mera usmerenih na zaštitu privatnosti i identiteta dece žrtava i sprečavanju otkrivanja njihovog identiteta.

S obzirom na činjenicu da su žene često žrtve kriminaliteta, njihovoj zaštiti se posvećuje posebna pažnja. U tom kontekstu, od značaja je Preporuka Rec (2002) 5 Odbora ministara Saveta Evrope zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja¹³ jer se u njoj ističe da su žene često podvrgnute višestrukoj diskriminaciji po osnovu pripadanja rodu, kao i poreklu, ali i žrtve tradicionalnog ili običajnog ponašanja koje je nespojivo sa njihovim ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Apeluje se na medije da promovišu sliku žena i muškaraca lišenu stereotipa, a zasnovanu na poštovanju dostojanstva ličnosti i da izbegavaju programe koji povezuju seks sa nasiljem. Mediji bi prema Preporuci trebalo da učestvuju u informativnim kampanjama kojima se šira javnost upozorava na nasilje nad ženama, kao i da podstiču organizovanje obuke u cilju informisanja medijskih poslenika na moguće posledice programa koji povezuju seks sa nasiljem. Takođe, preporučuje se državama članicama da donesu kodekse ponašanja za zaposlene u medijima, a koji bi se osvrnuli i na problem nasilja nad ženama.

Kada je reč o međunarodnim aktima koji regulišu izveštavanje medija o žrtvama kriminaliteta, važno je napraviti razliku između pravno obavezujućih akata i propisa koji spadaju u takozvano meko pravo. Nameće se zaključak da je većina napred pomenutih propisa upravo iz domena mekog prava. Pa ipak, ta dokumenta sadrže jasne smernice i ukazuju državama u kom pravcu treba

¹¹ Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, usvojena 20. novembra 1989. godine na 44. zasedanju generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku.

¹² Usvojen rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 25. maja 2000. godine.

¹³ Usvojio Komitet ministara 30. aprila 2002. godine na 794. zasedanju zamenika ministara.

da normiraju ovu materiju. U napred predstavljenim međunarodnim dokumentima sadržani su odgovarajući principi i standardi kojih bi mediji trebalo da se pridržavaju prilikom izveštavanja o žrtvama kriminaliteta. Neki principi sadržani su u svim međunarodnim aktima, kao što je poštovanje privatnog i porodičnog života, uvažavanje dostojanstva žrtve, kao i časti i ugleda. Pojedini akti jasno ukazuju na potrebu da se preduzmu mere radi sprečavanja otkrivanja identiteta žrtve što se čini objavljivanjem ličnih podataka ili otkrivanjem identiteta na posredan način. Direktiva 2012/29 EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta usmerava države članice Evropske unije da podstiču medije da samostalno regulišu svoje postupanje u cilju zaštite privatnosti i ličnih podataka žrtava. Konvencija UN o pravima deteta sa Fakultativnim protokolom zalaže se za posebnu obazrivost prilikom izveštavanja kada su žrtve deca i maloletnici, dok Preporuka Rec (2002) 5 Odbora ministara Saveta Evrope zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja poziva na izveštavanje o ženama bez stereotipa i uz poštovanje dostojanstva žena.

Pravni okvir medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta u Srbiji

Pravila o izveštavanju medija o žrtvama kriminaliteta sadržana su u nacionalnom zakonodavstvu Republike Srbije, pre svega, u Ustavu, a zatim i u sledećim zakonima: Zakonu o javnom informisanju i medijima, Zakonu o javnim medijskim servisima i Zakonu o elektronskim medijima. Od podzakonskih akata, predmet rada regulisan je Pravilnikom o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga i Pravilnikom o zaštiti maloletnika u oblasti medijskih usluga. Pravila kojih bi mediji trebalo da se pridržavaju prilikom izveštavanja o kriminalitetu i žrtvama sadržana su i u Kodeksu novinara Srbije. U radu će biti reči i o institucionalnom okviru medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta, odnosno o Regulatornom telu za elektronske medije, kao i o Savetu za štampu, koji imaju značajne nadležnosti u slučaju neadekvatnog izveštavanja medija o žrtvama kriminaliteta.

Ustav Republike Srbije,¹⁴ kao najviši pravni akt, garantuje veliki broj ljudskih prava i sloboda. Kada govorimo o medijima i medijskom izveštavanju, od značaja je član 46 Ustava, kojim se garantuje sloboda mišljenja i izražavanja,

¹⁴ Službeni glasnik RS, br.98/2006.

kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Ipak, u stavu 2 ovog člana, predviđeno je da se sloboda izražavanja može izuzetno zakonom ograničiti. Ograničenje je moguće ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudova i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije. Ustav predviđa i slobodu medija, kao i pravo na obaveštenost.¹⁵ Odredbe Ustava koje se mogu dovesti u vezu sa medijima sadržane su i u članovima 48 i 49 Ustava, kojima se podstiče uvažavanje razlika i „zabranjuje i kažnjava svako iskazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti“.

Svrha zakonskog regulisanja medija ogleda se u određivanju pravila o javnom informisanju, odnosno načina i postupka na koji javnost treba obavještavati o društveno relevantnim činjenicama. Shodno članu 2 Zakona o javnom informisanju i medijima,¹⁶ pravila o javnom informisanju imaju za cilj da obezbede i štite iznošenje, primanje i razmenu informacija, ideja i mišljenja putem medija radi unapređivanja vrednosti demokratskog društva, sprečavanja sukoba, zaštite mira, istinitog, blagovremenog, verodostojnog i potpunog informisanja i omogućavanja slobodnog razvoja ličnosti. Kada je reč o izveštavanju medija o žrtvama kriminaliteta, žrtve, ali i drugi učesnici krivičnog postupka, štite se sadržinom člana 74 ovog zakona, kojim je jasno utvrđeno da se informacije iz krivičnog postupka koji je u toku mogu objaviti pod određenim uslovima: ukoliko su iznete na glavnom pretresu, ako su pribavljene ili ako su mogle biti dobijene od organa javne vlasti na osnovu zakona kojim se uređuje pristup informacijama od javnog značaja. Sledećim članom zabranjuje se govor mržnje, odnosno naznačeno je da se „idejama, mišljenjem, odnosno informacijama koje se objavljuju u medijima ne sme podsticati diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji i polu, zbog njihove seksualne opredeljenosti ili drugog ličnog svojstva, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo“.¹⁷ Govor mržnje zabranjuje se i u članu 11 Zakona o zabrani diskriminacije.¹⁸

¹⁵ Čl. 50 i 51 Ustava.

¹⁶ Službeni glasnik RS, br 83/2014, 58/2015 i 12/2016.

¹⁷ Čl. 75 Zakona o javnom informisanju i medijima.

¹⁸ Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Zakonom o javnom informisanju i medijima štiti se i dostojanstvo ličnosti i pravo na autentičnost. U tom smislu, članom 79 stavom 3 zabranjuje se objavljivanje informacija kojima se vređa čast, ugled ili pijetet, odnosno lice prikazuje u lažnom svetlu pripisivanjem osobina ili svojstava koje nema, odnosno negiranjem osobina ili svojstava koje poseduje, ako interes za objavljivanjem informacije ne preteže nad interesom zaštite dostojanstva i prava na autentičnost, a naročito ako se time ne doprinosi raspravi o pojavi, događaju ili ličnosti na koju se informacija odnosi.

Prilikom izveštavanja novinari naročito moraju voditi računa da prikazom ili opisom nasilja u medijima ili medijskom sadržaju ne povrede dostojanstvo žrtve nasilja. Dalje, pomenutim zakonom štiti se privatni život i lični zapisi, pa je zabranjeno da se informacije iz privatnog života, lični zapis, zapis lika i zapis glasa objavljuje bez pristanka tog lica, ako se pri objavljivanju može zaključiti koje je to lice. Ipak, ovaj zakon sadrži samo jednu kaznenu odredbu koja se tiče neadekvatnog izveštavanja medija o žrtvama. Naime, predviđena je novčana kazna od 50 000 dinara do 150 000 dinara koja se može izreći za prekršaj odgovornom uredniku ako je maloletnik učinjen prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes.

Zakon o javnim medijskim servisima¹⁹ promovise istinito, nepristrasno, potpuno i blagovremeno informisanje kao jedno od osnovnih načela rada javnog medijskog servisa. Naročito se ističe da je u javnom interesu poštovanje i predstavljanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i poštovanje privatnosti, dostojanstva, ugleda, časti i drugih osnovnih prava i sloboda čoveka i da prilikom izveštavanja treba poštovati pomenute principe. Međutim, u zakonu nedostaju odredbe kaznenog karaktera za nepoštovanje predviđenih pravila prilikom izveštavanja.

Zakon o elektronskim medijima²⁰ posebno je značajan jer ustanovljava instituciju Regulatorno telo za elektronske medije (u daljem tekstu REM), koje utvrđuje pravila koja se odnose na programske sadržaje, a u vezi sa zaštitom dostojanstva ličnosti i drugih ličnih prava, zaštitom prava maloletnika, zabranom govora mržnje.²¹ U tom smislu, u nadležnosti REM-a jeste staranje da se u programskim sadržajima poštuju dostojanstvo ličnosti i ljudska prava, a posebno da se ne prikazuju ponižavajuća postupanja i scene nasilja i muče-

¹⁹ Službeni glasnik RS, br 83/2014, 103/2015 i 108/2016.

²⁰ Službeni glasnik RS, br.83/2014 i 6/2016.

²¹ Čl. 22 st. 15 Zakona o elektronskim medijima.

nja, osim ako za to postoji programsko i umetničko opravdanje. Postojanje REM-a bitno je naročito zbog ovlašćenja koja su mu zakonom dodeljena, a mogu se koristiti u slučaju neadekvatnog medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta. Naime, fizička lica mogu podneti prijavu REM-u ako smatraju da se programskim sadržajima vređaju ili ugrožavaju njihovi lični interesi ili opšti interes. Ako se utvrdi da je do povrede došlo, između ostalog na taj način što pružalac medijske usluge nije obezbedio slobodno, istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno izveštavanje, odnosno, ako programski sadržaji ističu i podržavaju narkomaniju, nasilje, kriminalno ili drugo neadekvatno ponašanje, ili ako sadržaji zloupotrebljavaju lakovernost gledalaca i slušalaca, REM može pružaocu medijske usluge izreći opomenu, upozorenje, privremenu zabranu objavljivanja programskog sadržaja ili oduzeti dozvolu.

Savet Regulatornog tela za elektronske medije usvojio je Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga,²² koji propisuje da se ne smeju objavljivati informacije koje se odnose na privatni i porodični život maloletnika ako bi to dovelo do povrede njegovih interesa i dostojanstva. Utvrđuje se Pravilnikom i dužnost pružaoca medijske usluge da posebnu pažnju obrati na zaštitu identiteta maloletnika ako postoje indicije da je učinilac, svedok ili žrtva nasilja, krivičnog dela ili drugog nedozvoljenog ponašanja, ili ako je pokušao samoubistvo. U tom slučaju pružalac medijske usluge dužan je da se uzdrži od objavljivanja podataka kojima se neposredno otkriva identitet maloletnika i od podataka koji bi mogli posredno da ukažu na njegov identitet.²³ Ako je podneta pritužba zbog nepoštovanja pravila o zaštiti maloletnika, pružalac medijske usluge obavezuje se da obavesti REM, koji, shodno odredbama Zakona o elektronskim medijima, može podneti zahtev za pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka ili iniciranje drugog postupka pred nadležnim organom, a podnosioca prijave upućuje na koji način može da ostvari i zaštiti svoje pravo.

Savet Regulatornog tela za elektronske medije usvojio je i Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga.²⁴ U članu 19 ovog Pravilnika obavezuju se mediji da informacije o tragičnim događajima²⁵ objavljuju bez

²² Službeni glasnik RS, br.25/2015.

²³ Čl. 27 st. 1 i 23 Pravilnika o zaštiti maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga

²⁴ Službeni glasnik RS, br.55/15.

²⁵ Tragični događaji se tumače na način da se radi o događajima koji mogu biti i posledica kriminalnih radnji.

senzacionalizma i uz poštovanje privatnosti i dostojanstva žrtve takvog događaja, žrtvinih srodnika i drugih žrtvi bliskih lica. Zabranjuje se i neprimereno spekulisanje o uzroku, toku i posledicama tragičnog događaja, broju žrtava, njihovom identitetu i stanju pre događaja, kao i vršenje pritiska na žrtvu, srodnike i druga bliska joj lica kako bi dali izjavu u vezi sa tragičnim događajem.

Pravilnikom je ustanovljena dužnost pružaoca medijske usluge da u emisijama koje imaju za temu tragični događaj predstavi javnosti na način koji kod žrtve i srodnika neće izazvati nepotrebnu patnju. Zabranjuje se i objavljivanje programskog sadržaja kojima se povređuje ljudsko dostojanstvo, naročito prikazivanjem obolelog lica, žrtve nasilja ili tragičnog događaja koja umire ili je izložena ozbiljnoj fizičkoj ili mentalnoj patnji.²⁶ Propisano je i da se ne sme zloupotrebjavati lakovernost učesnika u programu ili korisnika medijske usluge, pri čemu se, između ostalog, posebno vodi računa o licu koje je preživelo trauma kao žrtva nasilja ili tragičnog događaja.

Obaveza novinara ogleda se i u sleđenju određenih profesionalnih i etičkih principa. Zato je od velikog značaja donošenje propisa u kojima su takvi principi sadržani. Nezavisno udruženje novinara Srbije i Udruženje novinara Srbije usvojili su 2006. godine, a dopunili 2013. Kodeks novinara Srbije²⁷ kao etički standard profesionalnog postupanja novinara. Prilikom izveštavanja o žrtvama kriminaliteta, novinari su dužni da poštuju standard istinitosti izveštavanja, ali i da prave jasnu razliku između činjenica koje prenose, komentara, pretpostavki i nagađanja.²⁸ Ovo je naročito važno kako se u javnosti ne bi stvarala pogrešna slika o žrtvama, ili čak žrtvama pripisivala krivica zbog izvršenog dela.

Kodeks dalje sadrži smernice koje se odnose na odgovornost novinara, pa se precizno navodi da je novinarska profesija nespojiva sa širenjem bilo koje vrste polnih, rodnih, etničkih, rasnih, socijalnih ili verskih stereotipa. Takođe, navodi se i da se u izveštajima o krivičnim delima, nacionalna, rasna, verska, ideološka i politička pripadnost, kao i seksualno opredeljenje, socijalni i bračni status osumnjičenih lica ili žrtava, mogu pominjati samo u slučaju kada su opredeljenje, pripadnost ili status u neposrednoj vezi sa vrstom i prirodom krivičnog dela.

²⁶ Čl. 21 st. 2 Pravilnika o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga.

²⁷ Dostupan na <http://www.nuns.rs/codex/ethicalcode.html>.

²⁸ Kodeks novinara Srbije, str. 5.

Imajući u vidu činjenicu da žrtve često nisu svesne moći medija, novinar je dužan da to uzme u obzir i ne zloupotrebljava neznanje svojih sagovornika. Propisuje se i da, ukoliko žrtva nekog krivičnog dela pristane na razgovor, novinar ne sme na osnovu tog razgovora da otkrije identitet žrtve ili eventualnog učinioca. Ukoliko izveštava o izvršenom krivičnom delu, novinar mora da pazi da prilikom razgovora sa potencijalnim svedocima ne otkrije identitet žrtve. Ipak, treba biti svestan i mogućnosti zloupotrebe i manipulacije od strane lica koja nastoje da sebe prikažu kao žrtve određenih krivičnih dela, a da to zapravo nisu.²⁹

Govoreći o poštovanju privatnosti, u Kodeksu je naznačeno da novinar poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. U tom smislu, prilikom izveštavanja o nesrećama i krivičnim delima, nije dozvoljeno objavljivanje imena i fotografija žrtava koje ih jasno identifikuju. Zabranjeno je objavljivanje i bilo kakvih podataka koji bi posredno mogli da otkriju identitet žrtve, pre nego što nadležni organ to zvanično saopšti. Novinar u svakom trenutku mora biti svestan moći medija, odnosno, svestan mogućih posledica po žrtvu ako se otkrije njen identitet, naročito posledica u slučaju eventualne greške ili pogrešne pretpostavke u izveštavanju. Zabranjeno je i prenošenje informacija koje predstavljaju privatnost žrtve, čak i ukoliko ih nadležni organi objave.

Na kraju, važno je spomenuti postojanje Saveta za štampu koje predstavlja nezavisno, samoregulatorno telo koje čine predstavnici medijske industrije, profesionalnih novinarskih udruženja i predstavnici javnosti. Ono je osnovano sa ciljem praćenja poštovanja Kodeksa u štampanim i online medijima, kao i rešavanja žalbi pojedinaca i institucija u slučajevima povrede Kodeksa novinara. U nadležnosti Saveta je medijacija između oštećenih pojedinaca, odnosno institucija i redakcija, kao i iznošenje javnih opomena za kršenje etičkih standarda utvrđenih Kodeksom novinara Srbije.

Zaključak

Uticaj medija na sve aspekte društvenog života je nesporan. Budući da imaju moć da utiču na javno mnjenje i na formiranje mišljenja o mnogim pitanjima, na njima je i velika odgovornost. Ta odgovornost naročito dolazi do izražaja prilikom izveštavanja o ranjivim i osetljivim grupama, kao što su žrtve kriminaliteta.

²⁹ Ibid, str. 10.

Nakon analize međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira koji se tiče medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta, zaključujemo da postoji usklađenost nacionalnih propisa sa međunarodnim standardima. Naime, u nacionalne propise koji regulišu ovu oblast implementirana su sva pravila o medijskom izveštavanju o žrtvama kriminaliteta koja su sadržana u međunarodnim aktima. Reč je o zahtevima da mediji prilikom izveštavanja o kriminalitetu i žrtvama poštuju dostojanstvo žrtve, njenu čast i ugled. Takođe, štite se privatni i porodični život žrtve zabranom objavljivanja identiteta žrtve ili bilo kojih informacija na osnovu kojih se identitet može utvrditi. Donošenjem Pravilnika o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga obezbeđena je i posebna zaštita maloletnika na kojoj se insistira u međunarodnim dokumentima.

Međutim, kada je reč o zakonima koji regulišu ovu oblast uočeno je da nedostaju odredbe o sankcijama za povredu pravila prilikom izveštavanja medija o žrtvama kriminaliteta, ili su one malobrojne i nedovoljne za efikasnu zaštitu žrtava i njihovih prava. Tako Zakon o javnim medijskim servisima ne predviđa ni jednu sankciju koja se može izreći u slučaju povrede obaveze poštovanja dostojanstva, časti i ugleda prilikom izveštavanja. Zakon o javnom informisanju i medijima predviđa jedino mogućnost primene sankcije prema odgovornom uredniku ako je objavljena informacija koja može povrediti pravo ili interes maloletnika, ali ne i drugih lica.

Sa druge strane, treba podržati postojanje Regulatornog tela za elektronske medije, u čijoj nadležnosti je, između ostalog, da pružaocu medijske usluge izrekne opomenu, upozorenje, privremenu zabranu objavljivanja programskog sadržaja ili oduzme dozvolu u slučaju neadekvatnog izveštavanja. Takođe, ustanovljen je i Savet za štampu koji može izreći javne opomene za kršenje etičkih standarda utvrđenih Kodeksom novinara Srbije. Time je ispoštovan zahtev sadržan u Direktivi 2012/29 EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, koji upućuje na samoregulaciju medija u cilju zaštite privatnosti i ličnih podataka o žrtvama.

Da bi se zaštita žrtava i njenih prava prilikom izveštavanja medija o kriminalitetu podigla na viši nivo, neophodno je u narednom periodu preduzeti konkretne mere. Pre svega, predvideti precizne sankcije za kršenje pravila izveštavanja o žrtvama i obezbediti uslove za njihovu nesmetanu realizaciju u praksi. Od značaja su i dalje obuke za novinare koje imaju za cilj razumevanje položaja žrtve i štete koja se žrtvi može naneti neadekvatnim i nezakonitim

načinom izveštavanja, a koji se već realizuju.³⁰ Organizovanje obaveznih obuka za novinare koji pretenduju da izveštavaju o kriminalitetu i žrtvama doprinelo bi adekvatnijem izveštavanju o ovom važnom pitanju, koje je u skladu sa profesionalnim standardima.

Literatura

Bjelajac Ž. (2015) Mediji, subkultura i kriminalitet u savremenom društvu. *Kultura polisa*, 27, str. 121-134.

Čerkež I. (2009) Osnovna obeležja medijske komunikacije u demokratskoj kulturi. *Socijalna ekologija*, 1, str. 28-45.

Nikolić D. (2010) *Medijsko pravo*. Beograd: Službeni glasnik.

Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga, Službeni glasnik RS, br.25/2015.

Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga, Službeni glasnik RS, br.55/15.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015, 12/2016.

Zakon o javnim medijskim servisima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 103/2015 i 108/2016.

Zakon o elektronskim medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014 i 6/2016.

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br.22/2009.

Internet izvori

Deklaracija o pružanju informacija o krivičnim postupcima putem medija. Dostupno na: <http://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

³⁰ <http://www.nuns.rs/info/Konkursi/31144/seminar-za-novinare-sloboda-izrazavanja-pravo-na-privatnost-i-medijska-etika.html>.

Deklaracija o slobodi izražavanja i informisanja. Dostupno na: <http://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Direktiva 2012/29 EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (2000). Dostupno na http://www.podaci.net/_z1/3111696/P-pddpdp02v0207.html, stranici pristupljeno 15. 11. 2017.

<http://www.nuns.rs/info/Konkursi/31144/seminar-za-novinare-sloboda-izrazavanja-pravo-na-privatnost-i-medijska-etika.html>, stranici pristupljeno 15. 11. 2017.

<http://www.nuns.rs/codex/ethicalcode.html>, stranici pristupljeno 15. 11. 2017.

Izveštaj o radu Saveta za štampu. Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/cirilica/izvestaji/110/2017/07/18/1501/izvestaj-o-radu-saveta-za-stampu-za-2016_-godinu.html, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Janković, B., Krstić, I., Andonov, A., Jakobi, T. (2016) Priručnik za novinare i novinarke, Borba za ravnopravnost. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Dostupno na: <http://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Prirucnik-za-novinare-i-novinarke.pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Kodeks novinara Srbije. Dostupno na: <http://www.nuns.rs/codex/ethicalcode.html>, stranici pristupljeno 1.8.2017.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Dostupno na <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/14.%20Evropska%20konvencija%20za%20zastitu%20ljudskih%20prava%20i%20osnovnih.pdf>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Konvencija UN o pravima deteta. Dostupno na: [https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf), stranici pristupljeno 15.11.2017.

Preporuka R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka. Dostupno na: <https://rm.coe.int/16804dcca>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Preporuka Rec (2002) 5 Odbora ministara zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja. Dostupno na: <http://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Preporuka R (2003) 13 Komiteta ministara Saveta Evrope o pružanju informacija koje se odnose na krivične postupke putem medija. Dostupno na: <http://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Jelena Jemuović Normativni okvir medijskog izveštavanja o žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji

Rezolucija (74) 26 o pravu na odgovor – položaj pojedinca u odnosu na štampu. Dostupno na: <http://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Dostupno na: <http://www.poverenik.rs/yu/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti-pi/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>, stranici pristupljeno 17.11.2017.

JELENA JEMUOVIC*

Normative Framework of Media Reporting on Victims of Crime in the Republic of Serbia

The topic of this paper is the normative framework of media reporting on victims of crime in the Republic of Serbia. The aim of the paper is to provide an overview of international and national legal instruments that regulate the way the media should report on this important issue and to assess the level of compliance of the Serbian legal framework with international standards in this field. The freedom of media is inviolable in every democratic society, but there are clear rules that must be respected. Essential are the ethical standards that journalists have to comply with in their work, which are also analyzed in the paper. After considering relevant regulations governing media reporting on victims of crime, it is concluded that the national legal framework on media reporting on crime victims in Serbia is in compliance with relevant international instruments.

Key words: media, victims of crime, legal acts, freedom of expression and information, Serbia.

* Jelena Jemuović is Teaching Assistant at the Department of Law Sciences at the State University in Novi Pazar. Email: jjemuovic@np.ac.rs.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 411-434
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703411S>
Originalni naučni rad
Priljeno: 5.6.2017.
Odobreno za štampu: 27.12.2017.

Femicid u partnerskim odnosima¹

DANIJELA SPASIĆ*
DAG KOLAREVIĆ
ZORAN LUKOVIĆ

U brojnim studijama u svetu potvrđeno je postojanje femicida kao specifičnog oblika ubistva koje je rodno određeno, ukazano je na njegove razmere i posledice i na najjače faktore rizika. Predmet ovog rada je femicid u intimnim partnerskim odnosima, a kao cilj postavljeno je utvrđivanje specifičnosti femicida u partnerskim odnosima u Srbiji, odnosno, predstavljanje i analiziranje podataka do kojih se došlo empirijskim istraživanjem ovog oblika ubistva. Empirijsko istraživanje femicida u partnerskim odnosima u Srbiji sprovedeno je 2016. godine na uzorku od 153 slučaja ubistava žena u okviru intimnih partnerskih odnosa, koja su se desila na području Srbije (van Kosova i Metohije) u periodu od 2001. do 2015. godine. Ciljevi istraživanja odnosili su se na utvrđivanje postojanja i identifikovanje faktora rizika u svakom konkretnom slučaju. Izvor podataka bile su krivične prijave sa dokaznim materijalom i dokumentacijom. Nalazi istraživanja potvrdili su rezultate drugih studija, odnosno, postojanje sledećih rizičnih faktora: izloženost žene

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija*. Projekat finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2017).

* Dr Danijela Spasić je docentkinja na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu, E-mail: danijela.spasic@kpa.edu.rs.

Dr Dag Kolarević je vanredni profesor na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu, E-mail: dag.kolarevic@kpa.edu.rs.

Zoran Luković je master menadžer u oblasti terorizma, bezbednosti i organizovanog kriminaliteta. U vreme nastajanja materijala on je bio načelnik Odeljenja za planiranje i razvoj u Upravi za analitiku Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. E-mail: zdlukovic@yahoo.com.

hroničnom intimnom partnerskom nasilju, dostupnost oružja, uticaj zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci, prisustvo psihičkih poremećaja i bolesti i suicidalnost izvršioca. Ukazano je na blagu tendenciju da u slučajevima suicida izvršioca nije zabeležena istorija nasilja prema žrtvi.

Ključne reči: *Srbija, femicid, faktori rizika, nasilje, oružje.*

Uvod

Brojne studije u svetu potvrdile su postojanje femicida kao specifičnog oblika ubistva koje je rodno određeno, ukazale na njegove razmere i posledice i na najjače faktore rizika. Rodna određenost femicida ukazuje na pol žrtve kao relevantnu kategoriju na kojoj se zasniva njegova etiološka dimenzija, pri čemu se pol ženske žrtve uzima kao razlog za ubistvo, a fenomenologija obuhvata više vrsta rodno zasnovanog nasilja: od „običnog“, umišljajnog ubistva žene, preko silovanja sa ubistvom, do ubistva žene „u ime porodične časti“ i tako dalje. Rodno zasnovanom nasilju žene su najvećim delom izložene upravo u okviru porodično-partnerskih odnosa, zbog čega femicid u ovom kontekstu čini značajan deo svih ubistava u svetu (Drew, 2009: 24). U odnosu na ubistvo u generalnom smislu, ali i na ubistvo u okviru porodičnih relacija, femicid u partnerskim odnosima ima svoje specifičnosti, etiološka i fenomenološka obeležja koja u sebi sublimiraju i dinamički povezuju različite dimenzije ličnosti, roda, socijalnog okruženja, kulturoloških, interpersonalnih i emotivnih relacija (Simeunović-Patić, 2002: 3). Femicid od strane intimnog partnera je najrasprostranjenija podvrsta femicida (Mršević, 2014: 89). Širom sveta, većina žena koje su lišene života, stradale su upravo od svojih aktuelnih ili bivših partnera, u kontekstu partnerskih odnosa opterećenih nasiljem. Hronično nasilje u vezi, koje muškarac vrši nad ženom, prethodnica je približno oko 70% partnerskih ubistava i smatra se glavnim faktorom rizika za ubistvo partnera oba pola (Dobash i dr., 2007; Renzetti, Edleson, 2008). Ako se uzme u obzir podatak da se svako sedmo ubistvo u svetu dogodi u okviru intimnih partnerskih odnosa, pri čemu su u strukturi izvršilaca muškarci četiri puta zastupljeniji, onda se femicid može posmatrati kao „rodno određena pojava“ (Simeunović-Patić, Jovanović, 2013).

Femicid je kao pojava prisutan u Srbiji, gde se, u proseku, u poslednjih 5 godina, svake godine izvrši između 20 i 40 slučajeva ubistva žena u part-

nerskom odnosu, kao posledica prolongiranih ili nerazrešenih slučajeva nasilja nad ženama.² Pored činjenice o kontinuitetu i hronicitetu nasilja u partnerskom odnosu, za razumevanje i objašnjenje etiološke dimenzije femicida neophodno je utvrditi postojanje i drugih faktora rizika za ovaj oblik ubistva u partnerskim odnosima u Srbiji, kao i njihov uticaj na izvršenje femicida, uzimajući u obzir nalaze studija u drugim delovima sveta koje su se bavile femicidom kao predmetom istraživanja. Zbog toga je fokus empirijskog istraživanja femicida, koje je sprovedeno tokom 2016. godine u Srbiji, stavljen na femicid kao ubistvo koje se dešava u okviru partnerskih odnosa. Istraživanje je realizovano s ciljem utvrđivanja specifičnosti femicida u partnerskim odnosima u Srbiji i dolaženja do saznanja o kontekstu u kojem je femicid izvršen i uticaju identifikovanih faktora rizika na ovaj oblik ubistva.

Cilj ovog rada je predstavljanje i analiziranje podataka do kojih se došlo empirijskim istraživanjem femicida u partnerskim odnosima u Srbiji. U nastavku rada je prezentovan konceptualni okvir definisanja pojma femicida, a potom se daje pregled raspoloživih podataka o femicidu u svetu i njegovoj rasprostranjenosti u Srbiji. Nakon toga je predstavljen metodološki okvir empirijskog istraživanja femicida u partnerskim odnosima u Srbiji, analizirani su i diskutovani njegovi ključni nalazi i dovedeni u vezu sa rezultatima relevantnih studija u svetu koje su se bavile istraživanjem femicida u partnerskim odnosima.

Konceptualni okvir istraživanja femicida

Pojam *femicid* prvi su upotrebili Russell i van de Ven, ističući da se ovaj pojam uvodi zato što je činjenica da veliki udeo u ubistvima čini femicid, ali i da on ima izraženu polnu dimenziju (Russell, van de Ven, 1976: 144, prema Joseph, 2017: 4). Od njenog nastanka³, ideja femicida je bila stvorena da objasni niz specifičnih oblika nasilja. Ovaj pojam ušao je u naučnu terminologiju izučavanja nasilja nad ženama objavljivanjem članka Caputi i Russell „Femicid: govoriti o neizgovorenem”, u časopisu *Miz*, 1990. godine. Bila je to kri-

² Mreža Žene protiv nasilja, dostupno na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

³ Pojam datira iz 1801. godine kada je prvi put upotrebljen u britanskoj publikaciji *The Satirical Review of London at the Commencement of the Nineteenth Century* da označi ubijanje žena (Konstantinović-Vilić, 2013).

tička analiza masakra studentkinja u Montrealu, 1989. godine, kada je prvi put upotrebljena današnja formulacija femicida – namerno ubistvo žena od strane muškaraca (Mršević, 2014: 88). U svojoj kasnije objavljenoj knjizi *Femicid, politika ubijanja žena*, 1992. godine, Russell u ovaj pojam uključuje i seksualno uznemiravanje i ucenjivanje, prinudnu sterilizaciju, genitalno sakaćenje, ako bi, kao posledica tih i njima sličnih praksi, nastupila smrt žena (Mršević, 2014: 99).

Caputi i Russell (1998) posmatraju femicid kao najekstremniju formu terorizma protiv žena koji je motivisan mržnjom, prezirom, zadovoljstvom ili osećanjem vlasništva, a iste godine Campbell i Runyan su redefinisali ovaj pojam naglašavajući da sva ubistva žena, bez obzira na motiv ili odnos žrtve sa počiniocem, treba smatrati femicidom (Campbell, Runyan, 1998, prema Joseph, 2017: 4). Prema Russell i Harmes femicid je rodno zasnovano ubistvo učinjeno nad ženama, devojkama, devojčicama i bebama ženskog pola od strane osoba muškog pola (Russell, Harmes, 2001). Femicid je, prema nekim autorima, zločin protiv žena, motivisan mržnjom prema ženama, prezirom i osećanjem nadmoći, u kojem počinitelj misli da ima pravo da oduzme život ženi (Wormer, Roberts, 2009). Pojedini autori definišu femicid kao „broj smrti žena koje su uzrokovane polom žrtve“ (Bloom, 2008: 178).

Pojmovno-kategorijalno, definicije femicida uključuju: „smrt zbog miraza“ i „ubistvo zbog časti“, partnersko ili supružničko nasilje, ubistvo sa silovanjem, ubistvo prostitutki, žensko čedomorstvo ili selektivni abortus, i druge smrti koje se, prema forenzičkim izveštajima, javljaju kao posledica nasilja prema ženama i devojkama samo na osnovu njihovog pola (na primer, žrtve serijskog ubice koji cilja samo na žene) (Radford, Russell, 1992). Da bi se neko ubistvo okarakterisalo kao femicid, učiniocu mora biti relevantan pol žrtve, tj. upravo činjenica da je žrtva žena.

Pojedini autori tvrde da femicid predstavlja rodno podeljene podatke o ubistvima ili „ubistvima žena“, kao što je naveo bivši Specijalni izvestilac o nasilju prema ženama, njegovim uzrocima i posledicama (United Nations, 2008).

Pregled rezultata istraživanja i statističkih podataka o femicidu u svetu i Srbiji

Raspoloživi podaci o femicidu u svetu

U različitim delovima sveta, shodno kulturološkoj, istorijskoj i religijskoj društvenoj matrici, ubistva žena, koja su u okviru porodice izvršili muškarci, često se u zvaničnim statistikama državnih institucija klasifikuju kao samoubistva ili nesreće. Nepostojanje objektivnog izveštavanja predstavlja prepreku organizacijama za ljudska prava u njihovim naporima da se spreči ili umanjí broj ubistava žena u okviru porodice. U Palestini, na primer, čak i kad je žena spaljena, zadavljena, pretučena, izbodena i ubijena, smrt se, često, zvanično proglašava za samoubistvo (Emery, 2003).

Uprkos „aktivnom“ prikrivanju i pogrešnoj klasifikaciji činjenica o ubistvima žena u okviru porodice, što je u najvećem broju slučajeva karakteristika raspoloživih i dostupnih statističkih baza državnih institucija na području Mediterana, Bliskog istoka i Južne Azije (Mršević, 2014: 88), istraživačke studije o ovoj pojavi širom sveta ukazuju na to da su žene žrtve u najvećem broju slučajeva, kao i da su učinioci njihovi intimni partneri. Studije sprovedene u Australiji, Kanadi, Izraelu, Južnoj Africi i Sjedinjenim Američkim Državama tokom 1990-ih i početkom 2000. godine, pokazale su da je između 40 i 70% žena ubijeno od strane njihovih intimnih partnera, obično u kontekstu zlostavljanja, odnosno nasilja (WHO, 2002). Analiza 249 sudskih spisa u Zimbabveu, sprovedena 1993. godine, otkrila je da je u 59% slučajeva ubistvo žene počinio intimni partner žrtve (Watts, Osam, Win, 1995). Pojedine nacionalne studije, kao ona sprovedena u Južnoj Africi tokom 1999. i 2000. godine, potvrđuju da femicid počinjen u okviru intimnih partnerskih odnosa predstavlja najsmrtonosniji oblik nasilja u porodici. Samo tokom 1999. godine, stopa femicida u ovoj državi iznosila je 8,8 na 100.000 ženskog stanovništva starosti 14 i više godina, što je najviša stopa zabeležena u istraživanjima bilo gde u svetu (Mathews i dr., 2004). U Sjedinjenim Američkim Državama, od sredine sedamdesetih godina prošlog veka do 2006. godine, na primer, procenat ubistava muškaraca u okviru porodičnih odnosa smanjen je za 71%, a ubistva žena za 25% (U.S. Department of Justice, 2007). Međutim, stopa ubistava žena u intimnom partnerskom kontekstu je i dalje četiri puta veća od stope ubistava muškaraca. Žene u Americi ubijaju njihovi aktuelni ili bivši partneri

čak devet puta češće nego stranci. Ali, nisu sve žene u Americi u istom riziku da postanu žrtve femicida: žene afroameričkog porekla umiru od ruku svojih partnera tri puta češće nego bele žene, pri čemu je slična stopa femicida kod Indijki i Hispano žena. U Njujorku su žene – imigrantkinje dvostruko više izložene riziku da budu ubijene od strane intimnog partnera od žena koje su rođene u Americi (Renzetti, Edleson, 2008: 265). U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, tokom 2001. godine, 37% ubijenih žena bile su žrtve ubistava koje su počinili njihovi bračni ili intimni partneri, dok je 6% muškaraca bilo žrtva ubistava počinjenih od strane njihovih supruga ili devojaka (Simmons, 2002). Studije sprovedene u Kanadi tokom 2003. i 2004. godine, pokazale su da podaci o ubistvima žena u intimnom partnerskom kontekstu otkrivaju istoriju nasilja u većini partnerskih ubistava, ali i da pokušaj prekida nasilne veze i napuštanja partnera najčešće predstavlja direktan povod za ubistvo žene, pri čemu su u najvećem riziku mlade žene, starosti između 25 i 35 godina (United Nations Economic and Social Council, 2006). Prema izveštaju Vlade Rusije iz 2006. godine, procenjuje se da u desetogodišnjem periodu (1995-2005), u proseku, 14.000 ruskih žena ubiju partneri ili drugi članovi porodice (UNFPA, 2007). Među njima, skoro 20% je trpelo kontinuirano nasilje, gotovo polovina njih je bila zlostavljana tokom trudnoće, bolesti, odnosno, mnoge su bile žrtve sistematskog zlostavljanja. Zvanični podaci Vlade Rusije potvrđuju da je broj ubijenih žena (broj femicida) veći od broja ruskih vojnika koji su smrtno stradali tokom desetogodišnjeg rata u Avganistanu (oko 13.000 vojnika u periodu od 1979. do 1989. godine).

Na području Latinske Amerike, dostupni podaci pokazuju da se, na primer, „tokom 2016. godine, u Brazilu, u proseku, svaka tri dana događao jedan femicid, tokom 2015. godine u Argentini je na svakih 30 sati bila ubijena jedna žena, a u Meksiku, šest žena dnevno. U 2014. godini, svakog dana je ubijeno, najmanje, 12 latinoameričkih žena samo zato što su žene, odnosno, izvršeno je preko 2000 femicida“ (Joseph, 2017: 5).

Studija o nasilju nad ženama i ubistvu u okviru partnerskih odnosa iz 104 zemlje i teritorije koje su analizirane u periodu od 2009. do 2013. godine, pokazuje da godišnje bude prijavljeno prosečno oko 44.000 ubistava u kontekstu nasilja u porodici (Small Arms Survey, 2016). Rezultat procene je da oko 66.000 žena bude ubijeno svake godine na globalnom nivou (Small Arms Survey, 2016). Žene žrtve nasilja u porodici sa smrtnim ishodom se pojavljuju u oko 17% od ukupnog broja umišljajnih ubistava na godišnjem nivou. Ovaj

nalaz dovodi do zaključka da je na pet muškaraca, ubijenih u nasilnim incidentima, ubijena jedna žena u situacijama nasilja u porodici na 100.000 stanovnika/ca (del Frate, 2011).

Posedovanje oružja i istorijat vršenja nasilja u porodici, predstavljaju dva faktora koji pokazuju da postoji vrlo visok i gotovo izvestan rizik od ubistva. Pregled literature o ubistvu intimnih partnera koji je izvršila Zahn (2003) ukazao je na nekoliko ključnih faktora rizika za femicid – frekvenciju i ozbiljnost partnerskog nasilja, probleme sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, posedovanje vatrenog oružja i motivaciju za takva ubistva. Jedna studija sprovedena 2003. godine, pokazuje da je rizik od ubistva pet puta veći ukoliko nasilnik poseduje oružje (Campbell, Webster, Koziol-McLain, 2003), a mnogo je verovatnije da će pištolj koji se nalazi u privatnom vlasništvu biti korišćen u svrhu zastrašivanja ili fizičkog povređivanja člana porodice (Gwinn, 2006).

Raspoloživi podaci o femicidu u Srbiji

Za razliku od drugih zemalja u kojima postoje relevantne statističke baze, u Srbiji još ne postoji jedinstvena evidencija svih slučajeva femicida. Podaci koje sadrže statističke baze područnih policijskih uprava Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) nisu standardizovani, niti vođeni po istoj metodologiji. Bazirani su uglavnom na broju intervencija u slučajevima prijavljenog nasilja u porodici, a u nepoznatom broju slučajeva ubistva koja su se dogodila u porodičnom kontekstu evidentirana su kao kvalifikovana krivična dela ubistva, a ne kao nasilje u porodici, shodno članu 194 stav 4 Krivičnog zakonika.⁴ Istovremeno, evidencije policijskih uprava ne sadrže uniformno vođene evidencije o demografskim obeležjima nasilnika, odnosno žrtve, niti o njihovom međusobnom odnosu, zbog čega se u pojedinim slučajevima uočava razlika između institucionalnih statističkih podataka i nalaza iz analize medijskih sadržaja o ubistvima žena u porodičnom kontekstu koju, počev od 2010., svake godine sprovodi Mreža „Žene protiv nasilja“ (Mreža).⁵ Prema izveštajima Mreže, samo u toku 2016. godine u Srbiji su ubijene 33 žene, dok je ranije istraživanje Centra za kontrolu lakog naoružanja u jugoistočnoj Evropi (UNDP-SEESAC), poka-

⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014

⁵ Dostupno na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/>

zalo da su žene u Srbiji pet puta češće žrtve nego muškarci u incidentima sa vatrenim oružjem.⁶

Izveštaji Mreže, koji sadrže podatke o slučajevima ubistava žena, pokazuju da je u periodu od 2012. do 2016. godine, 33% ubistava žena u porodično-partnerskom odnosu počinjeno upravo vatrenim oružjem.⁷ Prema ovoj evidenciji, u periodu od pet godina (2012–2016) ubijeno je 170 žena u porodično-partnerskom kontekstu, a njih 57 vatrenim oružjem. Iako su podaci o tipu posedovanja oružja u većini slučajeva nepotpuni, s obzirom na to da se ne nalaze u medijskim izveštajima, primetno je da je u većini slučajeva upravo korišćeno vatreno oružje u legalnom posedu.⁸ Prema godišnjim izveštajima Mreže, učinioci su u svim slučajevima bili poznati ženi, a najveći postotak među njima čine sadašnji ili bivši suprug ili partner (u, prosečno, 60% slučajeva). Godišnje se, prema izveštajima Mreže, u Srbiji dogodi između 30 i 40 slučajeva femicida u okviru intimnih partnerskih odnosa i to pretežno u zajedničkom životnom prostoru.

Istraživanje viktimizacije žena ubistvom u partnerskom odnosu na području Beograda (Simeunović-Patić, Jovanović, 2013), pokazalo je da prekid zajednice života i napuštanje nasilnog partnera, kao i nezaposlenost, socijalna marginalizovanost i depresivnost učinioca, predstavljaju značajne faktore rizika. Kod najmanje 39% učinilaca postojao je neki dijagnostikovani mentalni poremećaj, kod većine takođe postojale su ideje ljubomore, često neosnovane i bizarne. Kao sredstvo izvršenja najčešće je korišćeno vatreno oružje (60%), koje su učinioci uglavnom držali bez dozvole. Najviše žrtava pripada starosnim kategorijama do 25 i od 46 do 55 godina, sa pretežno srednjoškolskim obrazovanjem. Učinioci su muškarci različite dobi, stari od 24 do 70 godina, najčešće sa srednjom stručnom spremom. Dve trećine učinilaca karakterisao je nasilni bihevioralni stil, često su primenjivali nasilje u interpersonalnim sukobima kako u porodici, tako i van nje. Polovinu su činili povratnici (sa najmanje jednom izrečenom krivičnom sankcijom za nasilni delikt, uključujući nasilje u porodici i ubistvo). Ubistvo je najčešće izvršeno nad aktuelnom bračnom (48%) ili intimnom partnerkom (16%), dok je žrtva kod više od

⁶ Centar za istraživanje javnih politika, UNDP-SEESAC (2015) Oružje na meti: Zloupotreba vatre-nog oružja u Srbiji, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/publikacije/5c031aa12dd69f63fb76879b469a3bd87419ac70.pdf>, stranici pristupljeno 11.8.2017.

⁷ Mreža Žene protiv nasilja, dostupno na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

⁸ Ibid.

trećine učinilaca bila bivša partnerka. U vreme izvršenja ubistva, polovina učinilaca nije živela u istom domaćinstvu sa žrtvom. Više od polovine učinilaca je, nakon izvršenja ubistva nad partnerkom, izvršilo ili pokušalo suicid, a u većini tih slučajeva oba čina su izvršena vatrenim oružjem u okviru istog događaja.

U periodu od 2012. do 2015. godine, prema evidenciji MUP-a, u okviru porodice života je lišeno ukupno 211 osoba, od čega 133 ženskog pola, ili prosečno 63% žrtava nasilja u porodici sa smrtnim ishodom u Srbiji su bile žene. Najveći procenat žrtava bio je starosti između 35 i 45 godina. Međutim, nasuprot nalazima Mreže, evidencija MUP-a beleži svega 19 slučajeva ubistava u porodici izvršenih vatrenim oružjem za period od 2012. do 2015. godine, pri čemu u istoj evidenciji ne postoji podatak o polnoj strukturi žrtava.⁹ Takođe, ovaj oblik ubistva u evidencijama analitičkih službi policijskih organizacija predstavlja se kao *ubistvo* ili *teško ubistvo*, zbog čega nije moguće analizom kvantitativnih podataka zaključiti da se radi o „specifičnom“ obliku ubistva u porodičnim ili partnerskim relacijama, odnosno, femicidu. Iz analitičkih izveštaja koji su dostupni kao izvori podataka, nije moguće identifikovati slučajeve ubistava koji imaju karakteristike femicida.

Iako analizirani i dostupni podaci ne sadrže relevantne informacije o faktorima rizika za femicid, pojedine studije i profesionalno iskustvo predstavnika relevantnih državnih institucija koji se ovim problemom bave u Srbiji (policijski službenici, socijalni radnici, medicinski radnici, psiholozi i drugi), ukazuju na sledeće faktore rizika: 1) istorija partnerskog nasilja; 2) prekid partnerskog odnosa od strane žene; 3) upućivanje pretnji ubistvom, 4) proganjanje; 5) dostupnost vatrenog oružja; 6) patološka posesivnost muškog partnera; 7) zloupotreba psihoaktivnih supstanci; 8) biološki i bio-psihopatološki faktori (kontrola impulsa); 9) obeležja ličnosti (agresivnost, impulsivnost i dr.) (Simeunović-Patić, Kesić, 2016).¹⁰ Ženama najveći rizik preti od aktuelnih ili bivših partnera od kojih su trpele hronično nasilje i onih koji, ne prihvatajući okončanje veze, nastoje da nasiljem spreče ženin odlazak ili da je kazne zbog odbacivanja.

⁹ Podaci koje je MUP, na osnovu Zakona o dostupnosti informacija od javnog značaja, dostavio Centru za istraživanje javnih politika u okviru realizacije Projekta *Analiza zloupotrebe oružja i uticaja na rodno zasnovano nasilje kroz građansku akciju i javno zagovaranje politika*, koji je realizovan uz podršku Ambasade Holandije u okviru programa MATRA.

¹⁰ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici („Sl. glasnik RS”, br. 94/2016), koji je počeo da se primenjuje 1. juna 2017. godine, prepoznaje pomenute indikatore kao važne pokazatelje potencijalnog nasilja, prema kojima se procenjuje i stepen ugroženosti, odnosno, opasnosti kojoj je izložena žrtva.

Dok statistika u svetu pokazuje da je trećina femicida počinjena vatrenim oružjem, u Srbiji se procenat femicida učinjen vatrenim oružjem (pištoljem i puškom) tokom, na primer, 2015. godine penje na oko 45%.¹¹ Istraživanje o povezanosti posedovanja oružja i ubistava žena u periodu od 2007. do 2012. godine, pokazalo je da se Srbija po stopi ovih ubistava nalazi na 17. mestu od 48 posmatranih zemalja (Racovita, 2015). Iz godišnjih izveštaja Mreže „Žene protiv nasilja“ možemo videti da i karakteristike femicida u Srbiji prate trend „produženog ubistva“ s obzirom na to da je oko 43% nasilnika izvršilo samoubistvo, a da je oko 11% njih to pokušalo.¹²

Empirijsko istraživanje femicida u partnerskim odnosima u Srbiji

Metodološki okvir istraživanja

Uzimajući u obzir iznete podatke iz istraživanja širom sveta, ali i činjenicu o nepostojanju jedinstvene evidencije o slučajevima femicida u Srbiji, ovo istraživanje imalo je za predmet analizu ubistava žena od strane njihovih intimnih partnera koja su izvršena u periodu od 2001. do 2015. godine na teritoriji Srbije (van Kosova i Metohije). Izvor podataka predstavljale su krivične prijave iz operativnog rada policije u navedenom periodu. Uslov da krivična prijava bude korišćena u ovom istraživanju bio je da je ubistvo izvršeno od strane intimnog partnera, bez obzira na formalnu prirodu odnosa muškarca i žene. Dakle, izvršilac je osim supruga mogao da bude i bivši suprug, vanbračni partner, „ljubavnik“ ili bilo koji drugi „intimni partner“, kako je to bilo navedeno u krivičnoj prijavi (momak, dečko, bivši momak, emotivni partner, nevenčani suprug i tako dalje). S obzirom na to da su u analizu ušle sve krivične prijave za ubistvo intimnog partnera ženskog pola, ovde je reč o populaciji izvršilaca. Dalje, izvršioci ovakvog ubistva su u najvećem broju slučajeva odmah poznati i po pravilu oni ne negiraju izvršenje. Takođe, odsustvo rasvetljavanja ovih slučajeva predstavlja izuzetak. To znači da je osnovanost sumnje u formalnom smislu veoma visoka tako da se osumnjičeni za krivično delo

¹¹ Mreža Žene protiv nasilja, dostupno na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

¹² Ibid.

ubistva u daljem tekstu mogu nazivati izvršiocima, posebno ako se ima u vidu kriminalistički aspekt.

Analizom su bile obuhvaćene karakteristike koje se odnose na starost izvršilaca i žrtava, mesto, sredstvo i način izvršenja femicida. Kao cilj istraživanja prepoznata je potreba da se utvrdi postojanje i identifikuju faktori rizika za femicid u partnerskim odnosima u Srbiji (istorija nasilja, dostupnost oružja, korišćenje psihoaktivnih supstanci, odnosno, alkohola i/ili droge, suicidalnost izvršioca), kako bi se uočile one specifičnosti po kojima se on razlikuje, odnosno, po kojima je sličan ubistvima žena u okviru intimnih partnerskih relacija u drugim zemljama. U kontekstu empirijskog istraživanja femicida u partnerskim odnosima u Srbiji, prihvaćena je definicija femicida koju su dali Russell i Harmes (2001), a koja naglašava njegovu rodnu zasnovanost.

Shodno analitičkom okviru i postavljenim ciljevima, istraživači su definisali sledeća istraživačka pitanja:

- kolika je bila prosečna starost izvršioca, odnosno žrtve, u vreme izvršenja femicida?
- na kojem se mestu (lokaciji, prostoru) najčešće događa femicid?
- koje je sredstvo (oružje, oruđe) najčešće korišćeno u izvršenju femicida?
- da li je konkretnom slučaju femicida prethodilo ranije nasilje izvršioca prema žrtvi, bilo da je reč o operativnim saznanjima ili ranijim krivičnim prijavama i presudama?
- da li je femicidu neposredno prethodio sukob ili nasilje?
- da li je izvršilac bio pod uticajem alkohola ili droge u vreme izvršenja femicida?
- da li je izvršilac femicida u vreme izvršenja imao vatreno oružje bilo da je reč o legalnom ili nelegalnom posedu?
- kakva je veza ove vrste ubistva sa samoubistvom izvršioca neposredno nakon izvršenja krivičnog dela?

Realizovano istraživanje je kvantitativnog karaktera i zasnovano je na analizi podataka prikupljenih na uzorku od 153 slučaja ubistva žena od strane intimnog partnera. Pristup podacima i uvid u krivične prijave izvršeni su na osnovu saglasnosti Direkcije policije. Pri tome su istraživači, na području svih policijskih uprava, najpre izdvojili krivične prijave koje su podnete protiv izvršilaca krivičnog dela ubistva, a potom vršili dodatnu selekciju onih slučajeva ubistva koja su izvršena nad ženama u okviru intimnih odnosa. Iz krivičnih

prijava uzeti su podaci o godinama žrtve i izvršioca i osnovne kriminalističke varijable¹³ (mesto izvršenja, sredstvo izvršenja, posed oružja, ranije nasilje prema iskazu svedoka ili postojanje krivične prijave za nasilje, komunikacija neposredno pre izvršenja krivičnog dela – svađa ili fizički sukob); najzad, uzeti su i dostupni podaci o psihofizičkom stanju izvršilaca: alkoholisanost, uticaj droge i mentalni poremećaj. Uprkos takozvanoj ekološkoj valjanosti podataka, njih uglavnom treba uzeti sa rezervom. Za razliku od podataka o godinama izvršilaca i žrtvi, kao i mestu i načinu izvršenja, ostali podaci mogu biti nepotpuni. Podaci o svađi i nasilju pre i za vreme izvršenja, zatim podaci o uticaju alkohola i psihoaktivnih supstanci i psihičkih poremećaja dobijeni su na osnovu iskaza različitih kategorija svedoka. Oni nisu provereni, a takođe se dešavalo i da nedostaju. Zbog toga se ovi podaci moraju uzeti sa rezervom, odnosno, više kao tendencije.

Nakon što je izvršeno ručno prikupljanje i izbor relevantnih podataka, izvršen je njihov elektronski unos i obrada. Takođe je, sa ciljem da se ostvari uvid u međusobnu zavisnost podataka, izvršeno multidimenzionalno skaliranje (MDS). Ovom tehnikom se kriminalističke varijable, koje su prethodno prevedene u binaran oblik, projektuju u 2-D ili 3-D prostor gde se povezanost podataka prikazuje putem blizine, a odsustvo povezanosti pomoću njihove udaljenosti. Na taj način se na osnovu konfiguracije tačaka može ostvariti uvid u pravilnosti među podacima.

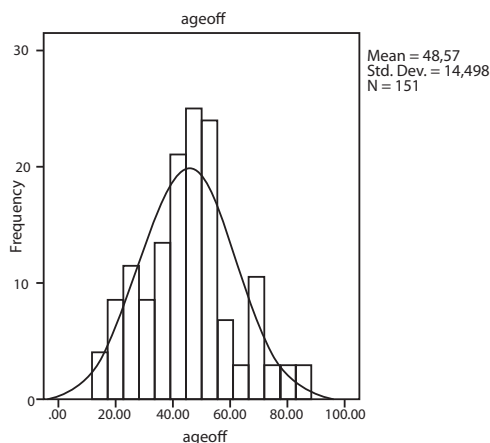
Rezultati istraživanja

a) Prosečna starost izvršilaca i žrtava

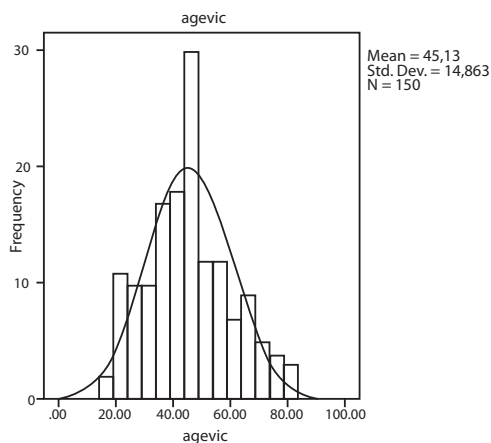
Prosek godina izvršilaca u vreme izvršenja femicida bio je oko 49 godina uz standardnu devijaciju od 14 godina. To znači da se dve trećine ubistava vrši u rasponu od 25 do 65 godina. Godine izvršilaca se normalno raspodeljuju što govori da u pogledu godina izvršenja nema osobenosti (Grafikon 1). Slično je i sa godinama života žrtve. Prosek je 45 godina uz standardnu devijaciju od 14 godina. I ova distribucija je normalna. (Grafikon 2)

¹³ U metodološkom smislu ovo su kvalitativne varijable.

Grafikon 1. Prosečna starost izvršilaca

Grafikon 2. Prosečna starost žrtava

b) Mesto izvršenja

Mesto izvršenja je u najvećem broju slučajeva stambeni prostor (77,1%). Ostala mesta poput javnih prostora (kafana, opština, banka, pošta i slično) ili prostora poput puta, ulice, šume, njive i slično, u znatno manjoj meri predstavljaju mesta izvršenja femicida. (Tabela 1.)

Tabela 1. Mesto izvršenja

	f	%
Nepoznato	10	6.5
Stan	118	77.1
Javno mesto	11	7.2
Otvoren prostor	14	9.2
Ukupno	153	100.0

c) Sredstvo izvršenja

Najčešća sredstva izvršenja su vatreno (43,1%) i hladno oružje (31,4%). Prijetan broj slučajeva izvršen je fizičkom silom (udaranjem ruku ili tupim predmetom) što zajedno sa davljenjem čini skoro 23% slučajeva. Najzad, u jednu kategoriju je svrstan manji broj slučajeva ubistva pomoću bombe (2 slučaja) i paljenja žrtve (2 slučaja). (Tabela 2)

Tabela 2. Sredstvo izvršenja

	f	%
Paljenje, bomba	4	2.6
Davljenje	15	9.8
Fizička sila	20	13.1
Hladno oružje	48	31.4
Vatreno oružje	66	43.1
Ukupno	153	100.0

d) Faktori rizika za femicid

Posed oružja, bilo da je legalan (29%) ili nelegalan (19,6%), predstavlja važan faktor rizika jer je uočeno da je vatrenim oružjem izvršeno 43,1% ubistava.

Svađa izvršioca sa žrtvom u vreme izvršenja registrovana je u skoro polovini slučajeva (47,1%), dok su ranije svađe tokom odnosa izvršioca i žrtve registrovane u nešto više od četvrtine slučajeva (26,8%). Imajući u vidu da postoje slučajevi u kojima nije bilo svedoka koji bi mogli da daju ovakve podatke, može se smatrati da je ovaj broj veći, ali ne u potpunosti. Slično važi za prijave ili presude o ranijem nasilju i kažnjavanju uopšte, kao i za svedočanstva o ranijim svađama i nasilju. Zabeleženo je 12,4% slučajeva da je izvršilac bio prijavljivan ili kažnjavan zbog nasilja u porodici. Ostaje pitanje potpunosti svedočenja, kao i dobro poznata činjenica da porodično nasilje često ni od strane policije, ni od strane suda ne bude blagovremeno i na adekvatan način registrovano i procesuirano. Jedan broj izvršilaca (9,2%) od ranije je imao problema sa zakonom kada je reč o drugim krivičnim delima bez elemenata nasilja (ugrožavanje bezbednosti saobraćaja, krađe, prevare i slično). (Tabela 3)

Alkoholisanost izvršilaca zabeležena je u 10,5% slučajeva, što zajedno sa uticajem droge (22,9%) čini čak trećinu slučajeva (ukupno 33,4%). Nije zanemarljiv ni uticaj psihičkog poremećaja izvršioca (13,1%). (Tabela 3) Svakako da je samo prisustvo alkoholisanosti i opijenosti drogom doprinelo dezinhibiciji ponašanja. Isto se može pretpostaviti za prisustvo mentalnog poremećaja.

Tabela 3. Faktori rizika za femicid

	NE		DA	
	f	%	f	%
Oružje u nelegalnom posedu	123	80.4%	30	19.6%
Oružje u legalnom posedu	108	70.6%	45	29.4%
Svađa u vreme izvršenja krivičnog dela	81	52.9%	72	47.1%
Svađa ranije	112	73.2%	41	26.8%
Nasilje ranije	121	79.1%	32	20.9%
Prijava/presuda za dela sa elementima nasilja	134	87.6%	19	12.4%
Prijava/presuda za ostala krivična dela	139	90.8%	14	9.2%
Izvršilac u alkoholisanom stanju	137	89.5%	16	10.5%
Izvršilac pod uticajem droge	118	77.1%	35	22.9%
Psihički poremećaj izvršioca	133	86.9%	120	13.1%

e) Samoubistvo izvršilaca

Samoubistvo izvršilaca zabeleženo je u prilično visokom procentu slučajeva (36,6%). Ovaj podatak govori o intenzitetu afekata i dezinhibiciji (auto) destruktivnih radnji.

Tabela 4. Samoubistvo izvršioca

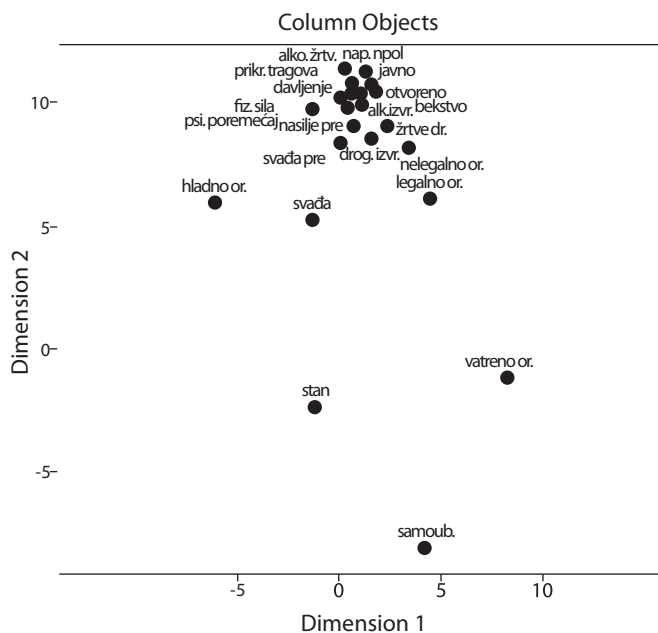
	Da		Ne	
	f	%	f	%
Samoubistvo	56	36.6%	97	63.4%

U narednoj analizi samoubistvo je dovedeno u vezu sa ostalim elementima femicida.

Kako bi se ostvario uvid u međusobnu zavisnost podataka, izvršeno je multidimenzionalno skaliranje (MDS) i to tehnikom Smallest space analysis (Guttman, 1968). Ova tehnika se dve decenije standardno upotrebljava u empirijskim istraživanjima iz oblasti kriminalističkog profilisanja. Ideja je da se napred navedene kriminalističke varijable, koje su po svojoj prirodi kvalitativne, projektuju u dve ili tri dimenzije, te da se na osnovu blizine ili udaljenosti tačaka donesu zaključci o sličnosti i razlikama karakteristika izvršenja. U Srbiji je ovu tehniku prvi upotrebio Kolarević u istraživanju silovatelja (2005) i ubica (2007). MDS je izvršeno tako što su kvalitativne varijable iz Tabele 3

pretvorene u binaran oblik i podvrgnute tehnici PREFSCAL iz komercijalnog paketa SPSS.

Grafikon 3. MDS karakteristika izvršenja ubistva intimnog partnera; vrednost stresa 0,30

Iznos stresa za ovu konfiguraciju je visok, što znači da grupisanje podataka u 2 dimenzije¹⁴ nije dovelo do bitnijih pravilnosti u rasporedu. Podaci su grupisani samo u odnosu na prvu dimenziju. Međutim, pojavila se jedna zanimljiva stvar. Tri karakteristike – stambeni prostor, vatreno oružje i samoubistvo izdvojene su u posebnu grupu, dok su sve ostale karakteristike u gornjem delu grafikona. Ostala mesta izvršenja (javno mesto, otvoren prostor), oružje (hladno oružje, fizička sila), svađa i nasilje (aktuelno i pređašnje), uticaj alkohola i droge, tvore grupu koja se nalazi u gornjem delu grafikona. Stambeni prostor i vatreno oružje bliži su sredini grafikona, dok su samoubistva u dnu. To može da znači da stambeni prostor i vatreno oružje mogu odlikovati

¹⁴ Izbor dimenzija u MDS je proizvoljan. Obično se bira rešenje sa dve ili tri dimenzije. Veći broj dimenzija zahteva dodatne analize. Iterativni proces skaliranja služi da aproksimira uzajamne odnose u ovom slučaju kvalitativnih varijabli, u smislu blizine i udaljenosti tačaka na grafikonu. Ono što se javlja zajedno biva prikazano blizu, a ono što nije u vezi na grafikonu se prikazuje udaljeno.

gornju grupu većine karakteristika, ali i to da samoubistva vatrenim oružjem imaju neka zasebna svojstva. Moguće je da kod ove vrste samoubistava nema registrovanog ranijeg nasilja i svađa emotivnih partnera ili da nema svedočenja ove vrste.

f) Sredstvo izvršenja femicida i suicida

U Tabeli 5 nalazi se prikaz sredstava koja su izvršioi koristili za femicid i samoubistvo. Kao što je moglo da se vidi u Tabeli 4, 56 izvršilaca femicida je izvršilo i samoubistvo. U Tabeli 5 prikazana je ukrštena klasifikacija sredstava korišćenih za femicid i samoubistvo (ukupno 56 slučajeva). Najveći broj izvršilaca je nakon femicida sebi oduzeo život vatrenim oružjem – njih 40. Od tih 40 slučajeva, samo dva lica koja su izvršila samoubistvo nisu koristila vatreno oružje prilikom femicida. S druge strane, samo jedan izvršilac koji je koristio vatreno oružje je za samoubistvo izabrao drugi način – skok sa visine. Ovi nalazi pokazuju da posedovanje vatrenog oružja predstavlja najveći faktor rizika ne samo za ubistvo intimnog partnera, nego i za samoubistvo izvršilaca. Zanimljivo je da se vešanje kao način samoubistva ne bira nakon upotrebe vatrenog oružja u femicidu, već nakon upotrebe hladnog oružja (pet slučajeva), fizičke sile (tri slučaja) i davljenja (jedan slučaj).

Tabela 5. Ukrštena klasifikacija sredstava korišćenih za femicid i samoubistva

SREDSTVO	Samoubistvo						Ukupno
	Skok sa visine	Bomba	Hladno oružje	Vatreno oružje	Trovanje	Vešanje	
Femicid							
Paljenje	0	2	0	0	0	0	2
Davljenje	0	0	0	1	0	1	2
Fizička sila	0	0	1	0	0	3	4
Hladno oružje	0	0	2	1	1	5	9
Vatreno oružje	1	0	0	38	0	0	39
Ukupno	1	2	3	40	1	9	56

Diskusija

Analiza rezultata ovog istraživanja ukazuje na to da se, bez obzira na period obuhvaćen analizom (bilo da je u pitanju raspon od 5 ili 15 godina), karakteristike femicida u partnerskim odnosima, izvršenih u Srbiji i u drugim delovima sveta, uglavnom podudaraju. Pre svega, kad je reč o starosnoj strukturi izvršilaca femicida (koji su najčešće bračni partneri), i ovo istraživanje potvrdilo je nalaze drugih studija koje su analizirale kako socio-demografske karakteristike izvršilaca i žrtava femicida, tako i vezu između rodno zasnovanog nasilja, zlostrebe vatrenog oružja i ubistva u partnerskim odnosima u Srbiji (Spasić, Tadić, 2017: 43). Mesto izvršenja femicida u Srbiji je uglavnom privatni prostor, poput kuće, dvorišta, stana, što korespondira sa nalazom da su žene češće nego muškarci žrtve incidenata sa vatrenim oružjem i smrtnim ishodom koji se odigravaju u prostoru kao što su kuća ili dvorište kuće.¹⁵

Istorija partnerskog nasilja, kao faktor rizika za femicid, registrovana je u više od 20% istraživanih slučajeva u okviru uzorka u ovom istraživanju. I pojedina istraživanja sprovedena u svetu tokom 1990-ih godina i početkom 2000-ih, pokazuju da je hronično nasilje u vezi, koje muškarac vrši nad ženom, prethodnica približno 70% partnerskih ubistava i smatra se glavnim indikatorom rizika za ubistvo partnera oba pola (Dobash i dr., 2007). Savet Evrope je 2002. godine proglasio hronično nasilje nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima ozbiljnim problemom javnog zdravlja, upućujući da je ono i danas vodeći uzrok smrtnosti i invaliditeta za žene stare između 16 i 44 godine (WHO, 2002).

U vezu sa rizikom od intimnog partnerskog ubistva dovode se depresija, deluzioni sindromi, šizofrenija, narcistički, granični i antisocijalni poremećaj ličnosti i poremećaji usled zlostrebe psihoaktivnih supstanci. Hronična zlostreba alkohola znatno je zastupljena kod muških aktera intimnog partnerskog ubistva (Dobash i dr., 2007). Istraživanja pokazuju da alkoholizam znatno povećava rizik od viktimizacije žena i femicida u nasilnim intimnim partnerskim odnosima, odnosno, da se rizik od ubistva dramatično povećava kada nasilnik svakodnevno koristi alkohol i različite vrste droga (Adams, 2007). Campbell i saradnici (2007) potvrđuju da su u više od dve trećine ubistava i

¹⁵ Centar za istraživanje javnih politika, UNDP-SEESAC (2015) Oružje na meti: Zlostreba vatrenog oružja u Srbiji, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/publikacije/5c031aa12dd69f63f76879b469a3bd87419ac70.pdf>, stranici pristupljeno 11.8.2017.

pokušaja ubistava u njihovoj studiji počinioci tokom incidenta koristili alkohol, droge ili oboje istovremeno. U Srbiji se u više od trećine slučajeva beleži upotreba alkohola i/ili psihoaktivnih supstanci.

Istraživanja o femicidu pokazuju i da jedan broj nasilnika nakon što ubije ženu, izvrši samoubistvo („produženo ubistvo“). Postdeliktni suicid je značajno prisutniji kod muškaraca koji vrše intimno partnersko ubistvo nego kod ostalih izvršilaca ubistva. Procenat femicida praćenih suicidom na međunarodnom nivou kreće se od 19% do 40%, a najčešće korišćeno oružje je pištolj (Bernie, 2010). Svake godine, takođe, oko jedne trećine ubistava žena u Ujedinjenom Kraljevstvu biva praćena samoubistvom izvršioca (Roehl, O’Sullivan, Webster, 2005). I ovo istraživanje u Srbiji je potvrdilo da se suicidalnost izvršioca kreće u tim okvirima (36,6%), te se suicidalnost izvršioca smatra važnim indikatorom rizika.

Rezultat MDS u ovom istraživanju koji se odnosi na izdvajanje postdelikt-nog samoubistva u odnosu na ostale karakteristike femicida, kao i mogućnost da u ovakvim slučajevima nije bilo ranijeg nasilja, zahteva dodatne provere.

Zaključak

Rezultati sprovedenog empirijskog istraživanja su u skladu sa sličnim istraživanjima u svetu. Time su potvrđeni uobičajeni trendovi u vezi sa ovom pojavom. S obzirom na to da podaci potiču od MUP Srbije, frekvencija posedovanja oružja, kako legalnog tako i nedozvoljenog, predstavlja čvrst nalaz o ovom faktoru rizika. Istorijat nasilja prema žrtvi je faktor rizika koji policija nije u mogućnosti da ispita u potpunosti na objektivan način. Ostaje pitanje da li su svi policijski inspektori o ovome pitali svedoke, članove porodice i poznanike i prijatelje žrtve. Takođe, postoje i neprimetni oblici nasilja o kojima ni najbliži članovi porodice ništa ne znaju. Ono na šta je ovo istraživanje ukazalo je tendencija da u slučaju samoubistva izvršilaca nasilje nije evidentirano i to bi trebalo dodatno ispitati u novim istraživanjima.

Istovremeno, primenjen metodološki pristup, obuhvat uzorka, specifičnosti izvora podataka i korišćene tehnike istraživanja, potvrđuju neophodnost formiranja jedinstvene evidencije svih slučajeva femicida u Srbiji, odnosno, baze podataka o femicidu, uz primenu standardizovane metodologije i uniformnog pristupa prikupljanju i ažuriranju podataka u njoj. Zbog nepostoja-

nja ovih preduslova, svako istraživanje femicida prate određena metodološka ograničenja koja nameću neophodnost tumačenja, analize i diskusije njihovih nalaza sa izvesnom dozom rezerve i višestapne provere njihove validnosti ili primenljivosti.

Literatura

Adams, D. (2007) *Why do they kill? Men who murder their intimate partners*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press.

Bernie, A. (2010) Men Who Murder Their Families: What the Research Tells Us. *National Institute of Justice Journal*, 266, str. 10-12.

Bloom, S. (2008) *Violence against Women and Girls: A Compendium of Monitoring and Evaluation Indicators*. Chapel Hill, NC: MEASURE Evaluation.

Campbell, J. C., Runyan, C. W. (1998) Femicide: Guest Editors' Introduction. *Homicide Studies*, 4, str. 347–352.

Campbell, J.C., Webster, S.W., Koziol-McLain, J. (2003) Risk factors for femicide within physically abuse intimate relationships: results from a multi-state case control study, *American Journal of Public Health*, 93, str. 1089-1097.

Campbell, J.C., Glass, N., Sharps, P.W., Laughon, K., Bloom, T. (2007) Intimate partner homicide: Review and implications of research and policy. *Trauma, Violence & Abuse*, 3, str. 246–269.

del Frate, A. (2011) When the Victim is a Woman. *Geneva Declaration Secretariat*, str. 113-144.

Drew, H. (2009) *Women, Violence and the Media*. Boston: Northeastern University Press; Hanover and London: University Press of New England.

Guttman, L. (1968) A general nonmetric technique for finding the smallest coordinate space for a configuration of points. *Psychometrika*, 4, str. 469–506.

Dobash, R.E., Dobash, R.P., Cavanagh, K., Medina-Ariza, J. (2007) Lethal and Nonlethal Violence Against an Intimate Female Partner: Comparing Male Murderers to Nonlethal Abusers. *Violence Against Women*, 13, str. 329-353.

Gwinn, C. (2006) Domestic violence and firearms: Reflections of a prosecutor. *Evaluation Review*, 30, str. 237–244.

Joseph, J. (2017) Victims of Femicide in Latin America: Legal and Criminal Justice Responses. *Temida*, 1, str. 3-21.

Krivični zakonik republike Srbije (Službeni glasnik RS", broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).

Kolarević, D. (2005) *Način izvršenja krivičnog dela silovanja*. 53. Sabor psihologa Srbije, Beograd, Društvo psihologa Srbije.

Kolarević, D. (2007) *Način izvršenja ubistva i psihičke karakteristike izvršilaca*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Konstantinović-Vilić, S. (2013) Femicid kao oblik rodno zasnovanog nasilja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 64, str. 33-52.

Mršević, Z. (2014) *Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Racovita, M. (2015) Lethal Violence against Women and Girls. In: *Global Burden of Armed Violence 2015: Every Body Counts*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 87-120.

Radford, J., Russell, D. (1992) *Femicide: The Politics of Woman Killing*. New York: Twayne Publishers.

Renzetti, C., Edleson, J. (2008) *Encyclopedia of Interpersonal Violence*. Vol. 1. Los Angeles, London, New Delhi: Sage.

Roehl, J., O'Sullivan, C., Webster, D. (2005) *Intimate partner violence risk assessment - validation study, final report*. Document #209732. Washington, DC: U.S. Department of Justice.

Russell, D., Harmes, R. (2001) *Femicide in Global Perspective*. Teachers College, Columbia University, Athene Series.

Simeunović-Patić, B. (2002) Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimoške karakteristike. *Temida*, 3, str. 2-11.

Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Ubistvo žene u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Simeunović-Patić, B., Kesić, T. (2016) *Kriminalistička viktimologija*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Simmons, J. (2002) *Crime in England and Wales 2001/2002*. Great Britain, Home Office Research, Development and Statistics Directorate.

Spasić, D., Tadić, M. (2017) *Zloupotreba oružja i rodno zasnovano nasilje*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

United Nations (2008) *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural, including the Right to Development: Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences, Yakin Ertürk*

Indicators on Violence against Women and State Response. A/HRC/7/6 of 29 January 2008. Geneva: UN.

Watts, C., Osam, S., Win, E. (1995) *The private is public: A study of violence against women in Southern Africa*. Harare, Zimbabwe: WiLDAF (Women in Law and Development in Africa).

Wormer, K., Roberts, A.R. (2009) *Death by domestic violence: preventing the murders and murder-suicides*. London: Praeger.

World Health Organization (2002) *World report on violence and health*. Geneva: WHO.

Zahn, M. (2003) Intimate partner homicide: An overview. *National Institute of Justice Journal*, 250, str. 2–3.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici („Sl. glasnik RS”, br. 94/2016).

Internet izvori

Caputi, J., Russell, D. (1998) Femicide. *Feminista*, 3/4. Dostupno na: <http://www.feminista.com/v2n3/russell.html>, stranici pristupljeno 15.12.2017.

Centar za istraživanje javnih politika, UNDP-SEESAC (2015). Oružje na meti: Zloupotreba vatrenog oružja u Srbiji. Dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/publikacije/5c031aa12dd69f63fb76879b469a3bd87419ac70.pdf>, stranici pristupljeno 11.8.2017.

Emery, J. (2003) *Reputation is everything: Honor killing among the Palestinians*. Dostupno na: <http://www.worldandi.com/newhome/public/2003/may/clpub.asp>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

Mathews, S., Abrahams, N., Martin, L. J., Vetten, L., Van Der Merwe, L., Jewkes, R. (2004) Every six hours a woman is killed by her intimate partner: A national study of female homicide in South Africa. *MRC Policy Brief*, no. 5. Dostupno na: <http://www.mrc.ac.za/policybriefs/woman.pdf>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

Mreža Žene protiv nasilja. Dostupno na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

Small Arms Survey (2016) A Gender Analysis of Violent Deaths. *Research Notes, Number 63*. Dostupno na: http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/H-Research_Notes/SAS-Research-Note-63.pdf, stranici pristupljeno 2.1.2018.

United Nations Economic and Social Council (2006) *Violence against women: Assessing the prevalence of violence against women in Canada*. Dostupno na: <http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.30/2006/8.e.pdf>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

United Nations Population Fund (2007) Domestic violence in Russia: Ending the silence. UNFPA. December 10. Dostupno na: http://www.unfpa.org/gender/docs/fact_sheets/domestic_violence_russia.doc, stranici pristupljeno 13.8.2017.

U.S. Department of Justice (2007) *FBI supplemental homicide reports*. Dostupno na: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/>, stranici pristupljeno 13.8.2017.

DANIJELA SPASIĆ*

DAG KOLAREVIĆ

ZORAN LUKOVIĆ

Femicide in Partnership Relations

In numerous studies in the world, the existence of femicide as a specific form of homicide has been confirmed, indicating its conditions and consequences and the strongest risk factors. The subject of this paper is femicide in intimate partnership, and the aim is to point to the specific characteristics of femicide in intimate partner relationships in Serbia, i.e. to present and analyse the data obtained in the empirical research of this form of murder. The empirical research of femicide in intimate partner relationships in Serbia was conducted in 2016 on the sample of 153 cases of murder of women in the context of intimate partnership, which occurred on the territory of Serbia (without Kosovo and Metohija) in the period from 2001 to 2015. The objectives of the research were to determine the existence and identification of risk factors for femicide. The data was collected from the criminal reports filed by the Ministry of Interior of the Republic of Serbia. The findings of the study confirmed the results of other studies in regard prevalence of femicide and the existence of the following risk factors: exposure of women to chronic intimate partner violence, the ava-

* Dr Danijela Spasić is Assistant professor at the Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade. E-mail: danijela.spasic@kpa.edu.rs.

Dr Dag Kolarević is Associate professor at the Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade E-mail: dag.kolarevic@kpa.edu.rs

Zoran Luković is Master manager (terrorism, organized crime and security). At the time of writing this article he was a Head of the Department for Planning and Development in the Directorate for Analytics in the Ministry of Interior of the Republic of Serbia. E-mail: zdlukovic@yahoo.com.

ilability of firearms, the influence of alcohol and psychoactive substances abuse, the presence of psychological disorders and illness and suicidal tendencies of perpetrators. By applying multidimensional scaling in analyzing elements of crime offending the specific position of suicides that occur in certain number of cases after femicide was pointed out. There was a slight tendency of absence of history of violence in cases where perpetrator of femicide committed suicide.

Keywords: Serbia, femicide, risk indicators, violence, weapons.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 435-458
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1703435W>
Pregledni rad
Priljeno: 5.6.2017.
Odobreno za štampu: 20.12.2017.

The Power of Restorative Apologies (Real and Imagined) for Victims and Offenders

LORENN WALKER*
CHERI TARUTANI
BEN FURMAN

Shame can be felt after causing harm and after being harmed by wrongdoing. Failure to address shame can increase the possibility of the victim-offender overlap, making victims more likely to offend and offenders more likely to be victimized. An online, individually applied, restorative apology process could help prevent the victim-offender overlap by helping heal harm. People who have caused harm are given the opportunity to be accountable and explore how they might help repair damage they have caused, while those harmed can address any violation and shame felt. Anecdotal evidence indicates restorative apologies delivered either personally, or only imagined, can help individuals heal from harm and trauma. Open access to restorative apology processes is provided at www.apologyletter.org. The purpose of this paper is to show how the confidential apology program can help people address harm and shame. Appendices A and B provide an imagined apology exercise and guidelines for preparing a combined apology and gratitude letter, which can assist individuals affected by wrongdoing.

Key words: *apology, shame, victim-offender overlap, restorative apology, solution-focused brief therapy, forgiveness*

* Lorenn Walker, JD, MPH, is a public health educator and restorative lawyer who directs Hawai'i Friends of Restorative Justice, USA. E-mail: lorenn@hawaiiifriends.org.
Cheri Tarutani, MSW, LCSW, is a social work instructor, University of Hawai'i, School of Social Work, USA. E-mail: tarutani@hawaii.edu.
Ben Furman, MD, is a psychiatrist and trainer, Helsinki Brief Therapy Institute, Finland. E-mail: ben@benfurman.com.

Introduction

Authors Ben Furman and Lorenn Walker developed and provide a free, confidential, and open access website www.apologyletter.org. The website provide an on-line program that engage users in restorative apology processes that apply solution-focused brief therapy principles (De Jong, Berg, 2013). An apology letter writing process and imagined apology processes for both victims and offenders¹ are provided.

Often people who are harmed from wrongdoing do not have the opportunity to engage in an apology process because the people who caused the harm are not identified or otherwise are not accountable and responsible. Apology is typically within the control of the person who caused the harm. Apology is left to offenders who provide them for victims. When no one is accountable for causing harm, and no apology is offered, giving power to the victim to engage in an imagined apology process can assist in healing their emotional harm. Additionally, providing an offender with the opportunity to imagine engaging in a process with the person that they harmed can provide a learning experience and the opportunity to address shame and guilt they may feel.

Users of the www.apologyletter.org program report that they experienced positive emotions from the processes that can be considered as *healing* experiences. Restorative apologies assist victims in identifying what they need to heal from any suffering from shame, while also offering offenders processes to address their shame and guilt. Anecdotal evidence from case studies also suggests that restorative apologies are beneficial. It is hypothesized that engaging in an apology process could help reduce the victim-offender overlap by addressing the shame associated with being both an offender and a victim.

This article describes the rationale for apology and the processes provided by www.apologyletter.org, including the victim-offender overlap and the healing needs for both victims and offenders. How preventing victimization and criminalization can save significant monetary costs is discussed. The practical application of the www.apologyletter.org programs is explained along

¹ The terms "victim" and "offender" are used only for simplicity here. The authors believe that these kinds of labels, which define individuals based on their experiences and behavior, are shortsighted. Every individual is more than what they have experienced. Human behavior and experiences are not permanent, and labels limiting an individual's potential, overlooks the possibility of all people.

with users' comments about the program's value. How addressing shame can help promote forgiveness and healing is discussed. Case examples of how apologies are delivered through a victim and offender meeting, and when no meeting occurs, are also provided. Finally, information about an apology and gratitude letter is provided along with an explanation of its usefulness.

What is the victim-offender overlap?

The victim-offender overlap describes the alternating relationship between being both a victim and an offender. The victim-offender overlap is one of the most consistent findings in criminology (Lauritsen, Laub, 2007). Shaffer reports that: Offenders are 1.5 to 7 times more likely than non-offenders to be victims, and victims are 2 to 7 times more likely than non-victims to be offenders (Shaffer, 2003: 1).

Entorf, who prepared an in-depth economic and "ecological rationality" analysis of German survey data covering victimization experiences and criminal activities, found that: "As regards the overlap of victimization and offending, anger seems to be the key motivation of retaliatory behavior, as stressed by many criminological and psychological research papers" (Entorf, 2013: 6). When a victim suffers continuous victimization, he or she may commit offenses in order to survive (Gaffney, 2012).

Many who commit crime suffered from victimization and hardship in childhood. According to Gaynes "adults and juveniles in trouble with the law are likely to have been victimized as children; to come from chaotic, troubled, and economically marginal families and neighborhoods; and to have failed at school" (Gaynes, 2005: 15).

The victim-offender overlap is robust, having been found in the United States as well as other countries, over time, across various contexts, and within various demographic subgroups. Further, the relationship has been observed with numerous victimization and offending measures despite a variety of control variables (Lauritsen, Laub, 2007; Jennings, Piquero, Reingle, 2012). The victim-offender overlap appears greatest for the "most severe crimes" (Tillyer, Wright, 2014: 34).

Despite what has been learned about the victim-offender overlap over the last few decades, it remains a complicated phenomenon that requires further research to better understand and prevent (Berg, Mulford, 2017).

Victim healing needs and the victim-offender overlap

Victims often suffer from trauma and a range of difficult emotions including shame and guilt (National Center for Victims of Crime, 2008). Ignoring suffering and the healing needs of harmed people can model that response as acceptable social behavior (Bandura, 1973). The maltreatment of children illustrates this. Being maltreated as a child approximately doubles the probability of engaging in many types of crime as an adult (Currie, Tekin, 2006).

The high percent of incarcerated people who suffered child abuse also validates the victim-offender phenomenon. According to Harlow, “between 6% and 14% of male offenders and between 23% and 37% of female offenders reported they had been physically or sexually abused before age 18” (Harlow, 1999: 1). An informal survey of imprisoned men under the care of a former Hawai’i state prison medical director showed that over eighty percent reported being sexually abused in their youth (Thorburn, 2016).

Offender healing needs and the victim-offender overlap

Restorative processes help repair harm and generate understanding. When someone who has harmed another understands how their behavior impacted the other person’s life, livelihood, and the lives of others, the opportunity to experience empathy arises. Brain research of people identified as psychotic that participated in restorative justice processes indicates that these individuals too have the capability of experiencing empathy (Reisel, 2015).

Additionally, being labeled an *offender* can influence one’s belief that she or he is inherently unredeemable and more likely to engage in wrongdoing (Schur, 1984). It is likely too that an offender could have been previously labeled *victim*.

Restorative processes help prevent labeling people as victims and offenders. Instead, restorative processes focus on addressing the harm and individ-

ual needs for healing. Removing labels removes the belief that one is unredeemable along with the shame associated with it. When one is given the opportunity to work on making things right, the focus shifts from shame of self, to the pragmatic experience of how repairing harm may be addressed.

A problem with the adversarial and autocratic criminal justice system is that it generates self-absorption of the accused instead of motivating them to care about and address the victim's plight. The mainstream criminal justice system does not generate significant opportunities for offenders to understand how they could help repair harm in practical ways. Instead, it provides disincentives for being accountable and responsible for harmful behavior (Van Ness, Strong, 2015). The criminal justice process primarily focuses on finding guilt and ordering punishment. It is shame based, autocratic, paternalistic, and lacks effective processes for offenders to learn and repair harm that they have caused. The criminal justice system stifles rehabilitation and instead perpetuates the victim-offender overlap.

Preventing victimization and criminalization saves money and resources

Communities, governments and taxpayers pay high monetary costs by failing to meet the needs of victims, and failing to help offenders rehabilitate, especially in incarceration and correction costs. Upon release from prison, social services for the formerly incarcerated and their families, and legal interventions for those who continue to offend, contribute to a myriad of financial, social and emotional costs. In the area of child abuse alone, victimization costs are enormous. "The total lifetime economic burden resulting from new cases of fatal and nonfatal child maltreatment in the United States in 2008 is approximately \$124 billion. In a sensitivity analysis, the total burden is estimated to be as large as \$585 billion" (Fang et al., 2012: 156).

The saved resources from preventing child maltreatment cases from entering the justice system could be used more wisely for educational and social programs (Roberts, 2002). For people incarcerated, shifting priorities from punishment and imprisonment to care and treatment, could help address the victim-offender overlap. One simple and inexpensive approach to help address

the victim-offender overlap is providing the opportunity for individuals to engage in restorative apologies to help them process shame and guilt.

Restorative apologies promote healing and provide redemption rituals

To prevent crime, healing opportunities for victims and redemption opportunities for offenders need to be provided. Apology is “symbolic reparation” and considered one of the most powerful strengths of restorative practices for victims (Braithwaite, 2003: 326).

Restorative apologies can improve the well being of individuals who are harmed and individuals who have harmed others as well. Even when an apology is only imagined, it can help an individual reconcile harm, whether they caused it or were harmed by another. Restorative apologies are a tool that can help people heal, which has potential for preventing the victim-offender overlap.

A restorative apology considers how one was affected by wrongdoing. It asks what might be done to help repair the harm. Restorative practices offer the opportunity for expressing and receiving apologies. This necessarily requires an offender to take responsibility for causing harm when apologizing regardless of whether or not the victim will accept the apology.

Apology is a vital human ritual for those whose behavior caused harm and for those who were harmed (D’Costa, 2011). Restorative justice offers principles for making a meaningful apology whether one meets with others involved in the wrongdoing or simply goes through the process of developing an apology independently. It is a ritual process that can help bring personal healing and peace for both the victim and the offender.

Aaron Lazare’s extensive apology research of its nature, history, and importance in human relationships, shows that not all apologies are helpful. He describes a “failed apology” as one where the apologizer has not “acknowledged the offense and may not even believe an offense was committed” or suggests that the problem is the offended person’s “sensitivity” (Lazare, 2005: 8). Failed apologies include: “I apologize for whatever I may have done” and “If you were hurt, I am sorry.” These kinds of apologies are in contrast to a restorative apology, which includes specifically describing what one did that was harmful.

The restorative apology on line program

Authors Furman and Walker created and first provided the free and confidential www.apologyletter.org program in 2009, and have maintained it as an open access resource since then. The program provides guidelines on how to prepare restorative apologies. The apology program was developed after Furman made a similar program for youth. The original multilingual program, *Sorry Letter*, can be found at the *Kids' Skills Website* www.kidsskills.org under the menu heading *Steps of Responsibility*. Inspired by the novel idea of Furman's *Sorry Letter*, Walker collaborated with him to create a version of the program for adults. Together they created the www.apologyletter.org program that includes foundational elements of restorative justice and solution-focused brief therapy for both victims and offenders to engage in processes to promote healing from harmful behavior and shame.

The www.apologyletter.org website offers four programs for users to interact with. One program is for designing an earnest apology letter; a second one is for imagining an interactive process of apology; a third one is for imagining the interactive process of forgiveness; and a fourth program is provided for dealing with difficult or traumatic life events. The programs are for both those who have caused harm and those who have been harmed. They can be used by anyone who has experienced an everyday minor conflict or a serious incident of wrongdoing.

The website is provided in eight languages: English, Dutch, Finnish, German, Japanese, Spanish, Serbian and Swedish. Program users in Brazil, China, and the Czech Republic are also interested in translating it into their languages.

Imagined apology and the solution-focused approach

While restorative processes are mainly known for providing direct encounters for people affected by specific incidents of crime and wrongdoing, they can also benefit individuals who never meet in person. In 2002, Walker in consultation with Insoo Kim Berg, co-founder of solution focused brief therapy, which www.apologyletter.org also applies, developed a process to provide victims with a restorative process to address their harm without knowing or meeting with the person who harmed them (Walker, 2004).

Solution-focused brief therapy can assist individuals to independently address harm and suffering. Instead of analyzing problems, the solution-focused approach asks people facing difficulties: What would you like instead of the problem? (Bannink, 2007).

Imagining a preferred future can assist people who have been hurt by crime and those who have caused harm and crimes. Harmed individuals can imagine a restorative encounter and what it would be like to receive an apology. Likewise people who have hurt others can also imagine providing an apology. The process of simply imagining what it would be like to receive an apology, or provide an apology, can shift thinking and be a helpful healing experience.

With Berg's assistance, Walker developed a 12-week course, *Restorative Justice as a Solution-Focused Approach to Conflict & Wrongdoing*, which has been provided to hundreds of imprisoned people in Hawai'i (Walker, Sakai, 2006). During the 12-week program, participants are invited to engage in an *imagined apology exercise* based on the www.apologyletter.org program. The imagined apology exercise has eight steps, which are included on two pages (Appendix A pp. 1-2). The exercise provides the same steps in the "Help me imagine a healing encounter with someone who has hurt me" process, which www.apologyletter.org provides.

The exercise begins with the participant first assigning a number indicating the level of disturbance that they currently feel about the injustice they experienced. The scale goes from "1 Not disturbed (able to move on)" to "5 Very disturbed (not able to talk about it)."

The second step asks the individual to imagine that the person who harmed them comes to them and says that they regret what they did and they are genuinely sorry for having hurt them.

The third step asks the individual to imagine and write out exactly how this person would describe the harm that they caused.

The fourth step asks the individual to imagine what the person would say that they learned from their harmful behavior.

In step five the individual imagines what the person could say that would convince them that the offender was genuine and would never do similar harmful acts in the future.

Step six asks the individual to imagine that the offender suggests they do something to make up for the harm they caused. Step six also asks the indi-

vidual to imagine what she or he hopes the offender would suggest to make things right.

Step seven asks the individual to imagine accepting the apology with the belief that the person does whatever they said they would do. This step also asks the individual to imagine how this would affect her, and what one small thing would be different in her life because of this?

Finally, step eight concludes the exercise with the same scaling question asked in step one that rate the individual's disturbance level concerning the injustice they suffered after they complete the process.

The data on the scaling differences cannot be analyzed because the program is confidential and the authors have no access to it, but there is anecdotal evidence it is helpful as described below. Participants' comments indicate generally that the program is helpful for them in addressing harmful and traumatic hardships.

User responses to www.apologyletter.org

The methodology for evaluating the program's effectiveness is basic. Users are asked open-ended questions requesting feedback about their experiences using www.apologyletter.org at the end of each program.

To date, seventy-five people have submitted comments about their experiences using programs that have been reviewed. Most are short comments including: "Great!" "Beautiful" "Love this program!" and "I like it!" Other users have provided lengthier responses.

A Spanish language user said: "I am delighted. This app makes me think about my own limitations. It has given me a space for calmness and serenity. It also assures me that I am doing the right thing." Another Spanish language user said: "I love it, it made me think about my limitations. It has given me a place of peace and tranquility, plus the certainty of doing the right thing."

A Finnish language user said: "what a miracle healing." An English language user commented: "The program is incredibly productive. It put all the things I was thinking and feeling into focus. I believe after a traumatic experience, things become distorted. The path to healing even when progress is made is hard to see accurately. The program helps put mental and emotional glasses on the process."

Another English user commented: "I think that this is a wonderful program. It not only helps you organize your thoughts, it also creates an alternative path towards the healing. As you answer each question you gain another piece that you need toward your own personal healing. I am recommending this to my family and friends and will be using it to communicate with my siblings. It removes the emotion and makes your communication come across way clearer."

A third English language user said the program was, "Great. Like a 'wise' friend asking useful questions." A common theme in the favorable comments is that the program helps users organize their thoughts.

Only four users, or less than one percent of the total seventy-five comments, said something considered unfavorable. A Dutch user found the program: "Very disappointing, now feel worse than before." An English user said: "Totally unhelpful." Two comments were considered *mixed*, not either positive, negative or favorable, which were: "Not sure where this is leading" and "Don't know right now."

Case examples of an imagined apology for victims and offenders who never meet

Two cases illustrate how an imagined apology without the victim meeting with the offender can be healing. The cases each concern author Lorenn Walker. The first case concerns sex abuse and how both a personally delivered apology and an imagined apology were healing for her.

Walker's earliest memories of the sex abuse began at such a young age she cannot remember when it started, but it ended by the time she was nine years old. It was first committed by one person, and then another. When she was twelve years old the second individual who abused her personally apologized. This person told Walker that their behavior was terribly wrong, that they were deeply sorry, and they promised to protect her if anyone tried to abuse her in the future. The first person that abused her never acknowledged or apologized for the abuse.

The difference between how Walker views the abuser who personally apologized and the one who did not, is striking. While she has no on going personal relationships with either of the individuals, she feels compassion and

trust toward the second abuser who apologized and general apprehension toward the person who did not.

Walker imagined an apology from the first abuser who never apologized. She followed www.apologyletter.org guidelines under the heading *Forgiveness* to "Help me imagine a healing encounter with someone who has hurt me" that are contained in Appendix A the Imagined Apology Exercise, described above.

Walker engaged in the process as directed without the offender's participation, and without any acknowledgement and accountability of wrongdoing on their part.

Stating what she hoped for and imagining a positive encounter with the person who harmed her had healing results. The process was a ritual confirming her self-worthiness. She felt a greater sense of agency in exercising personal control by engaging in the process, which improved her feelings. Imagining that the abuser acknowledged his wrongdoing gave her a sense of freedom and decreased the apprehension she felt about the person. It was a healing experience.

The effect of the imagined apology exceeded her expectations. She expected to find it easier to understand the offender who did not apologize, but found she was able to decrease her personal sense of discomfort and disturbance by engaging in the program. Since first doing the exercise in 2009, she has done it several more times for the abuse, and also for an assault she experienced as a young adult.

In this second case, when Walker was 24 years old, an unknown and never apprehended assailant seriously injured her in an attempted rape and murder (National Public Radio, 2014). She was intoxicated in Waikiki when the crime occurred. She felt shame believing her choice to drink alcohol was a character deficit that put her in a dangerous situation, which almost cost her life, and almost left her five-year-old child without a mother.

Walker forgave the offender about four months after the assault. Ironically the harm she experienced created a path to a new and improved life for her and her daughter, but she struggled forgiving herself for many years. She did not admit publically that she was intoxicated, or share the true details about the assault, until she forgave herself several decades after it occurred.

Case example of apology for serious crime with victim and offender meeting

The benefit of apology for serious crime is illustrated in a restorative dialogue that Walker facilitated for a mother, her daughter, and the man who murdered their husband and father.

In the late afternoon of February 24, 2004, Bob Shapel believed he was stopping his tool sales truck to help two men who needed help in rural Washington State. He planned to help the men and then head home for dinner with his wife Colleen of almost 30 years, and their adult daughter Melissa. Careful to be on time, and if not, always quick to let people know he would be late, Colleen and Melissa got worried when Bob did not call or come home for dinner. Unknown to them, the men Bob had stopped to help had robbed and murdered him. After a sleepless night and hours of worry and fear, Bob's body was found, and his family was thrown into a terrible abyss that would take them years to recover.

The men were apprehended hours after Bob's murder. The death penalty was originally sought, but the men pled guilty and were sentenced to life in prison. One of the men, William Schorr, took responsibility and agreed to participate in a July 2011 restorative dialogue seven years after Bob's murder. Walker facilitated the meeting with Colleen, Melissa, and William, which was filmed and broadcast on the Oprah Winfrey Network in 2011 (Hansen, 2013; Schorr, 2013; Walker, 2013).

The five-hour meeting was held in a high security Washington penitentiary. William prepared an apology letter for Colleen and Melissa that he delivered during the meeting. Since the restorative encounter, Lorenn has stayed in contact with Colleen, Melissa, William, and his mother.

Melissa explained in 2016 how William's apology affected her five years after she received it:

"One of the things victims do not have the chance to do is to confront the killer. I sat countless times behind him [William Schorr] in the courtroom, heard the attorneys speak on his behalf and wondered what he felt and what he had to say for himself. When I had the opportunity to sit down in front of him [seven years later], what happened next was what I had hoped I would hear for years. I heard the truth. I heard remorse. I heard someone take accountability. Our conversation began awkward as one could imagine, but I had needed

and wanted to hear details about my father's murder since it had happened. Of course I had read the confessions and spoke with law enforcement, but it meant so much more coming from the person who was there. As our time was coming to a close, William took out a letter and read what I consider to be an apology. For the first time since my father had been murdered, 7 years later, I heard him take responsibility for his actions and apologize to my face. There is this persona that I had attached to my father's killers and prior to my restorative justice process, I had likened and labeled them as monsters. It is almost easier to process that they had to be a monster—a regular person couldn't commit such an atrocious act—and yet there I sat across from a regular person who made horrible decisions one day. I think I was very open to his apology. I needed to let go of the hurt and anger I had towards him and hearing him speak from the heart allowed me to look past what he did as a murderer and view him as a person" (Shapel Hansen, 2016).

Apology can be a vital process for people to heal from the most serious kind of wrongdoing. Sometimes we do not have the opportunity to experience an apology directly, or we do not have the opportunity to give an apology directly, yet even in those cases we can still benefit from the apology process.

Restorative apologies address shame and promote forgiveness

Addressing shame helps prevent future harm (Braithwaite, 1999). Assisting people in reducing the harmful effects of trauma, and helping them find ways to heal from abuse and victimization, could help them avoid the victim-offender overlap.

The imagined apology process helped Walker forgive herself by addressing her shame. Going through the details of the program including imagining that the assailant was accountable for the harm he caused, thinking of what she hoped he would have learned, and what he would say he would do to repair the harm, and finally in realizing the difference in how she felt about the assault before and after she did the exercise, helped Walker forgive herself.

Forgiveness is a personal concept. For many it is simply what Gerald Jampolsky describes: "Forgiveness is the letting go of the past" (Jampolsky, 2010:

57), and nothing more. Forgiveness does not require understanding what caused the wrongdoing, and it does not require having a repaired relationship with the offender. Those forgiven do not even need to know forgiveness has occurred to assist victims. Forgiveness can simply be something the for-giver does for the self (Tutu, 2000).

Fred Luskin, who created and directed the Stanford Forgiveness Project, has studied and worked with many victims, including parents whose children were murdered. He teaches forgiveness as a learned skill. He defines forgiveness as:

"The experience of peace and understanding that can be felt in the present moment. You forgive by challenging the rigid rules you have for other people's behavior and by focusing your attention on the good things in your life as opposed to the bad. Forgiveness does not mean forgetting or denying that painful things occurred. Forgiveness is the powerful assertion that bad things will not ruin your today even though they may have spoiled your past" (Luskin, 2003: 13).

People who harm others also need to forgive themselves. We want people to learn from bad behavior and not repeat it. We want people to know that "each of us is more than the worst thing we've ever done" (Stevenson, 2015: 290).

In 2011, Tangney, Stuewig and Hafez reviewed how shame, guilt and remorse may influence offender behavior. They analyzed Braithwaite's reintegrative shaming theory, which focuses on a person's behavior rather than their characteristics, and compared it with psychological theories about shame and guilt, and concluded that restorative justice interventions "seem especially promising" (Tangney, Stuewig, Hafez, 2011: 718).

There is a need for programs like www.apologyletter.org that do not require meetings between victims and offenders. Meetings between the people harmed and those who caused it are simply impossible often. In the United States, over seventy percent of all reported crimes go without anyone being arrested or charged (Federal Bureau of Investigation, 2014). In theft cases it is understandable that the person whose property was stolen, and the person who stole it, are often unidentified, but even in non-fatal violence cases, forty percent of the perpetrators are also unknown (Harrell, 2012).

People who caused harm will not always take responsibility for their behavior or be accountable for it. In most cases victims cannot rely on offenders being responsible for wanting to make things right. It is natural to feel anger when one is harmed by another, but eventually facing a painful and unjust situation, and doing whatever is within one's control to deal with the problem, is necessary (Frankl, 1985).

As Luskin points out too: "When we blame another person for how we feel, we grant them the power to regulate our emotions. In all likelihood, this power will not be used wisely, and we will continue to suffer" (Luskin, 2003: 29). When our healing needs are in someone else's control, we give them "power to regulate our emotions." Like Luskin stresses, this is probably not wise and is unlikely to be healing.

Failing to provide people who engaged in harmful behavior with opportunities to learn from their mistakes, and to work to make things right, risks future harm. Offenders, as well as victims, often feel shame and guilt. Psychology theory distinguishes shame as being an inherent characteristic of a person, while guilt concerns a person's behaviors (Tangney, Stuewig, Martinez, 2014). Offenders need the opportunity to understand and address the harm they may have caused to address including their shame and guilt. They need opportunities for healing and some hope they can work to repair harm they caused.

Formerly incarcerated people also suffer from stigmatization in a range of areas, which makes law-abiding behavior more difficult (Moore, Tangney, Stuewig, 2016). Processes that assist offenders in helping them to analyze and understand their feelings and behaviors gives them an opportunity to gain self-insight and the possibility of cognitively addressing damaging stigma.

Today, Walker readily discusses how the childhood abuse, and the assault she suffered, motivated her justice and public health work. Her painful and harmful experiences, including feeling shame as a victim, the apology she received as a child, and the value of imagined apologies, have helped her appreciate the power victims and offenders have in working to create more meaningful and positive lives no matter what happened in the past.

Combining apology with gratitude

The need for a combined apology and gratitude letter was discovered while providing the 12-week program on restorative justice and solution-focused approaches for imprisoned people. Many incarcerated individuals not only want to make apologize to the people that they have hurt, but they also want to thank these same people for having helped them. For example, a woman who was addicted to drugs stole property from her mother. She was deeply sorry about the theft and wanted to apologize to her mother who was also caring for her children while she was imprisoned. The imprisoned woman felt both remorse and wanted to apologize, while also feeling gratitude for her mother's care of the children. A combined apology and gratitude letter was developed to serve both purposes.

The combined apology and gratitude letter in Appendix B is based on restorative apology letter guidelines. It is also based on Martin Seligman's positive psychology work. Seligman developed a gratitude letter exercise for his graduate students at the University of Pennsylvania (Seligman, 2004). His research found positive effects from writing and delivering a gratitude letter including positive feelings lasting at least one month after completion (Seligman et al., 2004). The apology and gratitude guidelines in Appendix B incorporate Seligman's work. The guidelines have been used hundreds of times by incarcerated women in Hawai'i.

Conclusion

A restorative apology and the www.apologyletter.org program are practical and useful tools that specifically describe behavior that has caused harm or an offense, which offenders and victims often feel shame and guilt about. A restorative apology describes what the apologizer has learned from their harmful behavior and how they will commit to behaving differently under similar circumstances in the future. The apology additionally offers suggestions for how the apologizer might repair the harm caused and gives the victim the opportunity to meet personally to discuss the matter and explain how they would like the apologizer to repair the harm. Unlike other forms of apologies that are not

restorative, the apologizer does not ask the victim to accept the apology. The apologizer asks nothing of the victim, not even to read the apology.

Both real and imagined restorative apologies can improve the wellbeing of individuals who are harmed by addressing shame and dealing with guilt in a healing process. Restorative apologies can also help individuals who have harmed others by focusing on what they can do to repair harm caused by the wrongdoing. By openly admitting the harm caused and willingness to address the healing needs of those harmed, offenders also take steps toward their own healing and improved self-insight.

Even when an apology is only imagined, it can help an individual reconcile harm, whether they caused it or were harmed by another. In the best cases victims and offenders develop gratitude. Restorative apologies are a tool that can help people heal, which have the potential to end the cycle of the victim-offender overlap. Further research into restorative apologies and the victim-offender overlap should be conducted.

References

- Bandura, A. (1973) *Aggression: A Social Learning Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Bannink, F. (2007) Solution-focused brief therapy. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 37, pp. 87–94.
- Braithwaite, J. (1999) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2003) Does Restorative Justice Work? In G. Johnstone (ed.) *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources, Context*. Devon, UK: Willan Publishing, pp. 320-352.
- De Jong, P., Berg, I. (2013) *Interviewing for Solutions*. Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole.
- Fang, X., Brown, D., Florence, C., Mercy, J. (2012) The economic burden of child maltreatment in the United States and implications for prevention. *Child Abuse & Neglect*, 2, pp. 156-165.
- Frankl, V. (1985) *Man's Search for Meaning*. New York: Touchstone.
- Jampolsky, G. (2010) *Love is Letting Go of Fear*. New York: Random House.

Lorenn Walker, Cheri Tarutani, Ben Furman *The Power of Restorative Apologies (Real and Imagined) for Victims and Offenders*

Jennings, W., Piquero, A., Reingle, J. (2012) On the Overlap between Victimization and Offending: A Review of the Literature. *Aggression and Violent Behavior*, 17, pp. 16-26.

Lauritsen, J., Laub, J. (2007) Understanding the Link between Victimization and Offending: New Reflections on an Old Idea. *Crime Prevention Studies*, 22, pp. 55-75.

Lazare, A. (2005) *On Apology*. UK: Oxford University Press.

Luskin, F. (2003) *Forgive For Good*. New York: Harper One.

Moore, K., Tangney, J., Stuewig, J. (2016) The Self-Stigma Process in Criminal Offenders. *Stigma Health*, 3, pp. 206-244.

Reisel, D. (2015) Towards a Neuroscience of Restorative Justice. In T. Gavrielides (ed.) *The Psychology of Restorative Justice: Managing the Power Within*. Farhham, UK: Ashgate Publishing, pp. 49-63.

Roberts, D. (2002) *Shattered Bonds: The Color of Child Welfare*. New York: Civitas Books.

Schur, E. (1984) *Labeling Women Deviant: Gender, Stigma, and Social Control*. New York: McGraw-Hill.

Shapel Hansen, M. (2016) Personal communication with Lorenn Walker, January 4, 2016.

Seligman, M. (2004) *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Atria Books.

Seligman, M., Steen, T., Park, N., Peterson, C. (2004) Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions. *American Psychologist*, 5, pp. 410-421.

Stevenson, B. (2015) *Just Mercy: A Story of Justice and Redemption*. New York: Spiegel & Grau.

Tangney, J., Stuewig, J., Hafez, L. (2011) Shame, Guilt and Remorse: Implications for Offender Populations. *The Journal of Forensics Psychiatry and Psychology*, 5, pp. 706-723.

Tangney, J., Stuewig, J., Martinez, A. (2014) Two Faces of Shame: Understanding Shame and Guilt in the Prediction of Jail Inmates' Recidivism. *Psychological Science*, 3, pp. 799-805.

Tillyer, M., Wright, E. (2014) Intimate Partner Violence and the Victim-Offender Overlap. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1, pp. 29-55.

Thorburn, K. (2016) Personal telephone conversation with Lorenn Walker, 13 July, 2016.

Tutu, D. (1999) *No Future Without Forgiveness*. New York: Image.

Van Ness, D., Strong, K. (2015) *Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice*. New York: Routledge.

Internet Sources

Berg, M., Mulford, C. (2017) Reappraising and Redirecting Research on the Victim-Offender Overlap. *Trauma, Violence & Abuse Review Journal*. Available at: <https://doi.org/10.1177/1524838017735925>, page accessed 10.11. 2017.

Currie, J., Tekin, E. (2006) Does Child Abuse Cause Crime? *National Bureau of Economic Research*. Available at: <http://www.nber.org/papers/w12171.pdf>, page accessed 5.10.2017.

D'Costa, K. (2011) It's Hard for Me to Say I'm Sorry: Deconstructing Rituals of Reconciliation, *Anthropology in Practice*. Available at: <http://www.anthropologyinpractice.com/2011/06/its-hard-for-me-to-say-im-sorry.html>, page accessed 4.5. 2017.

Entorf, H. (2013) Criminal Victims, Victimized Criminals, or Both? A Deeper Look at the Victim-Offender Overlap. In: IZA Discussion Papers. *RePEc:iza:izadps:dp7686*. Available at: http://www.iza.org/conference_files/riskonomics2012/entorf_h97.pdf, page accessed 6.7.2017.

Federal Bureau of Investigation (2016) Federal Bureau of Investigation, *2014 Crime in The United States*. Criminal Justice Information Services Division. Available at: <https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2014/crime-in-the-u.s.-2014/offenses-known-to-law-enforcement/clearances/main>, page accessed 8.9. 2017.

Gaffney, P. (2012) *Extending the Vision Reaching Every Victim*. Law Enforcement Today. Available at: <http://www.lawenforcementtoday.com/2012/04/26/national-crime-victims-rights-week/#sthash.EMRQLaHn.dpuf>, page accessed 4. 5. 2017.

Gaynes, E. (2005) Reentry Helping Former Prisoners Return to Communities. *Technical Assistance Resource Center of the Annie E. Casey Foundation*. Available at: <http://www.nationaltasc.org/wp-content/uploads/2012/11/Reentry-Helping-Former-Prisoners-Return-to-Communities-Annie-E.-Casey-Foundation.pdf>, page accessed 4. 9. 2017.

Hansen, M. (2013) Picking Up the Pieces: Confronting a Killer. *Inspiring Innovation, Restorative Justice Week*. Correctional Service Canada. Available at: <http://lorenwalker.com/articles/CanadianRJkit2013.pdf>, page accessed 10. 5. 2017.

Harlow, C. (1999) *Prior abuse reported by inmates and probationers*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Available at: <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/parip.pdf>, page accessed 4.9. 2017.

Lorenn Walker, Cheri Tarutani, Ben Furman *The Power of Restorative Apologies (Real and Imagined) for Victims and Offenders*

Harrell, E. (2012) *Violent Victimization Committed by Strangers, 1993 – 2010*. Special Report U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Available at: <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vvcs9310.pdf>, page accessed 4.9.2017.

National Center for Victims of Crime (2008) *The Trauma of Victimization*. Available at: <https://www.victimsofcrime.org/help-for-crime-victims/get-help-bulletins-for-crime-victims/trauma-of-victimization>, page accessed 8. 6. 2017.

National Public Radio (2014) After Assault, Woman finds Hope and Career in Restorative Justice. Special Series, *My Big Break*. Available at: <http://www.npr.org/2014/07/06/329230105/after-assault-woman-finds-hope-and-career-in-restorative-justice>, page accessed 3.3. 2015.

Schorr, W. (2013) Restorative Dialogue: If You Have the Opportunity, It's Worth It. *Inspiring Innovation, Restorative Justice Week*. Correctional Service Canada. Available at: <http://lorennwalker.com/articles/CanadianRKit2013.pdf>, page accessed 10. 5. 2016.

Shaffer, J. (2003) *The Victim-Offender Overlap: Specifying the Role of Peer Groups*. U. S. Department of Justice Report Document No 205126. Available at: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/205126.pdf>, page accessed 4.10. 2017.

Walker, L. (2004) Restorative Justice Without Offender Participation: A Pilot Program for Victims, International Institute for Restorative Practices, *E Forum*, 1-6. Available at: <http://lorennwalker.com/articles/lwalker04.pdf>, page accessed 5. 6. 2017.

Walker, L. (2013) Witnessing and Being Present With Suffering: A Power of Restorative Dialogue. *Inspiring Innovation, Restorative Justice Week*. Correctional Service Canada. Available at: <http://lorennwalker.com/articles/CanadianRKit2013.pdf>, page accessed 10.5.2016.

Walker, L., Sakai, T. (2006) A Gift of Listening for Hawai'i Inmates. *Corrections Today*. Available at: http://lorennwalker.com/articles/Walker_Sakai%20-%20dec06.pdf, page accessed 5. 6. 2017.

LORENN WALKER*
CHERI TARUTANI
BEN FURMAN

Moć restorativnih izvinjenja (stvarnih i zamišljenih) za žrtve i učinioce

Nakon nanošenja štete ili trepljenja štete usled nekog povređujućeg ponašanja može da se javi osećanje stida. Ukoliko se osećanje stida zanemari, povećava se verovatnoća da će doći do preklapanja uloga žrtve i učinioca, što rezultira time da su veće šanse da žrtve izvrše neko delo i drugome nanesu štetu, a da, sa druge strane, učinioci budu viktimizirani. Invididualno primenjen onlajn restorativni proces izvinjenja bi mogao da spreči preklapanje uloga žrtve i učinioca tako što će umanjiti efekte štete (povrede) koja je naneta. Ljudima koji su naneli štetu daje se prilika da prihvate odgovornost i da pronađu način kako da nanetu štetu poprave, dok oni kojima je šteta naneta mogu da se bave povredom i sopstvenim osećanjem stida. Anegdotalni dokazi ukazuju da restorativna izvinjenja, bilo da su izražena lično ili imaginarno, mogu da pomognu osobama u procesu oporavka od povrede i traume. Otvoren pristup procesima restorativnog izvinjenja je dostupan na internet stranici www.apologyletter.org. Cilj ovog rada je da pokaže kako poverljiv program izvinjenja može da pomogne ljudima u bavljenju povredom i osećanjem stida. Prilozi A i B sadrže vežbe imaginarnih izvinjenja i uputstva za pripremu kombinovanog pisma zahvalnosti i izvinjenja, što sve skupa može da pomogne pojedincima koji su doživeli neko povređujuće ponašanje.

Ključne reči: izvinjenje, stid, preklapanje uloge žrtve i počinioca, restorativno izvinjenje, kratka terapija usmerena na rešenje, praštanje.

* Lorenn Walker, JD, MPH, je edukatorica u oblasti javnog zdravlja i restorativna advokatica koja vodi organizaciju Havajski prijatelji restorativne pravde, SAD. E-mail: lorenn@hawaiiifriends.org.

Cheri Tarutani, MSW, LCSW, je predavač u oblasti socijalnog rada, Fakultet za socijalni rad, Univerzitet Hawai'i, SAD. E-mail: tarutani@hawaii.edu.

Ben Furman, MD, je psihijatar i trener u Helsinškom institutu za kratku terapiju, Finska. E-mail: ben@benfurman.com

APPENDIX A

Imagined Apology Exercise

- 1) Think of a time someone hurt you and on the scale below and circle how disturbed you are about the injustice today:

1	2	3	4	5
Not disturbed (can move on)	A little disturbed (bit bothersome)	Medium disturbed (mixed disturbed & not)	Disturbed (fairly irritated)	Very disturbed (can't discuss)

- 2) Imagine the person has now come to you and says after serious thinking s/he regrets what they did that hurt you and they wish to apologize to you. You may hesitate at first but decided you want to hear what they have to say. After you listen you genuinely believe they are sorry for how they harmed you.
- 3) The person starts the conversation by telling you honestly what they did that hurt you. What do you imagine they would say that they did to you? Write out her/his what they would say they did to you:
- 4) Next s/he says s/he is truly sorry and has been thinking about it and has learned a lesson from her/his bad behavior. Write out what would you hope s/he would say to you that s/he learned:
- 5) S/he also says s/he will never do anything similar like what s/he did to you to another person again. Write below what you hope that s/he would say that could convince you s/he will never do it again:
- 6) S/he ends the conversation by saying that if you agree, s/he wants to do something to help repair the harm s/he has caused you. Write out what you hope s/he suggests that might help repair some of your harm and make things better for you:
- 7) Imagine you accept the apology and s/he actually does what s/he said they would do. How will that affect your life today? What is one small thing will be different in your life as a result of s/he doing this?

APPENDIX A p.2

8) Circle on the scale below circle how disturbed you are about what happened now:

1	2	3	4	5
Not disturbed	A little disturbed	Medium disturbed	Disturbed	Very disturbed
(able to move on)	(bit bothersome)	(mixed disturbed & not)	(fairly irritated)	(can't discuss)

APPENDIX B

Gratitude & Apology Letter Guidelines

Thanking people is vital for positive relationships. Some people we are grateful for have also been hurt unintentionally, and sometimes intentionally, by our actions. We can express both gratitude and make a meaningful apology in one letter. The following guidelines may be used for writing a combined gratitude and apology letter. (Please respect and do not contact anyone subject to a protective order concerning you). These guidelines are based on work by Dr. Martin Seligman, founder of positive psychology, Dr. Ben Furman a psychiatrist and trainer from Finland, and Lorenn Walker, Hawai'i public health educator, trainer and restorative lawyer. Furman and Walker developed and provide www.apologyletter.org.

[fill in [bracketed] information with the specific facts about your situation and **copy what is in bold**
[write your name & address on letter] [fill in date you are writing letter]

Dear [person's name you are grateful for and who you have also hurt. If more than one person is involved please write each person a separate letter]:

First, I want to thank you and to express my gratitude to you for *[Describe what specifically the person did that has made a meaningful difference in your life that you are grateful for]*

You have made a difference because *[Describe the meaningful difference the person you are thanking has made for others, e.g. "Your taking care of (child's name) has helped (her or him survive)..."]*

I deeply appreciate and am thankful for all your hard work and kindness in *[doing whatever they did that you are thanking them for]*

Second, I want to apologize to you for *[Describe what you did to the person named above that was hurtful, wrong, or unfair towards him/her]*

I want you to know that I truly regret my behavior.

I have been thinking about what happened and I feel that I have learned a lesson. I have learned that: *[Describe what you have learned]*

I will never do anything similar again, to you or to anyone else. I am determined to deal differently with similar situations in the future. In similar situations I will: *[Describe what you will do different in the future]*

I wish there was a way for me to try and make up for what I did to you. If you have any ideas for how I might repair the harm I caused, I will try my best to do it. One possibility I thought of is: *[Describe what you might do to make it up to the person you have hurt]*

I am also willing to listen to you and meet with you in person to discuss this situation too if you wish. Please let me know if you want to meet, or if there is anything else I can do to make things right.

You are free to accept or reject this apology. I have wronged you and I don't want you to feel any pressure from me to accept my apology. That is a different matter and totally up to you.

Yours sincerely, *[or love, aloha, etc. & your name]*

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 3, str. 459-465
ISSN: 1450-6637

XVII Annual Conference of the European Society of Criminology *Challenging 'Crime' and 'Crime Control' in Contemporary Europe*

Sedamnaesta godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju
Izazovi 'kriminaliteta' i 'kontrole kriminaliteta' u savremenoj Evropi
Kardif, Velika Britanija, 13-16. septembar 2017. godine

Od 13. do 16. septembra 2017. godine u Kardifu (Velika Britanija) održana je sedamnaesta po redu godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju pod nazivom *Izazovi 'kriminaliteta' i 'kontrole kriminaliteta' u savremenoj Evropi*.¹ Domaćin ovogodišnje konferencije bio je Univerzitet u Kardifu. Konferencija je okupila oko 1000 učesnika iz Evrope i vanevropskih država, koji su imali prilike da iznesu nalaze svojih istraživanja, razmene iskustva i znanja sa kolegama i dobiju ideje za nove istraživačke projekte. Glavna tema konferencije odnosila se na kritičko preispitivanje izazova koje kriminalitet i kontrola kriminaliteta donose u savremenom evropskom kontekstu. Rad na konferenciji odvijao se kroz tri plenarne sesije, oko 300 tematskih sesija i 56 poster prezentacija.

Na otvaranju konferencije prisutnima se obratila predsednica Evropskog udruženja za kriminologiju prof. dr Rossella Selmini sa Univerziteta u Minesoti (University of Minnesota). U svom predsedničkom obraćanju ona je preispitala domete kulturalne kriminologije. Kako je istakla, popularna kriminologija je diskurs paralelan sa akademskom kriminologijom, pri čemu su obe od jednakog društvenog značaja. S tim u vezi, naročito se ističe uloga medija,

¹ Više o Evropskom udruženju za kriminologiju, godišnjim konferencijama, kao i drugim aktivnostima videti na internet stranici Evropskog udruženja za kriminologiju <https://www.esc-eurocrim.org/>.

odnosno medijskog predstavljanja kriminaliteta i krivičnog pravnog sistema, što predstavlja jedno od ključnih polja istraživanja u domenu kulturalne kriminologije, kome kriminolozi, naročito u Evropi, treba da posvete više pažnje. Mediji, uključujući nove medije (socijalne mreže) su danas važni kreatori javnog mnjenja i imaju značajnu ulogu za razumevanje kriminaliteta i kontrole kriminaliteta. Selmini je iznela deo nalaza svog kvalitativnog istraživanja o predstavljanju policije u romanima i na filmu u Evropi. Ona je ukazala na koji način stvaranje karaktera policajca kroz prikazivanje u romanu ili na filmu utiče na percipiranje policije od strane građana i u kojoj meri se tako formirana slika razlikuje od one koju građani stiču kroz neposredan kontakt sa ovim državnim organom.

U okviru iste, uvodne sesije, prof. dr Mike Levi sa Univerziteta u Kardifu (University of Cardiff) se bliže osvrnuo na temu ovogodišnje konferencije i istakao da se kriminalitet i kontrola kriminaliteta, ali i kriminologija kao naučna disciplina, suočavaju sa četiri ključna izazova. Prvi izazov tiče se netolerancije prema, uslovno rečeno, novim formama kriminaliteta, kao što su nasilje u porodici i „komercijalno“ nasilje, koje se danas označava i kao moderno ropstvo, čija kontrola postaje posebno aktuelna sa porastom broja ilegalnih migranata na prostoru Evrope. Kao drugi izazov vidi se brza promena u primeni novih tehnologija i mera za smanjenje kriminaliteta, koje zahtevaju promenu fokusa i načina merenja kriminaliteta i društvenog odgovora na njega. Treći izazov je globalizacija terorističkih pretnji, što rezultira pojačavanjem mera bezbednosti, ograničavanjem građanskih sloboda i bližom saradnjom policije i drugih bezbednosnih službi u Evropi i svetu. Najzad, kao četvrti važan izazov izdvaja se uticaj ekonomske krize, odnosno, mera štednje kako na nivo kriminaliteta, tako i na društvenu reakciju na kriminalitet. Pri tome, svi ovi izazovi se mogu posmatrati kao lokalni, nacionalni i transnacionalni. Ovo je ujedno bio uvod u plenarne sesije u okviru kojih su ovi ključni izazovi detaljnije razmatrani.

Prva plenarna sesija bila je posvećena izazovima sa kojima se suočavaju policija i organi krivičnog pravnog sistema u Evropi, posebno u smislu adekvatnih i efikasnih odgovora na savremene bezbednosne izazove i pretnje. Na ovoj sesiji izlaganja su imali: prof. dr Jorg Monar, rektor Evropskog koledža (College of Europe), Rob Wainwright, direktor Europol-a i Matt Jukes, zamenik načelnika u policijskoj upravi Južni Vels (South Wales Police). Oni su ukazali na moguće pravce promena, kako u domenu zakonskih rešenja, tako i politika i

prakse u cilju njihovog što većeg ujednačavanja na prostoru Evrope kako bi se efikasno odgovorilo na savremene bezbednosne izazove i pretnje.

Po prvi put je na konferenciji Evropskog udruženja za kriminologiju jedna plenarna sesija bila posvećena temi rodno baziranog nasilja. Naime, druga plenarna sesija bila je posvećena preispitivanju implikacija reformi zakonodavstva i prakse u kontekstu širih evropskih zalaganja za smanjenje rodno baziranog nasilja, nasilja u porodici i seksualnog nasilja, te njihovog značaja za žrtve. U okviru ove sesije govorile su prof. dr Joanna Goodey iz Evropske agencije za osnovna ljudska prava (European Union Agency for Fundamental Rights), prof. dr Marianne Hester sa Univerziteta u Bristolu (University of Bristol) i prof. dr Marceline Naudi sa Univerzitetu na Malti (University of Malta), koja je ujedno članica GREVIO grupe za praćenje primene Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulske konvencije). U svojim izlaganjima one su iznele ključne nalaze istraživanja o nasilju nad ženama, koje je Evropska agencija za osnovna ljudska prava sproveda u državama članicama Evropske unije kako bi se došlo do saznanja o obimu, strukturi i karakteristikama ovog oblika viktimizacije žena. Takođe su ukazale na pravne odgovore na rodno bazirano nasilje, posebno ističući značaj implementiranja Istanbulske konvencije u nacionalna zakonodavstva, javne politike i praksu.

Poslednja plenarna sesija bila je posvećena uticaju tehnologije na kriminalitet, kontrolu kriminaliteta i bezbednost. Na ovoj sesiji izlaganja su imali: Francesca Bosco iz Interregionalnog instituta Ujedinjenih nacija za istraživanja kriminaliteta i pravde (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute - UNICRI), dr Benoît Dupont sa Univerziteta u Montrealu (University of Montreal), prof. dr Monica Whitty sa Univerziteta Warwick (University of Warwick) i prof. dr Alan Woodward sa Univerziteta Surrey (University of Surrey).

U okviru tematskih sesija predstavljani su i diskutovani nalazi istraživačkih i drugih projekata iz domena kriminologije, prava, viktimologije, kriminalne politike, penologije, policijskih nauka i slično. Govorilo se o različitim vidovima kriminaliteta i viktimizacije (nasilju, rodno baziranom nasilju, ubistvima, trgovini ljudima, organizovanom kriminalitetu, sajber kriminalitetu, zločinima iz mržnje, ratnim zločinima, seksualnom nasilju, privrednom i finansijskom kriminalitetu, kriminalitetu povezanim sa drogama, kriminalitetu belog okovratnika, ekološkom kriminalitetu i slično), potom, o društvenim odgovorima na kriminalitet, prevenciji kriminaliteta, maloletnicima kao učiniocima i žrtvama,

migracijama, posebno u kontekstu feminizacije migracija, zatvorskim sistemima i položaju zatvorenika, s posebnim fokusom na položaj žena u zatvorima, sankcijama koje se izvršavaju pod okriljem društvene zajednice, bezbednosnim izazovima i pretnjama i društvenim odgovorima na njih, društvenim mrežama i kriminalitetu, radikalizaciji i terorizmu, restorativnoj pravdi, kriminalitetu žena i tako dalje.

U okviru jedne od sesija, koja je bila posvećena temi rod i migracije, prof. dr May-Len Skilbrei sa Univerziteta u Oslu (University of Oslo) predstavila je nalaze istraživanja sprovedenog u Norveškoj vezano za uočene nedostatke u pristupu pravdi za migrantkinje u kontekstu izbegličke krize. Kako je istaknuto, vezano za izbegličku krizu koja je pogodila Evropu, nevladine organizacije u Norveškoj su iskazale zabrinutost zbog sve većeg broja slučajeva seksualnog nasilja i eksploatacije migrantkinja na njihovom putu kroz Evropu. Istraživanje je sprovedeno među migrantima i migrantkinjama, policijskim službenicima i pružaocima usluga (pomoći, podrške i zaštite), a nalazi su analizirani iz ugla implementacije evropskog okvira politika dizajniranih da pruže odgovarajuću pravnu zaštitu ženama, uključujući i migrantkinje, od seksualnog nasilja i eksploatacije. Interesantno izlaganje imala je doc. dr Veronika Hagy sa Univerziteta u Utrehtu (Utrecht University), koja je govorila o prenošenju međuetničke solidarnosti putem društvenih mreža (socijalnih medija) među migrantima u Evropskoj uniji. Najzad, u ovoj sesiji, Cristina Fernández sa Univerziteta u Barseloni (University of Barcelona) analizirala je položaj migrantkinja u Španiji iz ugla politike kontrole migracija, koja je povezana sa krivičnopравnom reakcijom. Ona se posebno fokusirala na podatke o broju pritvorenih i deportovanih migrantkinja u Španiji, koje je analizirala iz ugla kritičke feminističke literature.

Tokom konferencije bilo je organizovano pet sesija koje su bile posvećene nalazima trećeg kruga Međunarodne ankete samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije (*International Self-Report Juvenile Delinquency Study – ISRD3*). Treća Međunarodna anketa samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije se prema standardizovanoj metodologiji primenjuje u 35 država sveta sa ciljem dobijanja međunardno uporedivih podataka o delinkventnom ponašanju i viktimizaciji maloletnih lica, faktorima koji doprinose njihovom javljanju, i u vezi sa tim, testiranja teorijskih koncepata koji objašnjavaju maloletničku delinkvenciju i mogu biti značajni za kreiranje mera suzbijanja i prevencije delinkvencije i viktimizacije maloletnih lica. Srbija je po prvi put uzela

učešće u ovom međunarodnom istraživanju upravo u ovom, trećem po redu krugu.²

Prva u nizu bila je sesija posvećena metodološkom okviru i dizajnu ISRD3 istraživanja, kao i pitanju na koji način je ISRD3 uključio testiranje uticaja kulturoloških varijabli na samoprijavlivanje delinkventnog ponašanja. Takođe, u okviru ove sesije izneti su nalazi istraživanja o viktimizaciji maloletnih lica i prijavljivanju viktimizacije policiji u 27 država obuhvaćenih istraživanjem. Druga sesija posvećena ISRD3 bila je fokusirana na pitanja testiranja teorija kroz nalaze istraživanja. Posebna pažnja u izlaganjima bila je na vezi odnosa u zajednici, odnosno susedstvu (kvalitetu i kvantitetu veza u susedstvu) kao socijalnom kapitalu, s jedne, i delinkvencije i viktimizacije, sa druge strane. Govorilo se o kriminološkom značenju morala, odnosno o neiskrenim odgovorima ispitanika kao ponašanju kojim se krše pravila u istraživanjima, a što je analizirano iz ugla situacione akcione teorije. Najzad, izlaganja su bila posvećena i osećanjima sigurnosti u kontekstu preplitanja uloge žrtve i učinioca u slučaju maloletnih lica.

U okviru treće sesije koja je bila posvećena nalazima trećeg kruga Međunarodne ankete samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije, dr Sanja Čopić je izložila koautorski rad (sa mr Ljiljanom Stevković) pod nazivom *Fenomenološke karakteristike maloletničke delinkvencije u Srbiji (Phenomenological Characteristics of Self-Reported Juvenile Delinquency in Serbia)*. U radu su predstavljani i diskutovani nalazi istraživanja o obimu, strukturi i karakteristikama maloletničke delinkvencije u Srbiji, do kojih se došlo istraživanjem koje je sprovedeno 2013. i 2014. godine u 20 osnovnih i srednjih škola u Beogradu i Novom Sadu. Tokom izlaganja podaci su poređeni sa nalazima do kojih se došlo u drugim zemljama bivše Jugoslavije (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Crnoj Gori) i na teritoriji Kosova. U okviru ove sesije predstavljani su i preliminarni nalazi ankete samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije u Turskoj i Poljskoj.

Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović je u okviru četvrte sesije posvećene ISRD3 predstavila koautorski rad (sa mr Ljiljanom Stevković) pod nazivom *Sreća i delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica: rezultati ISRD3 u zemljama bivše Jugoslavije (Happiness and juvenile victimization and delinquency: Results of*

² Više o istraživanju u Srbiji videti u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije*. Beograd: Prometej.

ISRD3 in the countries of the former Yugoslavia). U okviru ove sesije kolege sa Univerziteta u Firenci (University of Florence) su predstavili nalaze istraživanja vezano za odnos posredne viktimizacije porodičnim nasiljem i devijantnog i delinkventnog ponašanja maloletnika u Italiji. Takođe, istraživači sa Univerziteta u Gentu (University of Ghent) i Hamburgu (University of Hamburg) su predstavili nalaze istraživanja vezane za jačinu veze između osećanja moralnosti i namere da se vrši krađa u prodavnici među mlađim adolescentima, i to na osnovu podataka koji su prikupljeni u zemljama koje su učestvovala u ovom istraživanju.

Još jedna od interesantnih tematskih sesija kojima sam prisustvovala bila je posvećena restorativnoj pravdi. Danique Gudders sa Instituta za kriminologiju Leuven (Leuven Institute of Criminology) govorila je o načinu transfera politika koje promovišu restorativnu pravdu. Koreni restorativnih praksi i pristupa sežu daleko u prošlost. Ona je posebno istakla načine rešavanja konflikata i dolaženja do pomirenja kod starih naroda (domorodačkog stanovništva) u Kanadi, Australiji i na Novom Zelandu. Danas se primećuje da je premeštanje ideja i praksi restorativne pravde brzo i da kreatori politika obično nastoje da vide kakve prakse postoje u drugim državama, kako bi ih potom prilagodili i primenili u svojim zemljama. Polazeći od toga, Gudders se fokusirala na proces transfera praksi restorativne pravde, posebno posredovanja između žrtve i učinioca, porodičnih okupljanja i krugova mirotvorstva, u belgijskom kontekstu. Anna Meléndez sa Univerziteta u Berseloni (University of Barcelona) je iznela deo nalaza kvalitativnog istraživanja uticaja učešća u posredovanju između žrtve i učinioca na perspektivu žrtve, odnosno učinioca u odnosu na drugu stranu. Ona je istakla da je praksa pokazala da je susret žrtve i učinioca veliki izazov i za jednu i za drugu stranu. U okviru istraživanja urađeno je testiranje 40 učinilaca nakon što su bili uključeni u proces posredovanja između žrtve i učinioca (medijaciju), koje je, između ostalog, uključilo pitanja o tome kako se osećaju, kako doživljavaju susret sa osobom koju su povredili i šta im je taj susret značio. Nalazi su pokazali da je skoro polovina ispitanika mogla nakon susreta sa žrtvom da razume žrtvu i njena osećanja, što je ocenjeno kao pozitivno. Treće izlaganje imao je prof. dr Adam Crawford (University of Leeds) koji je govorio o primeni restorativne pravde od strane policije na nivou tri policijske stanice u Engleskoj. U radu su razmotreni ključni izazovi za kvalitetnu implementaciju restorativnih praksi od strane policije,

posebno s obzirom na postojanje obaveze da se svim žrtvama pruže informacije o mogućnostima restorativne pravde.

Tokom konferencije organizovani su i sastanci tematskih radnih grupa. Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i dr Sanja Čopić prisustvovala su sastanku radne grupe za viktimologiju. Takođe, kao i svake godine, tokom konferencije su dodeljene nagrade Evropskog udruženja za kriminologiju. Dobitnik ovogodišnje nagrada za doprinos evropskoj kriminologiji je prof. dr Manuel Eisner sa Instituta za kriminologiju u Kembridžu. Nagradu za mladog istraživača dobila je dr Sonja Schulz sa Instituta društvenih nauka u Lajbnicu, i to za rad koji je objavljen u prestižnom međunarodnom časopisu *Journal of Quantitative Criminology*.

Knjiga apstrakata sa ovogodišnje konferencije dostupan je na <https://www.esc-eurocrim.org/images/esc/files/Cardiff/Book-of-abstracts---Euro-Crim2017.pdf>. Naredna, 18. godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju održaće se u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) od 29. avgusta do 1. septembra 2018. godine, što će, verujem, omogućiti da i veći broj istraživača iz Srbije i zemalja u regionu uzme učešće na ovoj važnoj kriminološkoj konferenciji i predstavi rezultate svojih istraživanja.

DR SANJA ČOPIĆ

Članci objavljeni u prethodnim brojevima za 2017. godinu

Tema broja 1, godina 20, 2017.

BEZBEDNOST I VIKTIMIZACIJA: IZAZOVI DRUŠTVENOG REAGOVANJA I ZAŠTITE ŽRTAVA

Victims of Femicide in Latin America: Legal and Criminal Justice Responses

Janice Joseph

Primena principa lokalnog vlasništva: Od viktimizacije do osnaživanja žena

Zorica Mršević

Svetlana Janković

Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku –

Domaće pravo i praksa

Ivana Đukić-Milosavljević

Bojana Tankosić

Jana Petković

Marija Marković

**Peer-support Groups for Cross-Border Victims of Terrorism: Lessons Learnt
in the UK after the 9/11 and Paris Attacks**

Jelena Watkins

OSTALE TEME

**Uticaj jezičke barijere na uspeh žena iz mađarske nacionalne zajednice
u sistemu visokog obrazovanja Srbije**

Karolina Lendák-Kabók

**Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane
diskriminacije**

Zorana Antonijević

Kosana Beker

Tema broja 2, godina 20, 2017.

RAZLIČITI ASPEKTI VIKTIMIZACIJE: SAVREMENI RATOVI, TERORIZAM I MIGRACIJE

Gendered Vulnerability and Return Migration

Erlend Paasche

May-Len Skilbrel

Seeking Refuge in South Africa: The Victimization of Vulnerable Persons

Chadley James

Viktimizacija žena kao posledica feminizacije migracija

Nikola Paunović

OSTALE TEME

Odnos prema žrtvi i viktimizaciji u svetlu teorije o pravednom svetu

Biljana Simeunović-Patić

Porodične konstelacije kao tretman za prevazilaženje posledica koje nasilje ostavlja na žrtve

Jasna Hrnčić

Genitalno sakaćenje žena – od tradicije do femicida

Jelena Rakić

Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u periodu 2013-2015. godina

Bejan Šaćiri

Jasmina Nikolić

STUDENTSKI RADOVI

Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja

Aleksandra Dimitrijević

Milena Mladenović

Recenzenti koji su recenzirali radove tokom 2017. godine

Recenzenti iz Srbije

Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić, prof. dr Aleksandar Jugović, prof. dr Mirjana Dokmanović, prof. dr Nevena Daković, prof. dr Saša Mijalković, prof. dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, prof. dr Veronika Išpanović-Radojković, prof. dr Slađana Jovanović, prof. dr Nevena Vučković-Šahović, prof. dr Danka Radulović, prof. dr Slobodanka Gašić Pavišić, doc. dr Nada Torlak, dr Zorica Mršević, dr Sanja Čopić, dr Ivana Vidaković, dr Ivana Stevanović, Ines Cerović.

Recenzenti iz inostranstva

prof. dr Sandra Walkate, dr Marian Liebmann (Velika Britanija), prof. dr Nina Peršak (Belgija), prof. dr Zoran Kanduč, dr Jasna Podreka (Slovenija), doc. dr Barbara Herceg Pakšić, Nikica Hamer Vidmar (Hrvatska), dr Sanja Milivojević (Australija), dr Roni Amit (Južna Afrika), dr Anna Alvazzi del Frate (Švajcarska), dr Ana Miškovska Kajevska (Makedonija), dr Ines Staiger (Nemačka), Vidia Negrea (Mađarska).

Recenzentima se zahvaljujemo na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu naučnog časopisa *Temida*.

Takođe, zahvaljujemo se prof. dr Tim Chapman-u i studentu doktorskih studija Philip-u McCready (Univerzitet Ulster, Belfast), kao i Jhanelle Gopie (The New School, New York City, SAD) koji su tokom 2017. godine vršili proveru apstrakata na engleskom jeziku.

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis *TEMIDA* je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2018. godinu su: Broj 1: **Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: lokalni i globalni kontekst** (rok za predaju radova je 10. februar 2018. godine), Broj br. 2: **Sajber viktimizacija i izazovi pružanja podrške žrtvama** (rok za predaju radova je 10. jun 2018. godine), Broj 3: **Stare osobe kao žrtve kriminaliteta** (rok za predaju radova je 10. septembar 2018. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima koja se nalaze u ovom dokumentu.

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com, ili na adresu uredništva, uz obavezan elektronski zapis na CD.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisanu izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupo na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1000 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2018. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, pretplata na štampani primerak za 2018. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2018 are: No. 1: **Victims between security, human rights and justice: Local and global context** (submission deadline: February 10, 2018), No. 2: **Cyber victimization and challenges of victim support** (submission deadline: June 10, 2018), No. 3: **The elderly as victims of crime** (submission deadline: September 10, 2018). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher.**

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2017Eng.pdf> .

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com, or by post to the address of the Editorial board, including a CD.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the **Editorial Policy of the journal *Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2018 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2018 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) – Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Četvromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335